

A black and white photograph of a brick building, likely a residential or institutional structure. The building features a prominent corner with a large, multi-paned window. Above the window, there is a decorative element consisting of a row of small, circular openings. The building's facade is made of brick. To the right of the building, there is a solid red vertical stripe that runs from the top of the image to the middle. The overall composition is high-contrast, with the black and white photograph and the bright red stripe.

KATHY IMRE

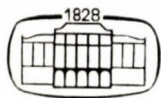
MEDGYASZAY ISTVÁN

KATHY IMRE

MEDGYASZAY ISTVÁN

A századforduló és a századelő magyar építészetének európai rangú mestere Medgyaszay István, aki nemzetközi viszonylatban is az elsők között ismerte fel az akkor új építőanyag — a vasbeton — jelentőségét az új építészet tér—tömeg, valamint szerkezeti-formai sajátosságainak megfogalmazásában. Alkotásai, melyek már korán nagy nemzetközi elismerésben részesültek, ma is például szolgálhatnak.

A kötet a korszak kulturális és művészeti jelenségeibe ágyazva vizsgálja Medgyaszay munkásságát, és áttekintést ad a kor stílusa, a szecesszió európai fejlődéséről is. A közölt korabeli fényképek és rajzok Medgyaszay saját felvételei, illetve rajzai.

AKADÉMIAI KIADÓ • BUDAPEST

ISBN 963 05 1686 1

MEDGYASZAY

ARCHITEKTÚRA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

ÉPÍTÉSZETTÖRTÉNETI ÉS ELMÉLETI BIZOTTSÁGÁNAK

ÉS A MAGYAR ÉPÍTŐMŰVÉSZEK SZÖVETSÉGÉNEK

KÖNYVSOROZATA

SZERKESZTI MAJOR MÁTÉ

MEDGYASZAY ISTVÁN

ÍRTA

KATHY IMRE

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1979

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója

Felelős szerkesztő: Baik Éva

Burkoló-kötésterv: Lengyel János

Műszaki szerkesztő: Löblin Judit

Terjedelem: 5,61 (A/5) IV + 40 oldal képmelléklet

AK 780 k 7981

HU ISSN 0066—6270

79.6011 Akadémiai Nyomda, Budapest

Felelős vezető: Bernát György

ISBN 963 05 1686 1

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1979

Printed in Hungary

A mélyreható változások mögött, amelyek a múlt század második felétől az élet minden területén Európa-szerte bekövetkeztek, nagy gazdasági—társadalmi átalakulás van. Az ipari termelés nagyarányú felfutása a vasúti közlekedés kiépülésével párosulva teljesen új helyzetet teremtett az emberi kapcsolatokban, viszonylatokban. Az embereknek egyre jelentősebb hányada került olyan új szituációba, amelyben elődei sohasem voltak, s erre sem biológiailag, sem pszichikailag nem voltak felkészülve. A változás túlságosan ugrásszerű volt az alkalmazkodási készséghez viszonyítva. Hamarosan rá kellett jönni, hogy a csábítónak tűnő új lehetőségek sokkal nagyobb igénybevételt jelentenek, sokkal több életenergiát kívánnak. Innen a kiábrándultság, az elidegenedés, a menekülni vágyás. Menekülni a képzeletbe. Innen indul az az életérzés, amely a századfordulónak, a szecesziónak Európa-szerte egyik jellemzője lesz. Eleddig kevés figyelmet fordítottak erre a belső indítékre azok között a meghatározók között, amelyek különböző szálakon indulva végül kikényszerítették az építészeti formálásban, a képzőművészetekben, de lényegében a teljes emberi környezetben oly jellegzetesen megnyilvánuló alapvető változásokat. Különösen az építészetben túlságosan is nagy jelentőséget tulajdonítottak a technikai fejlődés adta lehetőségeknek, vagy élesebben fogalmazva — a technika kényszerének. Gondoljunk azonban arra, hogy az új szerkezeti anyagoknak (acél, vasbeton) a nagyobb arányú felhasználása éppen akkor indult meg, amikor ezeknek (ti. az anyagoknak) az új igények — többek között az új életérzés — megkívánta új építészeti térbeli rend megalkotására való alkalmasságát felismerték.

Az új építészeti térbeli rend nem más, mint a megváltozott életrend új térbeli kerete. Ez pedig nem kizárólag technikai feladat és nem kizárólag új szerkezetek kérdése, hanem annál sokkal több, összetettebb: új életformák, új életideálok megfogalmazása. Ezt keresték a hagyományos életkeretből hirtelen kicsöppent tömegek öntudatlanul, és a gondolkodó kevesek — a tömegek számára — tudatosan.

Nem véletlen, hogy ez a keresés éppen Angliában indult meg, a múlt század közepe táján. A történelemből ismert körülmények hatására Anglia az ipari fejlődés kezdete, üteme és aránya tekintetében jóval megelőzte, illetve felülmúlta a kontinens országait. Itt tehát jóval előbb jelentkeztek a hirtelen ipari felfutás, az egyenetlen fejlődés káros következményei. A városokba özönlő tömegek felduzzasztották a lakosságot, s ez szét-

feszítette az addigi harmonikus kereteket. A hirtelen — gyakran irányítatlan — növekedés az emberi környezet károsodásához vezetett. A gyáripár ontotta tucattermékek megint más oldalról kezdték ki a hagyományos életkeretet, a hagyományos ízlést. A régi megszokott fájdalmasan kiveszőben volt, az új semmi jóval nem kecsegtetett. A városokba zsúfolódó tömegek számára — az egyre idegenebbé és egyre tisztábbá váló környezetben — kezdett megszépülni, idillé válni az a keret — a falu, a kisváros — amelyből nemrég kiszakadtak, és amelyben minden olyan rendezett, magától értetődő volt. Tudták azonban, hogy visszaút már nincs. Ez a konfliktus szülte azt az életérzést, amely a változások területi elterjedésével és arányainak növekedésével párhuzamosan, végül is a századfordulón vált általánossá, és lett a szecesszió belső indítékává. A szecesszió tipikusan nagyvárosi jelenség, csak a nagyvárosok áttekinthetetlenségéből lehetett ráébredni az előző életrend harmóniájára, egyértelmű, tiszta viszonylataira.

Az ember és környezete közötti kapcsolatra, a változó környezet károsító hatására Angliában figyeltek fel először. Természetesen először a korábban mindig, mindenhol jelenlevő művészi kézművesmunkát kiszorító silány gyári termékek, a sokszorosított dísz tárgyak ellen indítottak harcot, de azok a művészek, írók, építészek, akik csoportokba szerveződve elindítói voltak e mozgalomnak, tudták, vagy érezték, hogy a változás végül is csak társadalmi reformok útján lehetséges. John Ruskin (1819—1900) és William Morris (1834—1896) voltak a kezdeményezők. A silány gyári termékekkel, művészet-utánszatokkal szemben a kézművesmunka és a természetes anyagok szépségére irányították a figyelmet. Kézművesműhelyeket szerveztek, amelyekben mindenféle használati eszközöket állítottak elő. Ez ma már romantikusnak tűnhet, de abban az időben bizonyára ez volt az első lehetséges lépés ahhoz, hogy egyrészt a kézművesmunka még élő technológiáját átmentsék, másrészt, hogy éppen annak tanulságain kifejlődhessék a művészi gyáripári termékek technológiája. A használati eszközökön, bútorokon, belső tereken keresztül eljutottak a lakásig, lakóházig. A Philip Webb tervezte Red House (1859), amely William Morris részére készült, új irányt adott a lakóházépítésnek, és a legjobb értelemben vett teljes értékű környezetformálás kiindulásának tekinthető. Ez az épület adta az indítást ahhoz, hogy Angliában — majd ennek hatására a kontinensen is — a lakás, a lakóházépítés teljesen átformálódjék. Azt, ami a Red House-ban új volt, Webb a népi építészettől tanulta, a parasztházból vette át. Ez a célszerűség, az egyszerűség és a felhasznált anyagok természetes szépsége, illetve azok belső tulajdonságainak megfelelő formálási mód. A jól funkcionáló alaprajzzal és belső térképzéssel egybevágó, tervezett berendezés az, ami még ezek fölött alapvető sajátossága ennek az épületnek. Az angol lakáskultúrát mindmáig ezek az elvek határozzák meg, de Európa-szerte ezek váltak a jó értelemben vett korszerű lakás ismérveivé. Ez azonban még nem a szecesszió, de annak előzményeihez tartozik, és bizonyos vonásai itt fogalmazódtak meg. Amikor a kapitalista fejlődés velejárójaként Európa-szerte előbb-utóbb általánossá kezdenek lenni azok a változások, amelyek Angliában már korábban jelentkeztek, illetve ennek hatására az ottanihoz hasonló életfelfogás és szemléletváltozás, de még inkább a már ott jelzett új életérzés uralkodik el, akkor kezdenek fogékonnyá válni Európa különböző országaiban is a korábbi angolai kezdeményezések iránt. A preraphaelitizmus — ezen a néven ismert ez

a mozgalom — egész Európa művészeti megújulására hatással volt, legalábbis az indulásnál. Az új törekvések, különböző nevek alatt — Art Nouveau, Jugendstil, Sezession — ugyanazt kívánják elérni: a kor minden irányú adottságaiból és a kor emberének új érzésvilágából fakadó művészet — tágabb értelemben teljes emberi környezet — megteremtését.

Igen, a teljes emberi környezet átformálását, újrateemtését akarták. Nem egyszerű stílusváltásról volt szó. Aki nem tudta, legalábbis érezte, hogy olyan teljes értékű változásról van szó, amelyben a gazdasági-társadalmi váltás kikövetelte új életfeltételek új térbeli rendjének (az építészeti keretnek mint művi környezetnek) a megalkotásához olyan új szerkezeti anyagok szükségesek, amelyek tulajdonságaiknál fogva a korábbiaktól eltérő formálást eredményeznek.

Íme, így találkoznak össze a gazdasági-társadalmi változások következtében kitermelődött új igény, a kor technikai színvonalát képviselő és az új igényt megvalósítani segítő új szerkezeti anyagok, valamint az új igény formáját meghatározó életérzés. Mindez a valóságban sokkal bonyolultabban ment végbe, sok próbálkozással, még több zsákutcával. Mint minden győzelmes új, a szecesszió is magával ragadott olyanokat is, akik lényegét nem értve csak külső jegyeit másolták, torzították. De nem ez a lényeges.

Az új iránti igény általában korábban jelentkezik, mint a megvalósítás feltételei, lehetőségei. Ez az építészetre különösen jellemző, mert mindig nagy mennyiségű, értékes anyagokkal dolgozik. Ezeknek az anyagoknak különleges tulajdonságokkal kell rendelkezniök, megbízhatóknak és tartósaknak kell lenniök, vagyis csak hosszas kísérletek és próbák után használhatók fel. Ezért jellemző az építészetre egy látszólagos konzervativizmus. Emellett az új szerkezeti anyagok felhasználása rendszerint új szerkesztési-formálási elveket kíván. Az új forma kialakulása pedig általában hosszabb időt igényel. Új szerkezeti anyagként az építészetben már a múlt század eleje-közepe óta használatos az öntöttvas, majd az acél. Ez a két anyag mégsem hozott döntő változást az építészetben, hanem hozzásimult az éppen uralkodó építészeti stílushoz — elsősorban az eklektikához — azt segítve látványosabb eredményekhez.

Az acélszerkezetű építmények közül a legelső és leglátványosabb, a londoni Kristálypalota 1851-ből való (Joseph Paxton). Az egész épület csak acél és üveg felhasználásával készült. A későbbiekben Európa-szerte épülnek különböző rendeltetéssel látványos acélszerkezetű csarnokok, vagy itt-ott egyéb épületek is. Amerikában a múlt század végétől épülnek acélszerkezetű felhőkarcolók (Chicagói iskola), de ezeknek Európában akkor még nincs hatásuk, majd ott is feledésbe merülnek. Az acélszerkezetek több oknál fogva nem hoznak Európában döntő fordulatot az építészetben: a) az acélszerkezetek elsősorban különleges igényt szolgáló épületeknél alkalmazhatók, b) a tömeges építési igényt jelentő feladatoknál (pl. lakóház) alkalmazási lehetőségük jelentéktelen vagy alárendelt, c) a vas és acél megjelenése idején az új építészet iránti igény még nem jelentkezett.

Az építészetben az új formátörekvések a múlt század kilencvenes éveitől indulnak erőteljesebben. Ezek azonban nagyjából még nem szerkezeti indíttatásúak: a változás formai oldalról közeledik. A század végére az eklektika formakincse teljesen kimerült, a barokk, majd a rokokó formák bevonása már egyébként is átlendítette az addig mindig

a szimmetriára építő formálási módot az aszimmetriába. Még döntőbb azonban, hogy az egyre zsúfoltabb díszítés már értelmetlenné, sőt érthetatlenné vált, a kora eklektikában még meglevő bizonyos eredetiség is elveszett. Az új anyagok, már az acél is, belső tulajdonságaiknál fogva értelmetlenné tették a régi formát. Olyan hagyományok után kellett nézni, amelyek eligazítanak az új szerkezeti anyagok formálási elveinek megfogalmazásában. A múlt század végétől fantasztikus arányú kísérletezés indult meg országoként és egyénenként ebben az irányban. Az utólag lemérhető eredmények jelzik a választott utak helyességét, de a zsákutcákat is. A vasbetonnak építőszerkezetként való felhasználhatósága (F. Hennebique, 1892) jelzi lényegében az új építészet megszületését. Ez az új építőanyag, szemben az acéllal, már alkalmas mindenféle rendeltetésű épület megalkotására. Az Hennebique által kidolgozott rendszer azonban csupán mérnöki megfogalmazása a vasbeton szerkezetnek. A vasbetonban, mint építőanyagban rejlő formai lehetőségek kiaknázása a vasbeton születése óta tartó folyamat, amely napjainkban sem lezárt. Az új építészet formai sajátosságainak kialakításában a vasbetoné a döntő szerep, megjelenése szerencsésen egybeesik az új formatörékvésekkel.

Az eddigiek általánosságban Európa minden országára érvényesek, ha esetenként bizonyos időeltolódással is. A fejlődés Magyarországon is hasonló, de az általánostól gyakran lényegesen eltérő sajátosságokkal. A magyar viszonyokat különlegessé színezi az a tény, hogy bár Magyarország 1867 óta bizonyos vonatkozásokban önálló állam, mégis része egy hatalmas államalakulatnak, az Osztrák–Magyar Monarchiának. Az önálló nemzeti létért és a társadalmi átalakulásért tehát egyidejűleg kell megküzdeni. E kettősség következtében, valamint a magyar gazdasági élet sajátos helyzetéből eredően az egyes társadalmi rétegek között olyan összefonódások jönnek létre, amelyek a kulturális és művészeti életben is meghatározó szerepet visznek.

Mindezek ellenére a magyar gazdasági életben 1867 után nagyarányú fellendülés következik be, ami együtt jár egy minden irányú fejlődéssel. Az iskolaügy, a közművelődés, a kulturális élet vagy a technikai fejlődéssel együttjáró korszerű közlekedés kiépülése a magyar szellemi életben is minőségi változást hozott. Az egyetemi, főiskolai oktatás a legjobb nemzetközi színvonalon folyt. A magyar tudomány pedig világraszóló eredményeket ért el, és a magyar ipar bizonyos szektorait is világsikerre segítette. A hatvanhét utáni minden irányú fellendülés csak fokozta a negyvennyolc óta elnyomott nemzeti törekvéseket, és növelte a nemzeti büszkeséget. Ez a nemzeti alapon való különbözni akarás vagy önállósulási törekvés egyik lényeges összetevője minden magyar művészeti törekvésnek ebben az időben, a különbségek csak a „hogyan”-ban vannak.

A magyar szecesszió építésze szerves és értékes része Európa korabeli építészetének, ugyanakkor önálló alakulat is, amelynek sajátos belső értékei vannak. Ez éppen az önálló utakon járásból következik, és éppen az így elért eredményekkel járul hozzá az egyetemeshöz.

A szecesszió az utolsó olyan szellemi áramlat, amely az élet egész területét áthatotta és megformálta: az öltözködéstől az evőeszközökön át az építészetig. Sokfélesége ellenére is az utolsó egységes szellemi és környezetformáló erővel rendelkező korszaka Európának. Kivirágzása bámulatos gyorsasággal történt, de tragikus hirtelenséggel is zárult. Kezde

1890, a vége történelmi dátum — 1918. Az első világháború a korszak erőszakos és drasztikus befejezését jelenti, különösen Magyarország esetében. A húsz-huszonöt éves élettartam azonban látszólagos, mert kezdetei messze a múltba vezethetők vissza, hatása pedig napjainkig tart. A rövid élettartam ellenére figyelemre méltó, hogy a megelőző korszakokkal legalább egyenrangút alkotott, utána pedig hasonló teljesítményt soha sehol nem sikerült elérni, annak ellenére sem, hogy a továbblépéshez az alapokat minden vonatkozásban megvetette.

A szecessziót — ha helyesen akarjuk értékelni — nem tekinthetjük átmeneti jelenségnek, de annak, hogy tárgyalásánál nem hagyható figyelmen kívül sem a megelőző, sem a rákövetkező korszak, az építészetben sajátos oka van. Csak a magyar viszonyokat vizsgálva megállapítható, hogy a megelőző korszak a magyar építészetnek — a magyar történelmi, gazdasági és társadalmi fejlődés következményeként — olyan nagy jelentőségű korszaka, amely lényegében máig hatóan meghatározta a jelenleginél akkor többszörösen nagyobb ország egész arculatát. A nagyobb városok, de főleg Budapest, amely akkor minden vonatkozásban a nagy európai fővárosok szintjén volt, a szecessziót megelőző két évtizedben nyerte arculatát. A hatvanhetes kiegyezés utáni évtizedek mintegy bizonyítékai kívántak lenni a nemzet eszmétől fűtött nemzeti akarásnak és alkotókészségnek.

Szemponunktól ennek a megelőző, rendkívüli dinamikájú fejlődésnek két mozzanata érdekes elsősorban. Az egyik az, hogy ez a korszak túlnyomórészt meghatározta azokat a városépítési kereteket, kimunkálta a nagy városrendezési koncepciókat, amelyekben a szecesszió alkotásai létrejöttek. (Ez Európa-szerte így volt, kisebb városokat kivéve.) A szecesszionak ilyenformán nincsen városrendezési, várostervezési problémája (itt nagyvonalú városkonceptiókról van szó), adott keretbe kellett illeszkednie. Átlagos alkotásainál és kezdeti korszakában olyan mértékben, hogy újszerűsége nagyjából csak a homlokzati felületképzésben mutatkozik, egyéb téren alig van változás. Ez lényeges mozzanat, mert megmagyarázza mind az óvatos egybemosódást az eklektikával, mind a harsány különbözni vágyást attól.

A megelőző korszak másik meghatározó mozzanata az, hogy ebben a hatalmas iramú megelőző építőkorokban mind mennyiségét, mind minőségét tekintve olyan hatékony építőipar fejlődött ki, amely a szakmai tudás legmagasabb szintjén könnyedén vette azt a nem kis akadályt, amelyet a szecesszió — még az átlagos is — a maga rafinált formaképzésével jelentett. Ezt a tényt a szecesszió tárgyalásánál soha nem szabad figyelmen kívül hagyni, hiszen csak erről a magas szakmai színtről indulva juthatott el arra a még magasabbra, ahol a tervezői fantázia és kivitelezési készség között nem lehetett ellentmondás, sőt sok esetben a megoldások mintha szinte a lehetetlen megostromlását tekinténék feladatuknak. Ez a ma már elérhetetlennek tűnő kivitelezői szakmai színvonal az, ami a kimeríthetetlennek látszó tervezői fantázia mellett ennek a korszaknak egyik fő erénye.

A szecessziót követő korszak ugyancsak nem hagyható figyelmen kívül, mert egyrészt a szecesszió eredményeiből táplálkozva, de azt megtagadva nőtt fel, másrészt erre az utolérhetetlen építőipari szakmai színvonalra támaszkodva jött, illetve jöhetett csak létre.

Bizonyos hiányosságait pedig tulajdonképpen a kivitelezés örökölt magas színvonala leplezte hosszú időn át. Harmadrészt nem hagyható figyelmen kívül az utókorszak azért sem, mert a szecesszió átfel a mi korunkba, és mint látni fogjuk, egyes alkotók — éppen Medgyaszay is — töretlenül vitték tovább a századelőn kimunkált szerkesztő-formáló gondolatot egyre magasabb szinten és egyre korszerűbben.

A magyar szecesszió szellemi előzményeinek kutatásában messzire és sokfelé kalandozhatnánk. Bizonyos jellemzőit figyelembe véve, a belső indítékok akár a múlt század eleji népies írókig, költőig vezethetők, a benne megnyilvánuló nemzeti törekvések gyökerei legalább negyvennyolcig nyúlnak vissza. A külhoni hatásokat figyelve a preraphaeliták itthon ugyanúgy ismertek voltak, mint van de Velde vagy a keleti művészetek kultusza. A hatások, kölcsönhatások könnyen terjednek, hiszen a szellemi kommunikáció Európában soha nem volt olyan könnyed és természetes, országhatárokon belül vagy túl, mint ebben a korban.

Az építészetben a nemzeti jellegre törekvés döntő meghatározó. Ez megnyilvánul az építészetben úttörő Lechner Ödön műveiben is. Ez a törekvés azonban már az ő műveiben is a korszellem kényszere, amely elsősorban az abban az időben különösen fellángolt eredetkutatásokból táplálkozik. Huszka Józsefnek a magyar ornamentika eredetével foglalkozó munkái az építészetben — Lechnernél is — nagy hatásúak. Az Iparművészeti Múzeum (1891—96) megépülte után kibontakozó, gyakran botrányos viták talán többet használtak az ilyen irányú mozgalomnak, mint amilyen hatással maga az épület volt a fiatalabb építészekre. Az egymással ütköző véleményekből ugyanis kimondatlanul is mindenki tanult. Ma már látjuk, hogy Lechner Ödön az útkeresésnél hol tért le az igazabb eredményekhez vezető útról, helyesebben, hogy hol nem tért rá arra. Ennek oka azonban a kor tájékozatlanságában keresendő, és semmit nem von le az ő értékéből. Építészeti hatása éppen azért nem lehetett (csak utánozni tudták), mert műveit az ő egyéni kvalitásai emelik arra a rangra, amit méltán megérdemelnek, de belőlük új lehetőségek felé nem vezet út.

Lechner Ödön művei jelentik tehát az indítást a sajátos nemzeti jellegű építészet felé. A kezdetben az ő nyomdokain indulók nagy része más felé fordult.

Az igazi fordulatot a század elején feltűnt, magánosan vagy csoportokban dolgozó fiatal generáció hozza. Nem tudni pontosan, mikor és kiben ötlött fel először, hogy a magyar művészet és kultúra megújítása végett a néphez kell fordulni, a népi alkotásokban kell megkeresni azokat az őseredeti alapokat, amelyek romlatlanul őrzik sajátos kultúránkat, művészetünket, s ezekre építve teremthető meg a sajátos nemzeti építészet is. A magyar szellem akkori legjobbjainál azonban ez az igazodás, ez a tudat, így vagy úgy, mindnél jelentkezik. Ady, Bartók és Kodály, Csontváry a példák erre.

Ez a tudat vezette az építészeket is, hogy az eldugott kis falvakban keressék azokat a szerkezeti, formai, formálási jellemzőket, amelyeket a nép alkotta egyszerű falusi épületek mint kollektív kincset megőriztek. Thoroczkai Wigand Ede már 1902-ben gyűjtött a Székelyföldön. Ekkortájt kezdi el Bartók és Kodály is a népdalgyűjtést Erdélyben. Medgyaszay 1904-ben Kalotaszegen, majd a Székelyföldön kezdi meg egész munkásságára kiható gyűjtőútjait. Íme, zene és építészet itt is találkozik, talán nem is véletlenül. Ez mutatja

azt az általános felismerést, hogy megújulásért az ősforrásokban kell alámerülni. Az építészet számára ez az ősforrás a népművészet, a nép építésze, amelyben funkció, szerkezet és forma spekulációtól mentesen, egy homogén szellemi közösség folytonos kontrollja alatt fejlődik a létrehozó ember testét, lelkét szolgáló és formáló térbeli renddé, építészetté.

A század elejétől már az ilyen irányú igazodás lesz meghatározó az építészetben. 1907–08-tól kezdve pedig feltűnik egy olyan új generáció, amely számára ez már természetes. Ennek az új generációnak vezéregyénisége Kós Károly (1883–1977), akinek grafikai és épületei egyaránt nagy hatást gyakoroltak a kortársakra. Magyarországon a legjelentősebb művek ebben a korban éppen a népi építészet tanulmányozása nyomán születtek. Ebben tért el legjobban a magyar szecesszió építésze az általános európaiától, és éppen ezek által emelkedett valóban európai rangra.

Jó példa erre Medgyaszay István. Az ő építésze kétségtelenül a legegényibb, a leginkább sajátosan hazai, a leeurópaibb és a szó nemes értelmében legmodernebb mindmáig. Gödöllői műteremházai (1904–06), a veszprémi színház (1907–08), a soproni színház vagy a csodálatos tér- és tömeghatású rárosmulyadi kápolna (1909–10) egyéni teljesítményének, a magyar és európai építészetnek egyaránt legjavát jelentik. Az új építőanyag, a vasbeton ezekben nyer először méltó konstrukció és formai megfogalmazást. Épületei telis-tele vannak a mai kor számára előlegezett funkcionális, konstrukciós és formai újításokkal. Méltó előképei, sőt méltó társai a mai legjobb ilyen törekvéseknek (a mai legjava japán építészetnek). Hosszú élete folyamán számtalan jelentős művet alkotott, és ő volt az egyetlen, aki alkotásaiban egészen a második világháborúig töretlenül és mindig megújulva vitte tovább a századelőn kimunkált gondolatokat.

Medgyaszay törekvését, építészetét csak akkor érthetjük meg igazán, ha abba a közegbe helyezve vizsgáljuk, amelyben keletkezett.

Medgyaszay István¹ 1877. augusztus 23-án született Budapesten. Gyermekkorát Dévaványán töltötte. Apja² korai halála miatt, talán a családi hagyományi³ követve, beállt kőművesinasnak. Rátermettségét bizonyítja, hogy hamarosan facsádos, majd segéd-, illetve főpallér lett. 1896-ban befejezte az Ipariskolát.⁴ 1897-ben Francsek Imre műtermében tervez. Közben magánúton végzi a Budapesti Állami Főreáliskolát és 1898-ban érettségizik.⁵

1899-ben Bécsben Bressler irodájában Windischgraetz herceg palotájának tervein dolgozik. Még ugyanebben az évben Czernowitzban színházat⁶ tervez.

1900-tól újra Bécsben találjuk, ahol a Műegyetem építészkarának hallgatója. Előzőleg ugyanis pályázat alapján felvették a bécsi Akadémia mesteriskolájába.⁷ Tanulmányait így a két intézményben párhuzamosan végezte, sőt ebben az időben tervpályázat alapján a közös hadügyminisztérium megbízta bécsi katonai épületek⁸ homlokzatainak megtervezésével. Ez egy építész számára talán nem túlságosan jelentős feladat, de egy építész-hallgató számára mindenképpen siker. Életművének értékelésénél fokozott jelentősége van, mert ezek az általunk is ismert legelső megvalósult tervei. A valamivel korábbi czernowitzi színházról egyetlen kis vázlat maradt fenn, a színház építésének körülményeit nem ismerjük, mint ahogy nem ismerjük a munkában való részvételének mértékét sem. Az első munkában tehát nem rögzülhetett más, mint amit a családi hagyományok, a kőműveskedés, majd az iskolai tanulmányok révén a szakmából felszedett, és amit ehhez esetleg saját egyéniségéből hozzátehetett.

A jó nevű és sokat építő édesapa példája bizonyára szerepet játszott már a pályaválasztásnál is, de a szakmával való közvetlenebb ismerkedésre is e révén nyílhatott a legelső alkalom. Talán már gyermekkorában is tudhatta, hogy édesapja és ükapja molnármestersége⁹ is az építészettel kapcsolta össze családját.

Kőműveskedése arra az időre esik, amikor ez a szakma Európa-szerte virágkorát élte, lehetőségei szinte korlátlanok voltak, s emellett a szakmai kultúrának utolérhetetlen magasságára emelkedett. Ebben a közegben szerzett tapasztalataira Medgyaszay később is hivatkozik, de a hivatkozás sokkal inkább benne van műveiben, amelyekre a minden részletet megoldó műgond a jellemző, a tervezés-kivitelezés legszorosabb összefüggésében.

Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a szakiskolákban — különösen pedig a Budapesti Állami Főreáliskolában — kitűnő szakmai képzést kapott, hiszen közsímet ezeknek az iskoláknak akkori magas színvonala.

Ezek az előzmények azonban önmagukban semmiképpen nem magyarázzák a jó nevű bécsi Mesteriskolába való felvételt és a bécsi Műegyetem magyar építészhallgatójának megbízását a bécsi katonai épületek tervezésére. Egyéni adottságaiban, akarásában kellett hogy legyen valami már akkor is, ami e kezdeti sikerek alapja. Hatásos lenne itt azt állítani, hogy az oroszlánkörmök már ezekben a korai munkákban is megmutatkoznak. Ez azonban egyrészt nem fedné a valóságot, másrészt a lehetőségek az ismert és nem ismert kötöttségek miatt erősen korlátozottak lehettek, végül, bár a kész művek a kor jó átlagtermésének színvonalán állnak, s nem egy kezdő munkái, még sincs bennük semmi kiemelkedő, ha csak a díszítésben való mértéktartást, illetve a díszítésnek bizonyos kitüntetett helyre való összpontosítását nem emeljük ki.

Sokkal jelentősebbek azonban Medgyaszaynak a Mesteriskolán készített tervei. Egy áruház terve 1902-ből (1. kép), a Gellérthegyre tervezett „Nemzeti Panteon”¹⁰ 1902—1903-ból (2. kép) egy dízsátor terve 1902—03-ból, illetve az ezeket is megelőző „Forrástemplom”,¹¹ amelyet még Czernowitzban kezdett tervezni 1900 körül.

Az áruház tervében a későbbi Medgyaszay-épületeknek már úgyszólván minden alapvető erénye megtalálható: a világos funkcionális tagolás, a szerkezeti tisztaság, a rendkívül igényes külső-belső építészeti kiképzés, a részletek különleges formaérzéssel való megoldása, és mindenekfölött az épület össz megjelenésének sajátos varázsa. Az Áruház és az azt megelőző Forrástemplom terve is még az egész Európára jellemző, de bécsies ízű szecessziós formakultúra jegyében fogant, viszont bizonyos, alig körvonalmazható sajátosságokban már el is tér attól. És amiben eltér, abban már benne rejlik a sajátos Medgyaszay-architektúra csírája.

Medgyaszay életműve szempontjából sokkalta jelentősebb a Nemzeti Panteon terve. Az áruház tervén még lényegében megfoghatatlan a „medgyaszays” jelleg, az inkább csak valami hangulati többletként nyilvánul meg, anélkül azonban, hogy az általános európai hangvételtől eltérne. A Nemzeti Panteon függetlenül attól, hogy — eszmei tervről lévén szó — már témaválasztásában is valami más, új és sajátos akar lenni, a nagy formát és a részleteket tekintve egyaránt határozott irányvétel a sajátos magyar építészeti formálás felé. Ismereteink szerint ez az első ilyen jellegű terve, de azt, hogy honnan kapta az első ilyen irányú indíttatást, nem tudjuk. Ez talán nem is egyszeri hatásra történt, összetevői messze és sok irányba vezethetnek, talán még a gyermekkorba is. Ez valahogy benne volt a levegőben, benne abban is, hogy az édesapja által alapított első magyar cementgyár¹² német nyelvű propagandafüzetének mottója egy Petőfi-versidézet. A terv 1902—03-ban készült — művész-akadémiai kitüntetést¹³ kapott —, de kiforrottsága arra vall, hogy már korábban magában hordta, foglalkoztatta a képlékeny témában rejlő nagy lehetőség az elérni szándékozott magyar építészet jellegzetességeinek megfogalmazására. Azt, hogy a téma, illetve annak építészeti megfogalmazása, méghozzá magyar formanyelven való megfogalmazása Medgyaszay számára milyen fontos volt, bizonyítja az, hogy élete folyamán többször is — újra és újra — elővette, átdolgozta, írásban is újrafogalmazta.¹⁴

A terv lényege az, hogy⁷ megoldva a két híd (Erzsébet-híd, Szabadság-híd) lezárását is, a Gellérthegy teljes gerincvonalán átvezető egységes, változatos, zenei érzékenységgel megfogalmazott építészeti együttest tervez, melynek koronája a hegy legmagasabb pontján elhelyezett tulajdonképpeni Panteon-épület, markáns tömegével, sajátos belső térrendszerével. Az épületegyüttes egészen és részletein egyaránt érződik az a keleties jelleg, amely ettől fogva minden épületének sajátja. Ebben az időben már folynak a viták¹⁵ arról, hogy a magyar építészetnek lehet-e sajátos útja, kell-e erre törekedni, vagy kialakul magától is? A korabeli viták jól tükrözik azokat a társadalmi feszültségeket, amelyek mozgató rugói voltak az egész élet átfarmálódásának, így az ebből következő építészeti váltásnak is.

Medgyaszay helyesen ismerte fel azokat a lehetőségeket, amelyek egy ilyen váltás következtében önként felkínálkoznak. Ez nem kevesebb, mint az új életfeltételek keretétől szolgáló új térbeli rend, az új építészet megfogalmazása azokkal az új eszközökkel és anyagokkal, amelyeket a kor kitermelt. Új életfeltételek számára új technika segítségével új életkeretet teremteni. Micsoda lehetőség! És mégis, milyen kevesen ismerték fel a lehetőség lényegét, azt, hogy az új helyzetben mindenki tiszta lappal indul, egyének és nemzetek egyaránt. A tradíciók elvesztették jelentőségüket, illetve új értelmezést kívántak. Így be lehet hozni korábbi lemaradásokat, mert az új helyzetben csak az számít, aki újat, sajátosat teremt. Medgyaszay tudta, hogy az újat nem lehet csak úgy kitalálni, ahhoz valami kiindulási alapra van szükség. Így fordult a népi-nemzeti hagyományok felé. A Panteon terve témaválasztásában is ebben az irányban tett gesztus.

A sajátos nemzeti kultúra, ezen belül a sajátos nemzeti építészet iránti igény társadalmi igény volt, még akkor is, ha milyensége megfogalmazatlan is, és sokakban csak a különбőzőség, a más milyenség igényéig jutott el. Ez az igény negyvennyolc óta állandóan élt, hatvanhét megadta hozzá a legális alapokat, a minden irányú fellendülés pedig a nemzeti büszkeséget. E nélkül a hangulati háttér nélkül nem jutottak volna el az ismert eredményekig sem a zenében, sem az építészetben, sem a művészet más területein az ebben az időben induló, kezdetben szórványos, majd egyre szélesedő kezdeményezések.¹⁶

Medgyaszayt az első lépéseknél Huszka¹⁷ művei segíthették — ez a Panteon tervén is érződik —, de nyilván jól ismerte az Iparművészeti Múzeumot vagy az akkortájt épülő Postatakarékpénztár¹⁸ épületét, bár meg kell említeni, hogy az ő építésze kezdettől fogva más utakon halad. Az itthoni események iránti érdeklődését bizonyítja, hogy 1902-től átiratkozik a budapesti Műegyetemre; a harmad- és negyedévet itt végzi és itt szerzi az oklevelet is 1904-ben.¹⁹ Közben 1903-ban befejezi a bécsi Művészakadémiát.²⁰

1904-ben, miután rövid ideig Berlinben dolgozik, elindul a sorsdöntő gyűjtőutakra,²¹ a népi építészet tanulmányozására. Első útja Kalotaszeg falvaiba vezet, itt találkozik Malonyay²² szervezett csapatával, akik maguk közé hívják. A következő gyűjtőutak tehát már ebben a céltudatos szervezett keretben folynak; Székelyföld 1905-ben, Dunántúl, Palócföld 1905–06-ban. A gyűjtött anyag Malonyay ismert könyvében²³ jelent meg, építészeti része nagyjából Medgyaszay munkája. Ez a könyv az 1908 körüli induló új építésznemzedék — Kós Károly²⁴ és a többiek — számára kiindulási alapul szolgált, mindmáig felbecsülhetetlen és pótolhatatlan értékű gyűjtemény.

A gyűjtőutak, a látottak felszabadítólag hatottak rá, a megcsodált népi alkotások, a célszerűséggel párosult művészi egyszerűség, s emellett a formálás hihetetlen változatosága és gazdagsága a benne sejlő gondolatoknak egyszerre formát adtak (3., 4. kép). Itt találta meg az utat, amelyet már korábban keresett, amelyen járnia kell. Medgyaszay később is, jelentős művekkel a háta mögött, elismert építészként is újra és újra kifejti, leírja, hogy amit tud, amit alkotásaiban értéknek tart, azt mind a nép építészetéből, az azokat alkotó egyszerű mesterektől tanulta.²⁵

Az 1904–06 között tervezett és épített két gödöllői műterem-villa²⁶ a gyűjtőutak tanulságainak jegyében fogant, magában hordja a kor építészeti vívmányait, és minden részletében kiforrott (5.–8. kép). Ennél a két épületnél aligha születtek ebben az időben korszerűbb, jobb, színvonalasabb, ilyen mértékben sajátos — egyéni és nemzeti ízt hordozó — alkotások. Az egymás mellett, lényegében egy telken elhelyezett épületeken minden új. Az összmegjelenés, a tömegkontúr, a felületképzés, a nyílások aránya és elrendezése, a részletek, sőt még az épületet körüllegő levegő is. Így igaz, mert az épületekből áradó különleges hangulat, amely az európaiságnak, a keletiességnak, a technikai magaslatnak és a népi zamatosságnak páratlan ötvözete, a környezetet is varázslatossá teszi. Jellemző Medgyaszayra, hogy az egy időben készült két épületben más és más szerkezeti és formai újításokat alkalmaz. Az egyiknél az ablakok fölött szabadon megjelenő acélkiváltók, a másíknál a saját újítását képező, falközfóvasat helyettesítő vasbeton bekötések²⁷ és a vasbeton kiváltók nyers tömbjei oldják a nyerstégla homlokzatokat. A mellvédek áttört mintái, az ívesen formált pergolák és fapárkányok már a népi építőgondolatnak az építészet szerkesztő elveibe való átáramlását illusztrálják. Alaprajzi elrendezésben, belső térkapcsolatokban, használhatóságban messze koruk előtt járnak.

A gödöllői házak tervezésével — építésével párhuzamosan tovább folytatja a gyűjtőmunkát és talán ennek révén, utaztában jut néhány kastélyhelyreállítási-átalakítási munkához.²⁸

A milánói kiállítás magyar termét 1906-ban tervezte (9. kép). A tervet aranyéremmel jutalmazták.²⁹ A székely faépítészeti ihlette, igényesen formált belső tér későbbi hallatlan érzékenységű térformáló művészetének szép nyitánya.

Medgyaszayt egész életében izgatta a magyar művészet, a magyar építészet eredetének kérdése. Már legkorábbi írásaiban azt vallotta, hogy a magyar művészet eredetét, kapcsolatait keleten³⁰ kell keresni. Ebben a hitében csak megerősítették gyűjtőútjai, kiváltóképpen az Erdélyben gyűjtött építészeti anyag. Ennek a kérdésnek a tanulmányozására a nyugati országokban található keleti gyűjteményekben végez kutatást — 1906–07-ben Münchenben, Berlinben, majd Párizsban. Párizsban az Hennebique³¹-irodában is dolgozik, hogy a vasbeton-építés ottani eredményeit megismerje.

Ekkor kap megbízást a veszprémi színház³² tervezésére, amelynek első vázlatát még párizsi tartózkodása alatt készíti (1907).³³ Hiába keresnének azonban valami párizsi hatást, mert abból semmi sincs a tervekben, az épületben (10. kép). Megerősödött viszont a keleties íz, és még inkább helyére került a gyűjtőutakon magába szívott népi formakincs (11. kép). Úgy tűnik, a keleti gyűjtemények tanulmányozása megfelelt várakozásának, és az Hennebique-irodában tapasztaltak is megerősítették törekvéseinek helyességében.

Ő ugyanis, mint később látni fogjuk, a vasbeton szerkezetek építészeti-művészi kifejező eszközként való alkalmazásában már előtte járt annak, amit Párizsban láthatott.³⁴ Az Hennebique-rendszer a vasbeton szerkezet mérnöki számítással igazolt pontos geometriai vetülete, az ő vasbeton szerkezete az ugyanolyan módon igazolt geometriai alakzatban rejlő szerkezeti lényegnek — művészi kifejező eszköznek — az építész, a művész által megérzett formai kivételése. Ez a számított méreteknek csak oly mérvű módosítását igényli, mint a görög oszloprendek entázisa, de hatásában is ugyanaz. A holt anyag életre kel, a szerkezeti elemek nyúlnak, feszülnek, összenyomódnak, az egész rendszerben betöltött szerepük szerint (12., 13. kép).

A megbízás értelmében a színházat úgy kellett megterveznie, hogy az kapcsolódjék az ugyancsak áttervezendő és bővítendő Korona szálló³⁵ vendéglő és kaszinó épületéhez, s az étterem és a nézőtér azonos szinten legyen, továbbá a színház filmvetítésre és bálók rendezésére is alkalmas legyen. A terepadottságokat figyelembe véve ez azt jelentette, hogy a nézőtér padlószintjét 4,40 m magasan kellett megoldani az adott terepszinthez viszonyítva (10. kép). További kötöttséget jelentett az, hogy meghatározták a főbejárat helyét, kikötötték azt is, hogy a színház másik végén is legyen be-, illetve kijárat, valamint, hogy jó időben a Püspökkert³⁶ felé is kiengedhető legyen a közönség. Medgyaszay mind-ezen követelményeket kielégítendő azt a szellemes megoldást választotta, hogy az előcsarnokot a nézőtér alá helyezte. A nézőtér szintje így az előírt magasságban szerves és látványos kapcsolatba került a szálló—vendéglő—kaszinó együttesével. A főbejárat előírás szerint a Megyeháza felől a színpad alá került. Végigmenve az előcsarnokon, annak másik végén indul a nézőtér szintjére vezető lépcső, amely visszafordulva úgy érkezik, hogy a nézőtérre bejutva a színpaddal szemben találjuk magunkat. A lépcső egyben megoldja az utcához viszonyított szintkülönbséget is, külön lépcsők vezetnek a karzatra, illetve a páholyokhoz. A nézőtér padozata az egyéb rendezvények miatt vízszintes, az ülőhelyek könnyen és gyorsan elmozdíthatók és visszahelyezhetők. A funkcionális megoldás tökéletes.

A színház a köríthő szerkezeti falaktól elfekintve teljes egészében vasbetonból készült; ez az első vasbeton szerkezetű színház Magyarországon, de nemcsak magyar viszonylatban úttörő. Medgyaszay 1908-ban a bécsi nemzetközi építészkongresszuson előadást tartott „A vasbeton építészeti művészi megoldásai” címen.³⁷ Feltűnést keltő előadását jórészt a nemrég felkészült veszprémi színháznál alkalmazott szerkezeti-formai megoldásokkal illusztrálta. Előadását a már évek óta érlelt, a történeti építészetből és a gyűjtőutakon behatóan tanulmányozott magyar népi építészetből leszűrt elvekre alapozta. Így az építészet fejlődésének nagy történelmi távlatából vezetve le a korabeli építészeti átalakulás szerkezeti-formai kérdéseit, máig érvényes alapelveket fektetett le. Előadásának befejező részében kifejtette, hogy az építészet története során gyakran évszázadokra volt szükség ahhoz, hogy egy új szerkezeti rendszer — a benne rejlő sajátos erőviszony — tökéletes formai kifejeződést nyerjen. Ugyanúgy áll ez a vasbetonra is. És idézem a befejezést: „Addig pedig törekedjünk arra, hogy az új anyagok szilárdsági viszonyait minél világosabban jellemezzük, műveink a mi népünk formanyelvén beszéljenek és azokban a mi korunk gyermekeinek lelke, a mi világnézetünk tükröződjék.” Ez nagyon világos és nagyon előre mutató kijelentés 1908-ban. Ma is szó szerint érvényes.

De térjünk vissza a veszprémi színházban közelebből is megvizsgálandó néhány szerkezeti-formai újításhoz, mert a szerkezet és forma összefüggése, egymásból következése teszi az egész épületet oly szokatlanul vonzóvá. A páholysort tartó előregyártott konzolok kontúrja, vonalvezetése a bennük munkáló erőknél a mérnöki méretezési szempontokon túli, Medgyaszay értelmezésében vett kivétel. A konzolok lényegében rácsos tartók, „a magyar nép formavilágából vett kifinomodott vonalakban”.³⁸ Az új építőanyag, a vasbeton szerkezeti lényege és a sajátos népi formakincs ellentmondás nélkül ötvöződhet, mert az új szerkezeti anyag csak most keresi megnyilvánulási formáját, és a vele elegyedő népi formakincs egy korábban volt hasonló szerkezeti lényegnek a megnyilvánulása. Így lesz „a konzol önmagában értékes és díszes szerkezeti elem” (15. kép). Szokatlan az oszlopok és pillérek fejezete, hiszen a történelmi építészetben³⁹ megszokott kiszélesedő oszlopfőkkel szemben éppen azokkal ellenkező, összeszűkülő formát találunk. Az új építőanyagnál ugyanis fontosabb a kicsi, de pontos felfekvés. Ezt az elvet építészeti-formai rangra emelik az oszlopfőknél alkalmazott — honfoglaláskori díszítőművészetünk ihlette — díszes bronz, illetve márvány feltétek. A külső-belső képben egyaránt meghatározó szerepet játszó, gazdagon tagolt előregyártott vasbeton ablakok is teljesen új megoldásúak, ez Medgyaszay újítása.⁴⁰ Az ablakok nem nyithatók, az üvegezés légmentesen van a hornyokba ragasztva. A színház fűtése, szellőzése központi, ablaknyitásra nincs szükség. A színpadhoz csatlakozó nagy teraszok — tűz esetén a színészek menekülését szolgálják — különlegesen formált pergoláin nem nehéz felismerni a székely kapuk, de azok keleti kapcsolatait is reprezentáló hatását. Itt azonban megint csak nem szabad valamiféle egyszerű formai átvételre gondolni, hiszen ebben az esetben is a vasbeton szerkezeti-formai megnyilvánulásának lehetőségeiben találta meg a kapcsolatteremtés, a rokonítás⁴¹ feltételeit.

A külsőben-belsőben egyaránt jellemző lágy, gömbölyded hatás, az élek nélküli tömeg- és térformálás, a felfelé sudarasodó töretlen falsíkok, az összkép, a nagyforma tekintetében a népi díszítőmód évezredek át finomodó elveit követő, az ellentétek hatására építő, a szükséges elemet a díszítés rangjára emelő építészeti formálás adja épületének hasonlíthatatlan varázsát.

Az a csodálnivaló szerkezeti-formai egység, amely az egész épületnek sajátja, a nagy előadóteremben már meghaladhatatlan szintű mesehangulattá emelkedik (16. kép). A lágyan formált mennyezeten ékszerként jelennek meg a Medgyaszay szabadalmát⁴² képező, a szellőzés áttört díszével szervesen összeépült, csupa üveg világítótestek (16. kép). A mindenhol szerves szükségletből díszítés rangjára emelkedő építészeti részleteket egyenesen a legősibb díszítőművészetünkre jellemző motívumkincs uralja. Összefoglalásként még annyit, hogy a színházépítésben itt valami új kezdődött.

Alig egy évvel a veszprémi színház megnyitása után, 1909-ben elkészült Medgyaszay újabb színháza Sopronban (17. kép). A kötöttségek itt még nagyobbak voltak, mint Veszprém-ben, mivel egy meglevő színház⁴³ adottságaival kellett számolni. Ez az adottság végül is nem lett több, mint a külső határoló falak megtartása, de a fő nehézséget éppen ez okozta, hiszen a színház már régi formájában is szűkös volt. A megbízó az épület megtartásához nem járult hozzá. Medgyaszay azonban a szükségből erényt kovácsolva, a

Veszprémben alkalmazott újításait is továbbfejlesztve, egészen különleges bájú, egységes megjelenésű épületet tervezett. A tömegjáték, az erőteljes párkány, a falak lesarkítása, a különleges arányú és ornamentikájú síkban tartott ablakok fokozottabban keleties ízt kölcsönöznek, mint Veszprémben volt. A volt klasszicista színház néhány jellegzetes motívumát megőrizte, illetve beleillesztette az új architektúrába. Különösen jelentős és egészen különleges megoldású a kanellurázott főhomlokzati oszlopoknak az új épület sajátos és szerves részévé való avatása. Ebben a műemlékvédelem, a történetiség értékének védelme, a hely szellemének tisztelete figyelmet érdemlő korszerűséggel nyilatkozik meg. A töretlen falsíkokat koronázó főpárkányt itt is a már Veszprémből ismert rozsdabarna kerámia-motívumok hangsúlyozzák. Itt ez a kerámia motívumsor szalag formájában külön is körbefut az épületen, hogy a bizonyos mértékig örökölt épülettömeget és felületet egységesebbé tegye. A nézőteret fedő kettős donga, a külső vasbetonból, a belső rabitzból, ugyanúgy, mint Veszprémben, akusztikai, szellőzési és térformálási feladatokat egyszerre old meg, sőt itt a külső tömeghatásba is belejátszik (18. kép). A körítő falakon kívül egyébként itt is minden vasbetonból készült. Különleges funkcionális megoldást és érdekes térélményt nyújtanak az egymást keresztező, egy lépcsőtérben, de egymástól elkülönítetten futó lépcsőkarok, amelyek a páholyokhoz, illetve a karzatra vezetnek (19. kép). Íme, milyen szellemes és látványos megoldáshoz vezet a helyszűke, a szükségből erény lesz. Sopronban megint csak a helyszűke miatt minden belső tér általában vertikális jellegű, feszültebb, a veszprémi terek öblösebb, horizontális megjelenésével szemben. A különleges építészeti élmény csúcspontja itt is maga a nézőtér, amelyben ugyanazokkal a motívumokkal dolgozik, mint Veszprémben, a tér hangulata — az egymás fölé halmozódó kerekded páholyosorok következtében — mégis eltér az ottanitól (20. kép). A szellőzőkkel összehangolt — Veszprémből ismert — különleges filigrán világítótestek fölülről áradó fényözöne és a lefelé sötétedő rozsdabarna nézőtér ellentéte különös légkört eredményez. A színház, mint Veszprémben is, központi fűtéssel és mesterséges szellőzéssel van ellátva. Külön figyelmet érdemel Medgyaszay itt alkalmazott ajtózárr szabadalma:⁴⁴ esetleges veszély esetén belülről egyszerű nyomásra azonnal felnyílnak az ajtószárnyak.

A Nógrád megyei Rárosmúlyad templomát magánmegbízásra tervezte (23. kép). A tervezést feltehetőleg még 1908-ban kezdte, mivel a megbízók⁴⁵ 1909. március 14-i keltezésű terv alapján adtak megbízást a kivitelezésre, azzal a kikötéssel, hogy az építkezést 1910 tavaszán kell elkezdeni, és a templomot 1910. szeptember 15-én készen át kell adni. A kivitelezést Medgyaszay maga szervezte, és a kivitelezők nevében tíz éves garanciát vállalt. A megrendelő kívánsága szerint a templom kettős rendeltetésű: községi templom és családi sírhely. A templom a falu szélén magányosan áll, ami csak fokozza a különleges formák keltette lenyűgöző hatást. Egy gömbcikkely-kupolával fedett oktagonális térhez tömeghez nyaktaggal kapcsolódik a különálló torony. Különös alkotás. Medgyaszay építészeti csúcspontja, 1910 előtti munkásságának koronája. A templom egyszerre idegenszerű és vonzó, álomszerű és mesehangulatú. Együtt van benne az európai gótika, a kelet építészeti varázsa, az itáliai korareneszánsz derűje s a magyar népi építészet klasszikussá nemesedett ágának, az erdélyi templomépítészetnek nemes bája. Mindez együtt, de nem

külön-külön, hanem esszenciáiknak valami olyan csodálatos arányú elegyedésében, amittől valamikor az alkimisták a csoda születését várták.

A templom teljes egészében vasbetonból épült, benne előlegezve van a vasbeton építésnek több olyan lehetősége, amely napjainkban is újnak számít. Medgyaszay — a fő forma megtartásával — több tervet is készített, különösen az oktagonális tér lefedése foglalkoztatta. A tervek között van olyan is, amelyben a héjkupolával való fedés is felmerül. A végleges megoldásnál gömbcikkelyes vasbeton kupolát alkalmazott. Feltehető, hogy a gömbcikkelyek előregyártva készültek, utólagos összebetonozással (25. kép). Az oktagon külső sarkai fölött alkalmazott betontömbök, azok térbeli abronccsal való összefogása nemcsak díszítőelemek és nemcsak a szobrok talapzatát szolgáltatják, hanem a szerkezet erőjátékában is alapvető szerepet töltenek be. A különös hangulatú szobor-feltétekkel⁴⁶ együtt ez a térbeli vonószerkezet döntően játszik bele az épület összmegjelenésébe, bizonyos gótikus ízt kölcsönözve annak. A kupolás tömeg egyéb formai részletmegoldásaival, legalábbis jellegükben hasonlóakkal, a két színháznál már találkoztunk, a keleties íz főleg ezeknek, de nem kevésbé a kupolás tömeg fő formájának a következménye. A torony a példaképnek tekintett körösfői templom tornyának vasbetonba való átköltése (24. kép). Medgyaszay már korábban említett, a vasbetonnal foglalkozó elméleti munkájában az összes korábban használatos építőanyag közül a fát említi, mint a vasbetonhoz legközelebb álló tulajdonságokkal rendelkezőt, mivel húzó- és nyomószilárdsága egyaránt van,⁴⁷ ha más arányokban is, mint a vasbetonnak. Ennél a toronynál mintha ezt az elvet, illetve ezt a hasonló tulajdonságot akarta volna próbára tenni. A belső tér áhítatát csak az itáliai kora reneszánsz kápolnákéhoz lehet hasonlítani. Az él nélküli lágy formák a térhatárolást szinte csak sejtetik, a végtelen tér és a belőle kimetszett, különleges érzékkel méretezett tér átáramlik egymásba, a határoló falakat nem érezzük átjárhatatlan közegnek. A sima falakat csupán az ablakcsipkék oldják és egy, a szerkezeti csuklópontokon végigfutó — korábról ismert — népi díszítőelemekből összeállított szalagdísz. A szószék és az orgonakarzat népi famunkák ihlette harmonikus díszei a belső térnek (25. kép).

A mosoni állami népiskola 1909-ben épült, a szokásostól teljesen eltérő tömör elrendezéssel. Az iskola egyemeletes, a tantermeket egy fölülről világított tágas lépcsőmag köré csoportosítja (27. kép). Ez az iskolának belső intimitást kölcsönöz, és a falusi környezetben egy magasabb rendű belső térhasználatra nevel. A nagy ablakfelületekkel jól világított tantermek a homlokzatokra kivetülve a legjobb értelemben vett korszerű iskolajelleget sugározzák az épület külső megjelenésében (26. kép). A helyi adottságok miatt az egészségügyi helyiségeket az épületen kívül kellett elhelyezni. Ezekhez szépen formált, faszerkezetű fedett folyosó vezet a főépületből. Az épületben a gondnoki, illetve tanítói lakás is benne foglaltatik. A lapos tetős épület nagy kiülésű konzolos főpárkánya, a díszítőelemek jellege, elhelyezése rokonságot mutat a színházaknál alkalmazott formakincssel. Az irodák ablakai virágablak jellegűek, dobozszerűen kinyúlnak a falsíkból, már a gödöllői házaknál megjelentek, később jellemzőek lesznek Medgyaszay lakóházaira.

Ugyancsak 1909-ben épült a resicabányai állami népiskola, teljes egészében vasbetonból, továbbá a beregszói állami népiskola.

Első városrendezési jellegű terve, a Vác-Kertváros⁴⁸ rendezési és közmű építési terve 1909—10-ből való. A nagyobb építészeti együttesek, a városrendezés, különösen az összefüggő lakóegyüttesek tervezése később is állandóan foglalkoztatta, annak pénzügyi és szociális kihatásaival írásban is többször foglalkozott. Bizonyos mértékig ebbe a keretbe sorolható a budapesti tisztviselőtelepi Fővárosi Bérvillek tervezése 1909-ben.

Egyik legjelentősebb lakóház terve a Szt. Gellért Szövetkezet háza, amely 1909—10-ben épült Budapesten az Orlay utcában (28. kép). A lakók különleges igényeit figyelembe véve a négy emeleten egymástól eltérő elrendezésű lakásokat, köztük több műtermet kellett tervezni. A telekadottságok a szép környezet ellenére is igen kedvezőtlenek, kialakult zárt udvaros beépítéshez kellett csatlakozni, és az előírt lakásszámot is csak zárt udvaros rendszerben lehetett teljesíteni, így is csak északi, nyugati és déli homlokzatok adódtak. Kézenfekvő volt a függőfolyósos rendszer, az udvar belső képében azonban a szokványos vasrácsos-gangos kép helyett a tömör mellvédés, körbefutó folyósórendszer korszerű látványt nyújt, és az udvar intimitását is biztosítja a kellemetlen átlátások kizárásával. A lépcsőházat a legkevésbé értékes, a szomszéd telekhez kapcsolódó félmenetbe helyezi. A lépcsőnek külön érdekessége a szokásostól eltérő kisebb hajlásszög, alacsonyabb lépcsőfok, s az ezzel járó kényelmesebb járás. A lakások funkcionális megoldása, méretezése rendkívül korszerű, a helyiségek kiosztásánál a zárt udvaros rendszernek semminemű hátránya nem jelentkezik. Az épület homlokzatai gazdagon tagoltak, hogy a szűk utcában is érvényesülhessen az épület tömege, de a nem éppen kedvező égtáji és egyéb adottságokat ellensúlyozandó is. A gazdagon képzett, erős kiülésű zárópárkány és a nagy, sima falfelületek ellentéte itt is kellően hatásos, mint korábbi épületeinél. A székelykapuk kettős nyílását idéző, finom rácszatú, előregyártott vasbeton elemekből összeállított zárt erkélyek, ha részletformáik már korábban előfordultak is, új, hatásos építészeti motívumot jelentenek.

Az 1910—11-ben tervezett-épített lakóházakban egy új szabadalmát,⁴⁹ az előregyártott vasbeton födémet alkalmazta. Néhány újabb iskolát⁵⁰ is épített és egyre több tervpályázaton vett részt. Így 1911-ben az Erzsébet-emlékműpályázaton (megvétel), a Kálvin tér beépítése⁵¹ pályázaton (I. díj). Ugyancsak 1911-ben hosszabb tanulmányútra megy Egyiptomba és Szudánba.

Az 1910—11-ben épült Elek utcai lakóháznál továbbfejlesztve látjuk mindazt, amit az Orlay utcai háznál is korszerű megoldásként értékeltünk (29. kép). Így a jól funkcionáló alaprajzot, a külsőben-belsőben jelenlevő korszerűséget. A kert felé nyíló hatalmas loggiák kifinomult, keleties architektúrája különösen figyelemre méltó.

A színházépítésben szerzett gyakorlata most hozza meg a gyümölcsét. Egymás után nyeri a színházpályázatokat, vagy kap megbízást színházak tervezésére, illetve átépítésére. 1912—13-ban öt színházpályázaton nyert első díjat,⁵² közöttük a budapesti Nemzeti Színház pályázatán, megbízást kap az operaházi átalakításokra és még néhány vidéki színház tervezésére vagy átépítésére.⁵³ Közben a szófiai királyi palota tervpályázatára készült tervét is megvették.

Az Operaház belső átalakítására 1912-ben kap megbízást. Ez építészeti nem látványos feladat, de az Operaház használhatósága szempontjából nagyon jelentős változ-

atásokat tervez. Egyesek szóvá is teszik, hogy hogyan engedhető meg, hogy Ybl Miklós remekéhez hozzányúljanak, de a sikeres átépítések után már csak dicsérik. A korszerűsítés leglényegesebb része a nézőtér akusztikájának megjavítása. Emiatt a nézőtér egész padozatát teljesen átépítik. Medgyaszay hosszas kísérleteket végzett a nézőtér legkedvezőbb rezonanciáját biztosító anyagok meghatározására.⁵⁴ A színpadnál is lényeges változásokat hajtott végre. A nézőtéri hangzás egyenletesebbé tételére a zenekart lesüllyesztette, ugyanakkor a proscénium alatti vastag téglafalat jól rezonáló rabitzfalra cserélte ki a zenekari hangzás növelésére. Az Operaház működése szempontjából alapvetőek a manzard-tetőkhöz végzett szerkezeti átépítések, amelyekkel nagy alapterületű új helyiségeket nyertek. Ennek jelentősége a vasbeton szerkezetek szellemes alkalmazásában van.⁵⁵ Jelentősek a ruhatár bővítését és korszerűsítését célzó átépítések is, egyedül ezzel kapcsolatban történt az eredeti belső architektúrát érintő változtatás a főlépcső alsó pihenői alatti átnyitásokkal. Ez azonban még a belső térélmény szempontjából is inkább előnyösnek tekinthető.

Az ógyallai rk. templommal⁵⁶ 1912-től egy fokozatos változás észlelhető Medgyaszay építészetiében: nagy érdeklődéssel fordul a fa építészeti alkalmazása felé (30.kép). Párhuzamosan ugyan még indulnak az előző vasbeton-korszakra jellemző építkezések,⁵⁷ de új szerkezeti-formai megoldások már a fakonstrukciókban jelentkeznek. Az ógyallai templom alaprajzilag lényegében egy négy irányban fülkével bővített oktagonális tér, amelynél az egyik fülke hosszházszerűen kibővül. Ez egyben a templom főbejáratirány is. A belső tér centrális jellegű, amelyet az oktagon fölé boruló nagy fakupola ural. A sötét színű fakupolát hordó hófehér körítő falakból metsződnek ki enyhe számárhátívvá a fülkebővítmények, amelyeket a számárhátívet követő fadonga főd. A hosszházat és a két oldalsó fülkét fából készült, finom népi motívumokkal cizellált karzatok osztják meg. A látvány mesébe illő, hangulata a klasszikus térformálási képletek alkalmazása ellenére meglepően korszerű. Korszerű azért, mert a klasszikusnak csak a hagyományok által megszentelt képletét építi be — nem formáját másolja — egy saját korát megelőző építészeti szerkesztő-formáló módszerbe. A deszkaíves, fakupolás fedélszék-konstrukció formátörékvései is napjaink legjobb szerkesztő gondolatát idézi (31. kép). A templomtest tömege a belső térforma szerves kivetülése. A sima fehér falakat csak a jó arányú ablaknyílásoknak a tér-tömeg szerves felépítettségéből következő ritmikus rendszere tagolja. Díszítő részleteket csak a népi gyűjtőutak tanulságait tükröző, mindig konstruktív szerepet vivő faszerkezeteken találunk, amelyek persze Medgyaszaynak a különböző építőszerkezetek művészi megjelenítésének lehetőségeivel foglalkozó beható elméleti tanulmányait is tükrözik.⁵⁸ Ezt mutatja különösen a fakupola szerkezetileg és formailag egyaránt újat hozó konstrukciója. A templom összképében szerves elemet képező nemes arányú harangtorony az örök példaképnek tekintett kalotaszegi toronytípus klasszikus szépsége előtti újabb tiszteletadás az építő költészet fogalmazásában.

Az 1913-as évben a magyar építészetnek, elsősorban természetesen a korabeli építészetnek egy rendkívül jelentős eseménye zajlott le: az új Nemzeti Színház tervpályázata.⁵⁹ A döntés 1913. január 13-án volt. 33 pályázó közül az első díjat Medgyaszay István nyerte. A pályázat jelentősége messze túlnőtt a szokásos pályázatokén, bár sejthető volt, hogy

a pályázat alapján az új színház nem építhető fel, mivel az elhelyezést a kedvezőtlen telekadottságok miatt már eleve támadták. A pályázatnak inkább az építészek közötti versengés szempontjából volt nagy jelentősége. A levegőben valahogy kimondatlanul is az volt, hogy a pályázat megnyerése rangot jelent a magyar építészetben.,, A Nemzet Színházát"-nak tervezése egyébként is bárhol, bármikor a legrangosabb feladat, amit építész kaphat. A várakozás, a felkészülés óriási volt, építészek álltak össze az alkalmi feladatra, egyesek külföldi színháztervezőket is foglalkoztattak a siker érdekében. A döntés után a kedélyek még jobban felvillanyozódtak. A sajtó nagy terjedelemben foglalkozott a pályázattal, napirenden voltak a vélemények és ellenvélemények. A Nemzeti Színházat a Múzeum körút és Rákóczi út sarkán levő, erre a célra meglehetősen alkalmatlan telekre kellett elhelyezni. A főbejáratot Medgyaszay kivételével minden pályázó a Múzeum körút felől nyitotta. A pályázat után kibontakozó vitának éppen ez volt a fő témája, hiszen a nyertes terv a főbejáratot a Múzeum körút és Rákóczi út sarkára helyezve egy, az összes többi tervtől különböző, diagonális alaprajzi elrendezést hozott. Ez építészetiileg, városképileg mindenképpen kedvezőbb, mint az egyik utcára való nyitás. A kiírás szerint a tervet európai történelmi stílusban kellett megoldani, azért nem találjuk a tervben a Medgyaszayra jellemző formálást. Ezt sajnálhatjuk is, mert bizonyára új szint jelentett volna egy ilyen jelentős feladatnak a megoldásánál. Az alkalmazott finom klasszicizáló architektúra viszont meggyőzhet bennünket arról, hogy Medgyaszay ebben is a saját maga által teremtett architektúra szintjén tudott alkotni. A bírálatok⁶⁰ általában a színpad kialakítását, a ruhatárak jó elhelyezését dicsérik, megírják, hogy az első díj elnyerése csak azok számára meglepő, akik nem ismerik a veszprémi és soproni színházat, valamint az Operaházban végrehajtott és kitűnően sikerült jelentős változtatásokat. A Nemzeti Színház pályázatának jelentősége elsősorban abban van, hogy a körülötte fellángolt országos viták révén az akkor egyébként is közérdeklődéssel kísért építészetre ráirányította az átlagember figyelmét is, s talán segített egy jobb értelemben vett építészeti közgondolkodás kifomálódásában. Az építészek viszont — az érvek ütközése révén — sokat tanulhattak egymástól.

A következő év 1914. Az évszám szimbolikus, mindenkinek ugyanaz jut az eszébe, legalábbis Európában. A felszín alatt már korábban is munkált, ami végül is bekövetkezett, a háború. Akkor még senki nem tudhatta a következményeket, tizennégyben még a korábbi lendületből minden ment a maga útján. Medgyaszay két jelentős műve is felépül: Budapesten a belvárosi Dorottya utcában egy bérház és Karánsebesen az Állami Főgimnázium.

A Dorottya utcai⁶¹ „bérpalota” — Medgyaszay nevezi így — valóban palota (32. kép.) Jelzőt keresve rá, csak az juthat eszünkbe, hogy előkelő. Alul két szintet átfogó, elegáns üvegportál, fölötté nemes, finom osztású kő architektúra. Az erkélyeken kőcsipke mellvédek. A hetedik szint már a tört vonalú nagy főpárkány fölötti manzárdba került, a városképi szempontból kötött párkánymagasság miatt. A nagy fényszívó ablakok a szűk utca miatt dobozszerűen kitüremlenek, így belülről kellemesebb a kitekintés, növekszik a bevilágító terület, és a homlokzat enyhe hullámozó plasztikát kap. Figyelemre méltó a szomszédos épület más struktúrájú homlokzatához átmenetet és elválasztást adó rizalit-

szerű homlokzati sáv beiktatása. A jól funkcionáló alaprajz itt is természetes tartozék. Az I. világháború előtti építészet legjavához tartozik.

Nagyon sok életrajzi írásnál itt valami nagy szakadás következik, szakadás három évre, öt évre vagy örökre. Fronton volt..., eltűnt..., meghalt.

Medgyaszay is bevonult a Császári és Királyi 2. Hadsereghez.⁶² Az 1915-ös évhez csak azt írhatjuk: frontszolgálat. Alakulata az Északkeleti Kárpátokban és az akkor az Osztrák—Magyar Monarchiához tartozó Galíciában⁶³ állomásozott. A vele történetekről csak egy-két hazaküldött frontlevélből értesülünk. Medgyaszay sorsa azonban, nem tudni, milyen okból rendhagyóan, mondhatjuk, szerencsésen alakult, s ebben műszaki képzettsége bizonyára nagy szerepet játszott.⁶⁴

A Császári és Királyi 2. Hadsereg 1916-ban hadikiállítás⁶⁵ rendezett Lembergben. A kiállítás tervezésével, építésével Medgyaszayt bízták meg. A kiállítás helyszíne egy park-szerű, fásított szabad terület volt (33. kép). A kiállítási épületekhez kizárólag gömbfa és fűrészelt fa, valamint kátránypapír állt rendelkezésére. A kiállítás célja a frontélet, a háborús pusztítások és részben az újjáépítés bemutatása volt. Az előzményekről vajmi keveset tudunk, de legalábbis fényképekben, fennmaradtak a kiállítási épületek. Egyedülálló lehetőség, hogy egy építész kedvenc építőanyagával minden formai kötöttség nélkül „egy az egyes” modellkísérleteket végezhesen. Medgyaszay ezt a két év leforgása alatt kétszer is megtehetette.

Medgyaszay a feladatban rejlő lehetőségeket meszemenően kiaknáztá. Nem törekedett arra, hogy valamiféle egységes építészeti köntösbe öltöztesse az épületeket, ellenkezőleg, mindegyiket más-más jelleggel oldotta meg. A kiállítási épületeket a zöldben úsztatva, kötetlen rendszerben helyezte el, így biztosítva annak lehetőségét, hogy a különböző jellegű épületek ne rontsák egymás hatását. A kiállítás főbejárata egy háromágú út találkozásánál nyílt. A főbejáratról egyenes út vezetett a főpavilonhoz, két pilon és két zászlórúd között. A főpavilon szimmetrikus, kupolás, monumentális hatású épület. Kívülről teljes egészében gömbfából és kátránypapírból készült. Van némi gótikus íze, és hangulatában mintha az Országházból akarna visszaadni valamit (34. kép). A kupolatérhez kétoldalt bazilikális jellegű terek csatlakoznak. Egyedül ezen az épületen érződik valami ünnepélyeskedő íz, feltehetőleg ez előírás volt. Az épülethez csatlakozó utak is szabályosak, ünnepélyesek. A többi épület jó része a főépülettől távolabb, egy ívesen vezetett útvonalra fűződik fel. Ezek általában lényegesen kisebbek, mint a főépület, és telis-tele vannak érdekesnél érdekesebb szerkezeti és formai ötletekkel (35—40. kép). Medgyaszay tudta, hogy az épületek a kiállítás után hamarosan eltűnnek, maradandó bennük az a tanulság, amit a későbbiekben hasznosítani tud. Minden igyekezete arra irányult, hogy minél több tanulságot szűrhesen le. A benne forrásban levő építészeti gondolatokat tehát egy-egy kiállítási épületben valósította meg, hogy az azokban rejlő lehetőségeket próbára tegye. Talán ez magyarázza az épületek nagy számát is⁶⁶ — összevontabban is meg lehetett volna oldani a kiállítást —, hogy minél több gondolat próbája történhessék meg. Az egész kiállításon talán a legfigyelemreméltóbb az a hatalmas sátorépítmény, amely a vendéglátás célját szolgálta (37. kép). A szerkezeti elv nagyon ősi, felhasználási módja nagyon korszerű. Itt csak egyszerű sátor, de tíz év múlva egy színházépület alapvető szerkezeti rendszere lesz,⁶⁷ megjelenése tehát nem véletlenszerű.

Az úgynevezett Tatár-pavilon mint oktagonális tér- és tömegforma már előfordult az ógyallai templomnál, későbbi tervekben újra felbukkan (38., 39. kép). Itt figyelemre méltó, a tető vonalvezetése és felületi kezelése. Külön figyelmet érdemel egyik családiház jellegű és nagyságrendű épülete, amely talán előtanulmánya lehetett a galíciai falvak újjáépítésénél használt típusoknak⁶⁸ (39. kép). Az ugyancsak kiállítási tárgyként felépített kis, fahíd szerkezeti-formai bravúr.

Az 1917-es évről kevés adatunk van: mint műszaki tiszt egy erdő és fűrésztelep vezetője, galíciai falvak újjáépítését⁶⁹ végzik az ő tervei szerint. Az épületek talán a hadikiállításon látottakhoz vagy 1917-ből egyetlen ismert tervéhez, az erdészházhoz hasonlók.

A hadikiállítást 1918-ban a budapesti Margitszigeten újra megrendezik, bizonyos mértékig módosított tartalommal. Az épületek túlnyomórészt azonosak a lebergiekkel, talán egy-két kisebb változást eszközölhettek, és az elrendezés módosult némiképp a változott helyszíni adottságok miatt. A két hadikiállítás jelentősége messze túlnő azon, amit annak idején mint időszakos látványosság nyújtottak, sokkalta jelentősebb az, ami belőlük Medgyaszay későbbi maradandó műveibe átsugárzott.

A háború befejezése Magyarország számára nem olyan békét hozott, mint amit sokan vártak. A már a háború előttről felgyülemlett belpolitikai feszültség a háború következtében még jobban kiéleződött. A súlyos trianoni békefeltételek, a kétségtelen igazságtalanságok a háborúban, forradalmakban teljesen kimerült országot minden vonatkozásban súlyos helyzetbe hozták. A korábbi területének töredékére kisebbedett országban gyakorlatilag újra kellett szervezni mindent — a közigazgatást, a minden irányú szolgáltatást. Az építkezések a háború alatt csak a legszükségesebbre korlátozódtak, és ez a háború utáni időszakra is nagyjából érvényes. Nagyobb középítkezések csak 1925 után, a pénzügyi helyzet rendezésével indulhattak. Medgyaszay 1918-tól kezdve folyamatosan dolgozik, de a feladatok jellege, nagyságrendje híven tükrözi az előbb vázolt gazdasági helyzetet. Gyöngyös újjáépítési pályázatán⁷⁰ 1918-ban első díjat nyert. Ez építési megbízást is jelentett.

Ezután 1925-ig még néhány pályázaton⁷¹ nyert többnyire első díjat, több lakóházat tervezett, felépítette a salgótarjáni, pécsi, miskolci bányakapitányságot első díjas pályaterv alapján, néhány kastély-helyreállítás, átalakítást tervezett többek között. Jelentősebb munkái ebből az időből a püspökladányi rk. templom, Kazár bányászfalú terve és a gyöngyösi Rusz-ház.

A püspökladányi templom 1921-ből való, és ez is a kalotaszegi templomok⁷² ígézetében fogant (42. kép). Legjellemzőbb része a tömör toronytestre helyezett, kifinomult arányú galériás toronysisak. A toronytest ez esetben hozzáépült a kissé gótikus ízü templom tömegéhez. A templom alaprajzában egyhajós, hosszházas rendszerű, íves szentélyfülkével bővítve, a bejárat oldalán fából épült karzattal. A gótikus íz belül is érvényesül, a templom tér- és tömegformája egybevág (43. kép). A teret a tető vonalát követő famennyezet fedi.

A sima fehér falak és a szépmívű famennyezet finom ellentéte adja a belső tér hangulatát.

Kazár bányászfalú terve 1922-ben készült, főleg kertes családi házakkal.

A Gyöngyösön 1922-ben épített Rusz-ház egyike Medgyaszay legérdekesebb, legízesebb épületeinek (45. kép). A tervezésnél figyelembe kellett venni bizonyos meglevő adott-

ságokat. Az épület földszintes, L alakú, az udvar felől részben tetőtér-beépítéssel. Az épületnek a kert felőli belső élete a lényeg, ide összpontosul minden. A nagy méretű, fedett terasz kívülről és belülről egyaránt látvány, a legjobb értelemben vett derűs vidéki nyugalmat árasztja. A faművesség szintjén megformált nagy terasztetőt biztosan és mégis légiesen hordják a nem egzakt statikai törvények alapján formált keleties ízü oszlopok, amelyeket honfoglalás kori művészetünk vésnöki⁷³ jelleggel felhordott motívumai díszítenek. Az oszlopok kecses formáját az alsó rész szándékolt tömör nehézkessége és a fejezeti rész filigránsága közötti ellentét adja. Az épület összehatásában és a részletek finomságában egyaránt kiemelkedő értékű.

Tervpályázati első díj alapján kapott megbízást a Budapest székesfővárosi lakótelep⁷⁴ tervezésére (Budaörsi út). A laza telepítés a terepadottságokat jól kihasználva kellemes, teraszosan képzett belső zöldterületet eredményezett, a Budaörsi út felől pedig a tervezett budai körutat figyelembe véve, kellő monumentalitást biztosít (46. kép). A tájban egymásra rétegződő épülettömegek kedvező látványt nyújtanak. Alaprajzai korszerűek.⁷⁵ Figyelemre méltó az előregyártott vasbeton építészeti elemek,⁷⁶ elsősorban erkélyek és függőfolyosók nagymérvű alkalmazása, amelyek az épület korszerű megjelenésében nagy szerepet játszanak (47. kép).

Medgyaszayt 1925-ben műegyetemi magántanárrá⁷⁷ nevezik ki, s ettől kezdve a műegyetemen a magyar népművészetről fakultatív előadásokat tart.

A nagykanizsai színház, amelyet 1926-ban tervezett, életművének egyik legfontosabbika, a népi építőmód diadala és a monumentális építészetben fogalmazott emlékműve (48. kép). Ami ebben az épületben kifejezésre jut, az Medgyaszayban benne munkált már a század eleji népi építészeti gyűjtőutak óta. Az épület körül a legszebb falusi utcák hangulata leng, az egymásra torló épülettömegek a faluképek festőiségét idézik. A falusi utcaképek finom ritmikája ötvöződik a népi alkotású vízimalmok bájos tömegjátékával.⁷⁸ Mindezek fölött az összmegjelenés rendkívül konstruktív, a tér- és tömegtagolás teljes értékű fedésben van, korszerű és mintegy alapképlete a színházformálásnak. Az egész felépítést alapvetően meghatározza, hogy a nézőteret a tervező egy földre állított hatalmas fedélszékre szervezi. Ez a belső térhatást és a külsőt, a tömegformát is döntően meghatározza (49. kép). A nézőtérnek nincsenek szerkezeti falai, az teljes egészében a csak kitöltő falakkal határolt fedélszékekben szerveződik. Ezért kap különlegesen nagy hangsúlyt az egyébként tűzbiztonsági okokból is különálló színpadi rész, amely hatalmas tömegével az összkép lényeges meghatározója. A sarkain keleties ízzel formált kéménytestek fontos hangulati meghatározók.⁷⁹ A főbejáratnál és a kétoldali oromzatban alkalmazott sgraffitók⁸⁰ a „Bánk bán”, a „János vitéz” és a „Falurossza” jeleneteit ábrázolják. A színház lényegi konstrukciós gondolata már jóval korábban foglalkoztatta Medgyaszayt, sőt 1916-ban, a lemergi hadikiállításon már kiforrottan jelenik meg, még ideiglenes jelleggel, sátor formájában. A színházzá formálódás lehetőségét már itt magában hordta, még a kétoldalt csatlakozó, alárendeltebb menetek is szerepeltek. Íme a hadikiállítási építészeti kísérletek egyik leglényegesebb tanulsága, vagy helyesebben, eredménye. Talán már itt utalok arra, hogy ez a szerkesztő elv még későbbi terveiben is újra felbukkan. A színház a feladat sajátosságából, a felhasznált

anyagok milyenségéből és sok egyéb tényezőtől adódóan jellegében más, mint a tízes évek előttié. Közös vonása azokkal a magyar népi építészet és a keleti építészet⁸¹ átsugárzása általi jellegbeli meghatározottság, amely mindig a lényegben, a szerkesztő gondolat eleve meghatározottságában nyilvánul meg, sohasem részletekhez kötődik, hanem mindig a nagy formában van jelen. A szerkezet—forma összefüggés a belső térben is meghatározó, ezt nemcsak a szerkezet által meghatározott jellegzetes térkeresztmetszetből érzékelhetjük, hanem a szerkezet valóságosan is bent van a térben. Az egész nézőteret hordó szerkezeti póznák, a nagy fedélszék szaruállásai valóban mintegy átütik a teret. A nem látható részeknél pedig a szerkezeti elemek tér- és felülettagoló architektonikus díszítő elemekké nemesednek. A fából készült csillárok, a szellőzőnyílások rácsai, az ajtók pávamotívumból képzett díszítő feltétei a népi faragóművészet termékenyítő hatását tükrözik. A színház technikai vonatkozásokban is korszerű. A központi légfűtés és szellőzés berendezései a nézőtér alatti pincében vannak elhelyezve.

A bajai posta ugyancsak 1926-ból való. Az emeletes, zárt sorú épület postai hivatalokat és üzemi részeket tartalmaz, a feladatból következően szerényebb kisvárosi kivitelben.⁸² Az épületnek kiemelkedően szép része az ügyfélforgalmi terem, amelyben a hivatal megkívánta méltóság, a nemes egyszerűség párosul a karakteres formálással.

A mátraházi Sportszállónál, amely 1927-ben épült, a keleti kapcsolatok iránti érdeklődés fokozódása érződik (52. kép). Ez nemcsak feltevés, hanem éppen ekkortájt merült föl a lehetőség — ez néhány év múlva valósággá is válik — egy indiai utazásra. Ezzel kapcsolatban Medgyaszay még behatóbban tanulmányozta az ősi India építészetét, annak eredetét, kapcsolatait. Tudjuk, hogy régtől foglalkoztatta a magyar népművészetnek, de különösen a székely faépítészetnek az a sajátossága, hogy bizonyos vonatkozásokban Európában társtalan, ugyanakkor a keleti művészetekkel éppen ezekben a vonatkozásokban könnyebben rokonítható. Éppen a századfordulón ennek a kérdésnek jelentős irodalma volt, többek között az építészetre elsősorban hatást gyakorló Huszka József munkái. Mint láttuk, Medgyaszay munkásságában ez a szemlélet kezdettől szerepet játszik, de nyugodtan állíthatjuk, hogy az egész munkásságában meghatározó jelentőségű. Medgyaszay század eleji alapállását egy fél évszázadon át töretlenül megtartotta, azt állandóan továbbfejlesztve egyre magasabb szinten képviselték alkotásai, amelyek mindig a kor színvonalán voltak, vagy gyakran megelőzték azt. A mátraházi Sportszállóban túl azon, hogy az alkalmazott forma, valamint a szerkezet és a funkció között semmiféle ellentmondás nincs, olyan mai értelemben vett törekvést kell látnunk, amelyben funkcionális korszerűség mellett a formai gazdagság és tartalmasság nem járulék, hanem természetes összetevő.

A kelenföldi református templomra és a csatlakozó bérházakra 1928-ban kap megbízást,⁸³ korábbi tervpályázat alapján. A templom külső megformálásában lényegesen különbözik az eddigiektől. Ez a teljesen eltérő adottságok következménye. Eddigi templomai kis településeken épültek, nagy, levegős tereken, általában falusi környezetben. A kelenföldi templom egy milliós város éppen abban az időben nagy ütemben fejlődő kerületének központjában épült. A templomot szinte utcavonalban kellett elhelyezni, már kialakult zárt sorú beépítésben. Kedvező volt, hogy a csatlakozó épületeket is megter-

vezhette. A templom árkádokkal kapcsolódik a szimmetrikusan elhelyezett két négyemeletes lakóház tömegéhez. A templomtestet a csatlakozó lakóépületek takarják, a tér felé csak a főhomlokzat érvényesül, ezért a templomot és a lakóépületeket egy egységes komponálta. A magas épületek között a viszonylag kisebb méretű templom tömege visszaesett volna, ezért a főhomlokzatnál felmagasítást alkalmazott, amelyben a karzatra, illetve a toronyba vezető lépcsőket helyezte el. A templom főhomlokzatát erőteljes kőburkolattal látta el. A templomtér a református liturgiának megfelelően szabályos négyzet alaprajzú, egységes tér, a szószékkel szemben kétszintes karzattal. A karzat szellemes funkcionális fogással a toronytestbe is benyúlik. A töretlen fehér falak fölött szépen tagolt és gazdagon motivált famennyezet a virágos reneszánsz falusi templomainak hangulatát varázsolja a nagyméretű térbe (53. kép). A népi ihletésű faragás elárasztja a földszinti padokat, a szószéket és az orgonát, valamint a karzatokat is. A kissé komorabb nagyvárosi köntös mögött a népművészet derűje uralkodik. A templomtér padlószintje emelt, alatta négy méteres belmagasságú kis színházterem helyezkedik el, amely valamikor az öntevékeny ifjúsági művelődés célját szolgálta.

A Baár—Madas Református Leánynevelő Intézetet⁸⁴ 1928-ban tervezte Medgyaszay, ez legnagyobb méretű megépült műve (54. kép). A budapesti Rózsadombon, villanegyedben emelkedik. Az iskola szervezetében, belső életében a régi nagy hírű református tanintézetek, a kollégiumok⁸⁵ hagyományaira akart épülni, vagyis teljes értékű nevelőintézetnek készült, testi, lelki és szellemi értelemben egyaránt. Az intézetben tehát iskola, kollégium, oratórium, színelőadásokra is alkalmas tornaterem, a háztartástan oktatására külön tanterem és főzőkonyha is megtalálható. A kertben sportpályák, játszóudvar, kertészetileg különlegesen kiképzett árnyas sétáló- és pihenőhelyek, s mindez ideális természeti környezetben. A nagy elrendezés a funkciók szerint összevont épületrészeknek részben pavilonos rendszer szerinti, részben az intézet szellemi funkciójából következő szigorúbb, klasszicizáló jellegű csoportosításából alakult ki. Az épület vázlatos tagolását a környezethez való igazodás is befolyásolta, de lényeges szempont volt a kertnek egy reprezentatív ünnepi alkalmakra felhasználható díszudvarra és egy kötetlenebb és szeparált sport- és játéktérre való tagolása is. Az egész együttesben, a festői elrendezés ellenére, mindenütt jelen van egy sohasem tolaikodó, nyilvánvalóan az intézet jellegéből következő, szándékolt belső tengelyesség, a rend, a rendszeresség állandó sugalmazása érdekében. A belsőben megnyilvánuló puritánság ugyanilyen szándékolt, állandóan ható nevelési követelmény. Az épületre kívül-belül jellemző a semleges részek puritán kezelése és a hangsúlyos részek, főleg a bejáratok, gazdag kiképzése.⁸⁶ Az épület összmegjelenésében és részleteiben a népi építészeti és az azon átsugárzó keleti hatások jegyében fogant; ez egyrészt ugyancsak szándékolt nevelő hatás, másrészt tudnunk kell, éppen ebben az időben készül a régen tervezett indiai útra és ekkor, 1929-ben tervezi az Irán—Turán Múzeumot⁸⁷ Bombayba. Így tehát az eddigieknél behatóbban foglalkozott India építészetiével, illetve azokkal az ősi kapcsolat-lehetőségekkel, amelyeknek bizonyos formai jegyeit még a századfordulón kezdték elemezni, és amelyek Medgyaszay indulásánál már szerepet játszottak (54. kép). A keleties jelleg főként az épület külső megjelenésében érvényesül, a belsőben a puritánság jellemző (56. kép), csak a közösségi helyiségekben

találkozunk a Medgyaszayra jellemző szép famennyezetekkel. Külön is meg kell emlékezni a többcélú tornaterem mennyezetének szerkezetéről, amelynél a nyersen megjelenő vasbeton gerendák Medgyaszaynak már a század elején kimunkált,⁸⁸ a vasbeton szerkezeti tulajdonságaiból kiinduló formálási elveit követik (57. kép). A vasbeton gerendák közötti mezőkben megjelenő díszes faburkolatot a tornaterem egyéb, ünnepi rendeltetése indokolja. Az épületért Medgyaszay 1930-ban Greguss-díjat kapott.

Indiába 1931-ben utazott, még ez előtt, vagy ez évben készült néhány jelentősebb épülete: nevezetesen a balatonalmádi kis rk. templom, a nagykanizsai tűzértelep, figyelemreméltó épületekkel.

Indiában hosszabb ideig tartózkodott, és több előadást tartott különböző indiai egyetemeken. Ezekről a korabeli indiai sajtó is beszámolt.⁸⁹ Utazása átnyúlt a következő évre is, és 1932-ben Anglián keresztül hazatérőben a Szovjetunió londoni nagykövetsége meghívta a Szovjetunióba, ilyen utazásra azonban nem került sor. Indiai útjáról való hazatérése után több beszámolója jelent meg a napi sajtóban, az utazás tanulságait azonban nem összegezte, valószínűleg a sok tervezési elfoglaltság miatt.

A következő években igen sok és sokfajta megbízáson dolgozott, közülük érdemes megemlíteni egy társasházat, amely Budapesten a Mészöly utcában épült 1933-ban. A belgrádi vásár magyar pavilonjának 1937-ből való tervvázlatán újra megjelenik a hadikiállításon és a nagykanizsai színháznál alkalmazott szerkezeti újítás — a földre állított nagy fedélszék — új tér- és tömegformálásban.

Aztán további tervek, pályázatok, peregnék az évek és már megjelenik a háború előszele, Medgyaszay életében immáron másodszor. A tervek is jelzik már az elkövetkező eseményeket. Ilyen feliratok kerülnek az egyes helyiségekbe: óvóhely!

Medgyaszay életművének legjobbjai közé tartozik az úgynevezett „TÉBE”-⁹⁰ bank épülete Budapesten, a József Attila utcában (60. kép). Ezt 1938–39-ben tervezte. Összetett funkciójú épület. A nagy belmagasságú földszinten üzletek, a fölötte levő három szinten nagyobb részben a bank irodái, kisebb részben lakások, a negyedik emeletről pedig kizárólag lakások vannak. Az eredeti — a háborús pusztulások miatt azóta megváltozott — helyszíni adottságok, a meglevő zárt sorú beépítéshez való igazodás, az összetett funkció, mind belejártak az épület összképébe. Az akkori szűk utca miatt az oldalhomlokzat vonalát részben visszaugratta, a fő utca felőli részen így rizalitszerű széles épületrész keletkezett. Ennek alsó részét árkádosan képezte ki, amelyen keresztülhaladva mintegy rávezetést és hangsúlyt kap az épület bejárata. Az előtérből elegáns és látványos lépcső indul az emeletekre. A közös pihenőről induló, majd az emeleten kettéváló lépcsők aztán teljesen elkülönítve vezetnek tovább, és csak a legfelső emeleten vannak összekötve egy folyosóval. A lépcsők orsóterében látványosan megoldott világítás van (61. kép). Az épület belső kiképzése a jól funkcionáló lakásokkal és irodákkal minden részletében elegáns, kitűnő minőségű anyagokkal és nagyon gondos, szakszerű kivitelben. Mindezt a bank hitelképessége is megkívánta. Az épület külső megjelenésére is a komoly elegancia a jellemző. A két szintet átfogó nagy üvegportálok körbefutnak az egész épületen. Az épületnek rizalitszerűen kiugró emeleit hordó óriás méretű — sajátos medgyaszays — kőszerű pillérei ugyancsak méltósággal hordják terhüket (60. kép). Különleges egyensúlyi hely-

zetből adódó feszültség adja az összkép ízét. A légies, áttetsző üvegportál fölött súlyos kőtömeg lebeg. Az alkalmazott burkolókó ugyanis, nem véletlenül, hanem megint csak a méltóság hansúlyozására, nem burkolatszerű, hanem valószínű kőfelületet ad. Erre azért van szükség, hogy azt a néhány, látszólag semmitmondó konstruktív díszítővágást meg lehessen tenni a kőhomlokzaton, amely az anyagnak teljesen új értelmet, a homlokzatnak utánozhatatlanul sajátos ízt kölcsönöz (58. kép.). Az összmegjelenést legjobban meghatározó homlokzati elemek az erkélyek és az azok vonalvezetését követő erőteljes főpárkány. A honfoglalás kori motívumokkal teljes felületükön elárasztott, több emeleten át egy motívummá összefogott erkélyek összmegjelenésükben nem egy épület különálló funkcionális tartozékai, hanem inkább a keleti, toronyszerű, kultikus épületek szoborarchitektúráját idézik. Medgyaszay négy évtizedes törekvése a korszerű, sajátos magyar építészet megteremtésére ebben az épületben utolsó csúcsát érte el.

Ezután már a háborús évek következtek, a szokásos velejárókkal. Az építési tevékenység ha nem is csökken, tartalmában átalakul. Ezzel függ össze egyik 1939-ből való épülete — a budapesti Központi Tűzörség épülete a Dologház utcában. Egészen különleges feladat, kitűnő megoldásban. Jó példa arra, hogy Medgyaszay minden feladatot azonos szinten kezel, a legprofánabb feladatban is megkereste a lehetőséget a használati értéken túli, szemet gyönyörködtető építészetté formálásnak. Ezt tette ennél a nagyobb-részt üzemi jellegű épületnél is, ahol a bombabiztos óvóhelytől a múzeumig nagyon sokféle funkció megtalálható. A szerkezetek és formálás terén is különlegességek adódnak a közel százhusz méter hosszú épületnél, a nagy vasbeton szerkezetek alkalmazásától a finom profilokkal formált nagy lépcsőházi ablakokig.

Korára való tekintettel a háborús, a katonai szolgálat már nem érinti, így sokat tervez-épít és pályázatokon vesz részt. A Feszty-körkép⁹¹ építészeti keretbe foglalása sokat foglalkoztatta. Egy 1942-ben készített tervében az indiai utazás inspirációi is felismerhetők. 1943-ban tervezte a gyilkos-tói szállodát és ugyanoda a Magyar Népművelők Házát. A Citadellának szállodává történő kiépítéséhez készített terve 1945-ből való. Különleges hatása a tömör kőfalakon körbefutó, többszintes, könnyed loggiás architektúra.

Medgyaszay 1945-ben 68 éves, mégis, a háború befejeztével újult erővel lát munkához. Beadványokat küld különféle hivatalos szervekhez, javaslatokat tesz az újjáépítés meggyorsítására és mindenekelőtt újra csak tervez, épít, pályázatokon vesz részt. A tervek nagyrésze azonban már nem valósul meg, hiányoznak a feltételek, lehetőségek. Néhány évig állami tervezőirodában dolgozik, majd nyugdíjba megy. 1959. április 29-én halt meg.

Medgyaszay István több mint ötven éven át volt tevékeny részese a magyar építészetnek. Munkáját éppen a századfordulón kezdte és e század közepén fejezte be. Indulásakor a múlt század végére jellemző eklektikus építészet még élő valóság volt; éppen akkor volt visszavonulóban a születő újjal, a szecesszióval szemben. Medgyaszay alkotó részese volt a születő új építészetnek, megélte annak virágkorát és saját alkotó tehetségének csúcsát. Azután egy háború értelmetlenül fejezte le az új építészetet, amely utána egy hivatalos új-eklektika, majd egy nem hivatalos purizmus jegyében megvetés tárgya lett. Majd hivatalos lett a purizmus, ha nem is teljes joggal. Aztán újabb háború vágta le a purizmust, amely így diadalát ülhette volna, ha egy újabb új-eklektika jegyében mellőzötté nem válik. Az újabb új-eklektika anakronizmusa utáni purizmus már nem biztos magában. Az újabb törekvések, a sok ide-oda lendülés után keresik az elveszett fonalat, s az utak a századfordulóhoz vezetnek. Medgyaszay, aki ezt a fonalat mindig a kezében tartotta, mert ő az imént ecsetelt ide-oda változások idején is szilárdan a század elején kimunkált elvei alapján dolgozott, utolsó éveiben még megérthette a századforduló építészetének felértékelését.

Medgyaszay indulásakor forradalmi változások mentek végbe az építészetben éppen úgy, mint a képzőművészetekben vagy a szellemtudományokban. Ez nem volt sajátosan magyar jelenség és a századforduló vagy századelő magyar építészeitől függetlenül jött létre, de nekik mint kortársaknak és alkotóknak valamilyen formában választ kellett adniuk a kor által feltett kérdésekre. A válaszok a felismerés mélységétől függően lényegbevágóan különbözőek lehettek. Azt kellett felismerni, hogy az építészetben, mint minden más téren, nemzetközi méretű, óriási arányú váltás következik (új igény, új szerkezeti anyagok), s ez lehetőséget nyújt arra, hogy a nemzeti építészeti kultúrák sajátos módon nyilvánuljanak meg benne. Sőt, továbbmenve, csak az az új építészeti alkotás számíthat értékelésre, amelyik ezt a változást sajátos nemzeti, ezen belül akár egyéni értékeivel előreviszi. Az egyetemes értékhez az egyénin és nemzetin át vezet az út.

Ilyen időtávlatban már világosan látszik, hogy a mozgalom valódi tendenciáját és a lehetőségeket, amelyeket sajátos, nemzetközi jelentőségű, nemzeti vagy egyéni megnyilvánulások számára nyújtott, csak igen kevesen ismerték fel, mind nemzetközi, mind magyar viszonylatban.

Medgyaszay nemzetközi viszonylatban is az elsők között ismerte fel az akkor új építőanyag, a vasbetonnak jelentőségét az új építészet tér-tömeg, valamint szerkezeti-formai sajátosságainak megfogalmazásában. Elméleti fejtegetései, amelyek a vasbeton szerkezet formai megnyilvánulásaival foglalkoznak, úttörő jelentőségűek. Ilyen irányú érdeklődése és eredményei párosulva azzal a törekvéssel, hogy alkotásai nemzeti jellegű, sajátosan magyar alkotások legyenek, azt eredményezte, hogy épületei igen korán nagy nemzetközi elismerésben részesültek.

Első alkotásai már mutatják a népi építészet és a magyar építészet múltja iránti érdeklődését, de azt a céltudatosságot is, amely hosszú alkotó korszakát végig jellemzi. Ennek tulajdonítható, hogy munkájában nincs zsákutca vagy eltévelyedés, hogy minden alkotása továbblépés és mindig az előzményekből következik.

Medgyaszay már legelső alkotásánál, a két gödöllői háznál új alaprajzi-, szerkezeti-, tömeg- és részletformákkal jelentkezik. Az egyébként is különleges feladatban megkereste annak lehetőségét, hogy új és sajátos építészeti elveiből már itt valóra váltsion néhány gondolatot. Feltűnő és e korban szokatlan az épületek tömegformája, amit a lapos tető és a kontúr játékossága még inkább aláhúz. A tömegmegjelenés újszerűségét még inkább kiemeli a falsíkok egyszerűsége és az ablakelosztás látszólagos ötletszerűsége. Az ablakok az egyes helyiségek rendeltetésétől függően nagyobbak vagy kisebbek, aszerint, hogy milyen mértékű megvilágítást kell adniuk, tehát méretüket és elrendezésüket nem kizárólagosan homlokzati szempontok döntötték el. Ez ebben a korban új jelenség, a funkcionális korai megnyilvánulása, ami a tömegforma újszerűségének is alapfeltétele. A homlokzatokon is eddig szokatlan jelenségek figyelhetők meg. Az ablakok fölött szabadon, homlokzati elemként jelennek meg a vas vagy a vasbeton kiváltók, az ablakok között pedig semmiféle dísz vagy keretezés nem található. Ugyancsak megjelennek a homlokzaton Medgyaszay sajátos szerkesztő elvének jegyei, a falkötő vasakat helyettesítő — annál hatékonyabb szerkezeti tulajdonságokkal rendelkező — vasbeton bekötések. A tömegtagolásnál az ablakok méreténél és felületi elosztásánál láttuk a helyesen értékelt funkcionális korai megnyilvánulását, ezek viszont a konstruktivizmus formai jegyei, amelyhez a falsíkok nyerstégla kialakítását, valamint az előtetők, pergolák stb. megfogalmazását is hozzásorolhatjuk. Ez az aprólékos elemekre bontás azonban csupán az értékelés módszeréből, abból következik, hogy nincsenek olyan tömör és hatékony kifejezéseink, amelyekkel ilyen szétszedés nélkül szerves egységben tudnánk kifejezni azt a funkcionális, konstrukciós és formai összhangot, amit ezek az épületek megtestesítenek. Igen, a formáról kell még beszélnünk, hiszen a funkcionális és konstrukciós sajátosságok tulajdonképpen a formán — amin itt elsősorban a nagyformát, az összmegjelenést értem és csak másodsorban a részleteket — keresztül válnak érzékelhetőbbé számunkra. A részleteken már érződik — ami később jellemző lesz — a népművészetben való iskolázottság és az a törekvés, hogy a magyar művészet, építészet hagyományait távolabb is, keleten, elsősorban Indiában keresse. A kelet felé fordulás azonban nála alapjaiban más indítékú, mint a korabeli ilyen irányú európai érdeklődés általában. Ez az orientáció a későbbiekben egyre fokozódó szerepet játszik alkotásaiban, de mindig a nagyformára, az épület lényegi megjelenésére vonatkozik, és sohasem téved a részletek, a díszítés ingoványára.

Az előbb vázolt jellemzők a későbbi épületeknél egyre tisztábban kristályosodnak ki. Különleges építészeti adottságai a térformálásnál nyilvánulnak meg a legjellemzőbben. Színházbelsőiben a lényegre törésnek, a térformálás alapvető eszközével, a nagy, töretlen falsíkkal való operálásnak messze előremutató megoldását adja. Díszítő részleteket a szecesszió legjobbjaival is elburjánzó, indokolatlan díszítéssel ellentétben — nála alig találunk. Az általa alkalmazott díszítésnél mindig meglátszik a rendkívüli ihletettséggel átérzett magyar népi díszítőmód tanulmányozásának hatása. A Huszka által korábban közzétett ősi motívumok csak nála kerülnek méltó megértésre, ő alkalmazza azokat méltó környezetben és az őket megillető helyen. Díszítő részletei — ez ellentmondásnak tűnhet — mindig konstruktívak.

Architektúrája a fél századon át töretlenül képviselt felfogáson belül is folyton megújult és saját formavilágán belül olyan kifejlődésig jutott el, hogy bár utolsó jelentős alkotásaiban már alig találjuk konkrét formai jegyét a magyar és keleti jellegre törekvésnek, az épületek össz megjelenéséből mégis szinte árad ez a jellegzetesség.

Ez azzal magyarázható, hogy ez a sajátos jelleg itt a nagy arányokban, a ritmusokban van, vagyis az alkotófolyamat kezdeti, döntő lépéseit is már áthatotta. Ilyen kifejtetig a századforduló mesterei közül senki nem jutott el. Ezzel megteremtette a közvetlen kapcsolatot a mai építészeti törekvésekhez, vagy még inkább átfeltele a közbeeső elágazásokat. Medgyaszaynak ez azért sikerült, mert pályája kezdetén tisztán látta feladatát, a nemzeti jellegre, a korszerűségekre való törekvés számára nem divat volt, hanem életcél, ahhoz élete végéig ragaszkodott és végső tanulságait is sikerült leszűrnie. Tisztán látta, hogy a nemzeti jelleg nem felületi díszítés kérdése, hanem az alkotás mély rétegeiben keresendő, és csak funkció, szerkezet, forma egységében valósítható meg. A hagyománytiszteltet nem bizonyos formai jegyek másolgatása, hanem a világhoz való egyfajta viszonyulás, tér- és időszemlélet sajátos megnyilatkozása, külső jegyei nem örök-egy mozdulatlan formaságok, hanem a változó és fejlődő világhoz viszonyulás új és új voltát híven tükröző szüntelen átlényegülés.

Mi a jelentősége Medgyaszay munkásságának a magyar építészet egésze szempontjából és mi a jelentősége ezen túlnövő egyetemes vonatkozásban? Az eddigiek alapján már tehetünk néhány megállapítást ilyen vonatkozásban is. Láttuk, hogy már legkorábbi munkáiban jelen vannak azok a vonások, amelyek a legjobb értelemben vett XX. századi építészet jellegzetességei; ezek bizonyítják, hogy Medgyaszay korán felismerte az új építészet szerkezeti és formai lehetőségeit. Azt, hogy ez mennyire így van, nemcsak épületei, hanem írásai is tanúsítják, amelyek az építészet- és művészettörténetben való komoly jártasságáról, mégpedig a fejlődés lényeges vonásait érzékeltetni tudó jártasságáról beszélnek. Felismeréseit, tudományos és művészeti megállapításait, amelyeket az új építészet szerkezeti és formai kapcsolatairól tett, mind a történelmi — ezen belül a népi — építészet tanulságainak ismeretében tette. Csak a nagy korszakváltások lényeges összetevőinek ismeretében vagy megérzésével lehetett meglátni a követendő irányt a századforduló útvesztőjében.

A bécsi építészkongresszuson (1908) elhangzott előadásában a nagy történelmi korszakok, az antik görög-római építészeti, a gótika, az indiai építészet és az új, születő vas-

beton építészet formálási lehetőségeit fejtegette az építőanyagok szilárdságtani tulajdonságainak tükrében. Az ősi indiai építészet tehát nemcsak az ősi magyar formákkal való rokonítás lehetősége szempontjából, hanem a modern építészeti szerkesztés általános törvényszerűségeinek tisztázásához is alapul szolgált. Ebben van Medgyaszay hagyománylátásának új volta.

A vasbeton építészet szerkezeti és formai kérdéseivel foglalkozó tanulmányai, valamint testet öltött alkotásai ma is tanulságul szolgálhatnak. Tanulságos lehet számunkra a népi-nemzeti jellegre való törekvése, amely ugyan ennek a kornak egyik jellemző sajátossága, de ez nála minden kortársától különböző mélységben nyilvánul meg. Ebben döntő szerepe van hagyománylátása újszerűségének, annak, hogy a hagyományt a szerkesztés és formálás legmélyebb kapcsolataiban és kölcsönhatásában kereste, illetve látta meg, vagyis nem utólag felhordott külsőleges motívumokkal dolgozott, hanem az alkotó folyamat mélységeiben, a keletkezés sejtállapotában bevitt sajátosságokkal, amelyek a kifejlés folyamán egyenletesen osztódva már természetes összetevőkként jelentkeznek az alkotás össz megjelenésében.

A századforduló szecessziós, romantikus, cél nélküli elvágyódása és ennek jegyében való különleges formakeresése mellett volt egy másik, a fejlődés tendenciájával egybevaló, határozott céllal rendelkező út, lehetőség — ezt járta Medgyaszay.

Végül álljon itt Medgyaszay írása, a veszprémi színház tervezéséhez írt „Művészi elvei”: „A népek világhátrahagyásában csak erős és eleven kultúrával tarthatjuk felszínen magunkat. Ebben érintkezik a nemzeti cél a magasabb örök-emberi céllal.

Az eleven kultúra nem élősködik az idegen elmúlt korok művein, hanem alkot újat a maga életéből, a maga lelkéből valót.

Alkossunk hát mi is újat, a mi népünknek valót, a mi népünk formakincséből, és formáljuk azt a mi lelkünk szerint. És mindenekelőtt legyünk őszinték érzésben, formában és anyagban. Ne csináljunk vakolatból római kőpárkányt, ne öntsünk gipszből bécsi barokk márvány cifraságokat és ne aggassuk azzal tele palotáinkat. A magyar ember szereti az egyszerűt, a világosat és a nyugodt komolyságot. Kevés szavú a nép igaz fia, férfiasan hallgat, de ha megszólal, értelmes és szabatos, vagy ragyogó virágos, mint a Kelet költészete.

Legyünk mi is egyszerűek az építkezéseinkben, ne féljünk a nagy, nyugodt, sima felületektől, de ha díszeset akarunk itt-ott, az legyen igaz anyagból és egészen eredeti, legyen becsületes, legyen magyar és igazán szép, mint a faragott hímes rokka meg a varrottas peremes kendő, amit a legény meg a lány ad egymásnak — szeretetből.”

- 1897—98 Sződ. Istállóépület. Megbízó: Benedek Béla építész. Benkő István aláírással távlati kép (vízfestmény) maradt fenn. Legelső megvalósult terve.
- 1899 Bécs. Windischgraetz herceg palotájának tervezésében vesz részt (Bressler-iroda).
- 1899 Czernowitz. Színház tervezése. Forrástemplom terve.
- 1902—02 Budapest. A gellérthegyi panteon terve.
- 1902 Wien-Breitensee. Kaszárnyaépületek homlokzatainak tervezése. Tervpályázat útján nyert megbízás. Wien-Meidling. Kaszárnyaépületek. Kaszinó-, kápolna-, lovarda stb. épületek homlokzatainak tervezése. Tervpályázat útján nyert megbízás.
- 1904 Istanbul. Essed pasa palotájának tervezése (Erdmann építész irodájában, Berlinben).
- 1904—05 Gernyeszeg (Gornești). Teleki Domokos kastélyának átépítése. Nagyobbrészt belső átépítéseket és korszerűsítéseket végzett (kandallós szoba, fürdőszoba stb.).
- 1905 Alsózsuk (Jucu de Sus). Teleki Géza kastélyának átépítése, korszerűsítése. Belső munkák.
- 1905 Verpelét. Sztáray-kastély, emeletráépítés.
- 1905 Barcs. Széchenyi-kastély átalakítása.
- 1904—06 Gödöllő. Két műterem-villa. Nagy Sándor, illetve Belmonte Leó részére. Mindkettő emeletes, lapos tetővel, teraszokkal. Sárgásszürke nyerstégla homlokzatok. Igen korszerű alaprajzokkal.
- 1907 Gödöllő. Szövőiskola terve. Medgyaszay egyik legszebb korai terve. A gödöllői művésztelep vezetői, Nagy Sándor és Kőrösfői-Krisch Aladár, valamint más művészek terveik kivitelezésébe bevonták a helybeli nőket is. Nagyszabású terveikhez, a művészi kézműipar, szőnyegszövés fellendítéséhez itt nevelték volna az utánpótlást. A tervben a néhány évvel későbbi jelentős épületek erőnyei csillannak meg.
- 1906 Milánó. Esposizione internazionale delle arti. Magyar terem („Művész ember otthona”).

- 1907—08 Veszprém. Színház-mozi, kaszinó, szálló. Az első vasbeton szerkezetű színház Magyarországon. Nemzetközi viszonylatban is jelentős az előregyártott vasbeton elemek felhasználása. A hatásában is különleges világítás műszaki újdonság, amely saját szabadalma alapján készült (foglalat nélküli lámpa). Befogadóképessége kb. 1000 fő.
- 1908—09 Sopron. Színház. Az 1841-ben épült régi színház átépítése. A régi színházból csak a külső szerkezeti falak maradtak meg. Ezekről eltekintve a színház teljes egészében vasbetonból készült. Figyelemre méltók a nézőteret és zsinórpadlást fedő nagy vasbeton dongák és az erkélyek vasbeton szerkezetei. A nézőtér $17,5 \times 17,5$ m, 36 páholy + emeleti erkély és karzat. 900 férőhelyes. A főhomlokzaton négyrészes sgraffito (a magyar kultúra; tragédia; komédia; képzőművészet). Medgyaszay a színházat eredetileg mintegy tíz méterrel meg akarta toldani, a kedvezőbb funkcionális megoldás érdekében. A legutóbbi „korszerűsítés” az épület lényegét szüntette meg.
- 1909 Moson. Állami népiskola. A kétszintes (100 m²-es, belső zsidongós, felülvilágított) iskola alaprajzban, szerkezeti felépítésében és külső-belső megjelenésében újat jelent az iskolaépítésben.
- 1909 Berekcső. (Bîrsău). Állami népiskola. Jellegében a mosonhoz hasonló, de kisebb és földszintes.
- 1909 Resicabánya (Reșița). Állami népiskola. Vasbetonból épült.
- 1909 Budapest. Tisztviselőtelep. Fővárosi bérházak.
- 1909 Vác. Kertváros terve. Több száz családiházast telket magába foglaló, mai városrendezési elveknek is megfelelő kertes városrész, csatlakozó sport- és játéktérrel. A rendezési tervhez korszerű, háromszobás családiház-terv is készült. (A közműveket is ő tervezte).
- 1909—10 Ráosmútyad (Mul'a). Római katolikus templom.
- 1909—10 Budapest XI. Orlay utca 2/b. Szent Gellért Szövetkezet háza. Négyemeletes lakóház.
- 1910 Budapest XI. Elek u. Háromszintes lakóház.
- 1910 Muszka (Mîscă). Állami népiskola.
- 1910 Alsóárpás (Arpașu de Jos). Állami népiskola.
- 1910 Kiskapus (Copșa Mică). Állami népiskola.
- 1910 Mezőméhes (Miheșu de Cîmpie). Állami népiskola.
- 1911 Erzsébet emlékmű. Tervpályázat (megvétel).
- 1911 A Kálvin tér beépítése. Tervpályázat (I. díj).
- 1911 Budapest. Breyer-villa. Medgyaszay szabadalmát képező, előregyártott vasbeton mennyezettel.
- 1911 Budapest. Dr. Viczián-ház. Szabadalmazott vasbeton mennyezettel.
- 1912 Besztercebánya (Banská Bystrica). Színház és vigadó épület. Tervpályázat (I. díj).
- 1912 Budapest. A Magyar Királyi Operaház belső átépítése, korszerűsítése. Tűzbiztonsági, akusztikai és bővítési szempontok voltak az elsődlegesek. A padlástérben vasbeton szerkezetekkel 1200 m² új területet nyertek próbatermek és

- jelmeztár céljára. A ruhatárak bővítésével a korábbi befogadóképesség (17 fő/m²) 5 fő/m-re javult. Alapvető a nézőtér akusztikájának megjavítása.
- 1912 Szófia. Királyi palota. Nemzetközi tervpályázat (megvétel). Hatalmas cour d'honneur-ös, barokk jellegű palotaegyüttes, homlokzatai kissé klasszicizáló jellegűek. Az európai történelmi stílusban való tervezés nyilvánvalóan kiírási feltétel volt. Medgyaszay ezt az architektúrát is teljes biztonsággal alkalmazta. Összmegjelenésében és részletekben egyaránt ízléses, mentes minden „neo” jellegtől.
- 1912 Veszprém. Múzeum. Az épület Medgyaszay színházához közel, a Püspökkert mellett épült fel. Építése egészen 1924-ig elhúzódott. A terveket időközben, feltehetően önkényesen, megváltoztatták, helyesebben, sematizálásokat eszközöltek a terveken.
- 1912 Ógyalla. (Hurbanovo). Római katolikus templom. Fülkével bővített oktagonális tér. Különálló torony.
- 1912 Ógyalla (Hurbanovo). Római katolikus plébániahivatal és paplak. Magas sátortetős, szabadon álló épület.
- 1912 Gölnicbánya (Gelnica). Színház. Tervpályázat (I. díj).
- 1912 Kézdivásárhely (Țirgu-Secuesc). Színház. Tervpályázat (I. díj).
- 1912–13 Simánd (Simandu). Római katolikus templom. Az ógyallaihoz hasonló, mind alaprajzi kialakításban, mind tér- és tömegformáját tekintve.
- 1913 Budapest. Nemzeti Színház. Tervpályázat (I. díj).
- 1913 Csíkszereda (Miercurea Ciuc). Színház. Tervpályázat (I. díj).
- 1913 Gyöngyös. Színház-mozi.
- 1913 Nyíregyháza. Színház.
- 1913 Debrecen. Színház.
- 1914 Budapest Dorottya u. 8. Bérpalota. Ma: Kultúrkapcsolatok Intézete.
- 1914 Budapest. Székesfővárosi Tabáni lakóháztelep.
- 1914 Karánsebes (Caransebeș). Állami Főgimnázium. Az építési megbízást tervpályázati I. díj alapján kapta. Zárt sorú beépítésben, saroktelken elhelyezett, többszintes, nagyméretű épület. Feltehetőleg meglevő épületmaradványokhoz is igazodni kellett.
- 1916 Lemberg (Lvov). Hadikiállítás (Kriegsausstellung der K. u. K. 2. Armee 1916) Több mint húsz épületből álló, hatalmas területen elhelyezett épületegyüttes. Az épületek kizárólag fából és kátránypapírból készültek.
- 1917 Galíciai falvak újjáépítése.
- 1918 Budapest. Margitsziget. Hadikiállítás (Erdélyi hadikiállítás). Kisebb változtatásokkal lényegében a lemergi kiállítás újbóli felépítése.
- 1918 Gyöngyös. A város újjáépítési tervpályázata. (I. díj).
- 1921 Budapest. A Budai Színkör átalakítása.
- 36 1921 Gyöngyös. Állami lakóházak. Tervpályázat (I. díj). A pályázat alapján építési megbízás. Egyemeletes házak, hangulatos faerkélyekkel.
- 1921 Püspökladány. Római katolikus templom. A templom a második világháborúban megsérült, jelenlegi tornya nem az eredeti képet mutatja.

- 1921 Főúri kastély. („Kelet” jelige). Tervpályázat.
- 1921 Budapest XI. Ménesi út 59/b. Medgyaszay István saját háza. Több lépcsőben épült, egy korábbi istállóépület falainak részbeni felhasználásával. Kétszintes, magas tetős, hatalmas terasszal. A műterembe külső lépcső vezet. A földszinten egymásba nyitható helyiségek. A hallban szép famennyezet. (Belül Medgyaszay tervezte eredeti hálószoba-bútorok.)
- 1921 Budapest. Juranics u. Lakóház.
- 1922 Miskolc. Színház-átépítés.
- 1922 Babócsa. A Somssich-kastély átalakítása.
- 1922 Kenderes. A református templom átalakítása. (A templomot Medgyaszay apja, Benkó Károly építette.)
- 1922 Salgótarján. Bányakapitányság. Tervpályázat (I. díj). A pályázat alapján építési megbízás.
- 1922 Budapest I. Donáti u. Belga követség. Nemzetközi tervpályázat (I. díj). A pályázat alapján építési megbízás. Belső terek tervezése.
- 1922 Budapest. A Bánffy-palota átépítése.
- 1922 Kazár. Bányászfalu tervezése. Földszintes családi házakból álló település.
- 1922 Gyöngyös. Rusz-ház.
- 1922—23 Pécs. Bányakapitányság. A salgótarjáni nyertes pályázat alapján kapta a megbízást, az épület a salgótarjánihoz hasonló.
- 1922—23 Miskolc. Bányakapitányság.
- 1923 Budapest. Néprajzi Múzeum. Tervpályázat (megvétel). A pályázaton csak megvétel volt, négy pályaművet vettek meg, köztük Medgyaszayét.
- 1923 Budapest. Szabadsághegy (Svábhegy) A Fonó-villa átépítése.
- 1923 Némethely. A Montenuovo-kastély átalakítása.
- 1924 Gyöngyös. Állami kislakások.
- 1924 Gyöngyös. Mozi.
- 1924 Pusztaborsod. Római katolikus templom és sírkápolna. Tervpályázat (I. díj). A terv alaprajzi felépítésében, tér- és tömegformálásában a rárosmulyadi római katolikus templomhoz hasonló: oktagonális tér kupolával fedve, hozzá nyaktaggal kapcsolódó különálló torony. A külső homlokzatképzés azonban egészen más, mint volt Rárosmulyadnál.
- 1925 Budapest. Székesfővárosi lakóháztelep (Budaörsi út). Tervpályázat (I. díj). A pályázat alapján építési megbízás.
- 1925 Gyöngyös. Bálint-ház.
- 1925 New York. Baptista templom terve. Klasszicizáló homlokzaton egy keleties hatású, hegyes torony.
- 1926 Philadelphia. Kiállítás.
- 1926 Békéscsaba. Kereskedelmi csarnok. Tervpályázat. (II. díj)
- 1926 Nagykanizsa. Színház. A színház filmvetítésekre is alkalmas, 400 férőhelyes. Az első előadás 1927. március 15-én volt.
- 1926 Egyek. Állami elemi iskola.

- 1926 Baja. Posta.
- 1927 Mátraháza. Sportszálló.
- 1927 Mátraháza. Bán-szálló. Többszintes épület. Jellegzetes, áttört, előregyártott erkélyrácsokkal.
- 1927 Győr. Színház. Tervpályázat (I. díj).
- 1927 Budapest. Rezső téri római katolikus templom. Tervpályázat.
- 1927 Babócsa. Kastély átalakítása, restaurálása.
- 1927 Budapest Ménesi út 49. Társasház.
- 1928 Barcs. Lakóház.
- 1928 Budapest Fadrusz u. „Napudvar”. Ötszintes, jellegzetes, számárhátíves loggiákkal, jól tájolt homlokzatokkal (innen az elnevezés). Jellegzetes a cuppantott jellegű vakolat és az ablakok könyök és szemöldök magasságában körbefutó csík. Az első emelet magasságában sgraffitók vannak a homlokzaton.
- 1928 Budapest. Székesfővárosi lakóházak (Németvölgyi út). Tervpályázat (I. díj) alapján építési megbízás. A sgraffitók Márton Ferenc művei.
- 1928 Gyöngyös rendezett tanácsú város villamos műveinek terve. Több vasbeton szerkezetű csarnokból álló üzemi épületcsoport.
- 1928 Budapest Szabolcska Mihály u. 9. Bérház. A szűk utca miatt visszaugratott középrésszel U alakú előtér képződik az utca felé. Korszerű alaprajzú, jó lakások.
- 1928 Balatonfüred. Üdülőház.
- 1928—29 Budapest. Kelenföldi református templom és bérházak. Tervpályázat (I. díj) alapján kapta az építési megbízást.
- 1928—29 Budapest. Baár—Madas Református Leánynevelő Intézet. Tervpályázat (I. díj) alapján kapta az építési megbízást.
- 1929 Bombay (India) Irán-Turán Múzeum. Meglevő épületrészek felhasználásával tervezett, jellegzetes keleti architektúra.
- 1930 Budapest Diószeghy S. u. 15. Bérház.
- 1930 Balatonalmádi. Tüdőszanatórium. Tervpályázat (I. díj).
- 1930 Mezőkövesd. Községháza. Tervpályázat.
- 1930—31 Pápa. Református templom. A Széchenyi térre tervezte a református egyház megbízásából. A terv hasonlít a kelenföldi református temploméhoz. (Az Építőipar, Építőművészet 1931. február 15-i számában egy homlokzati képet közöltek le.) Nem épült meg.
- 1930—31 Balatonalmádi. Római katolikus templom. Kisméretű, egy homlokzati toronnyal, jellegzetes toronysisakkal. Belül famennyezetes.
- 1931 Nagykanizsa. Tüzertelep. Több épületből álló együttes.
- 1931 Debrecen. Városháza. Tervpályázat.
- 1931 Várpalota. Várhelyreállítási terv.
- 38 1933 Budapest XI. Mészöly u. 5. Három-négy szintes társasház, igen korszerű lakásokkal. Magas tetős, érdekes tömegjátékkal.
- 1933 Budapest. Kereskedelmi és Iparkamara Nyugdíjintézetének háza. Tervpályázat (I. díj).

- 1935 Budapest. Csillaghegyi református templom.
- 1936 Sárospatak. Református Kollégium internátusa.
- 1936 Budapest. OTI Rendelőintézet. Tervpályázat (I. díj).
- 1936 Budapest. OTBA Kórház (Kútvölgyi út). Tervpályázat (III. díj).
- 1937 Belgrád. Vásár, magyar pavilon. Érdekes terv: a hadikiállítás, illetve a nagykanizsai színháznál már alkalmazott változat továbbfejlesztése, újrafogalmazása.
- 1938 Budapest. Erzsébet telefonközpont. Tervpályázat (III. díj).
- 1938—39 Budapest. TÉBE-bankház. Tervpályázat (I. díj) alapján építette.
- 1939 Csurgó. Cserkészház. Kisméretű épület, lényegében egy magyar parasztház.
- 1939 Budapest. Központi Tűzörség.
- 1941 Kisoroszi. Népiskola.
- 1942 Budapest. A Feszty-körkép elhelyezésére tervezett épület. Jellegzetes, kupolás, tornyos, keleties architektúra.
- 1943 Gyilkostó (Lacul rosu). Szálloda.
- 1943 Budapest. Darányi Kálmán diákház.
- 1943 Békásmegyer. Bénárd-ház.
- 1943 Kisoroszi. Dr. Lőrinczy Sz. családi háza.
- 1943 Budapest Gyáli út 30. Tetőtérbeépítés (előtte 1926-ban is).
- 1943 Gyilkostó (Lacul rosu). Magyar Népművelők háza.
- 1944 Budapest. Ehlmann-bérvilla.
- 1944 Debrecen. OTI Rendelő Intézet. Tervpályázat (I. díj).
- 1945 Budapest. Gellérthegy szálló. A Citadella kiépítésének terve.
- 1947 Pét. Nitrogénművek. Tervpályázat.
- 1947 Budapest Aladár u. 4. (Bíró) átalakítás.
- 1948 Szigetszentmiklós. Római katolikus templom.
- 1948 Budapest. A Múcsarnok bővítési terve.
- 1949 Szombathely. Városháza. Tervpályázat.
- 1949 Budapest Bródy S. u. 16. Átalakítás.

A művek felsorolásából kimaradt néhány nem jelentős alkotás. Ezenkívül nem szerepel néhány bizonytalan keltezésű és bizonytalan sorsú terv vagy tervvázlat. Medgyaszay építőtevékenysége olyan nagy és szerteágazó és olyan nagy időt — több mint fél évszázadot — ölel fel, hogy néhány műve még előkerülhet. Ezek esetleg még színesíthetik életművét, de semmiképpen nem befolyásolhatják az életművéről az eddigiek alapján kialakítható képet.

¹ Medgyaszay István Benkó István néven született és 1906-ig ezt a nevet használta. 1906-ban az anyai Medgyaszay nevet vette fel, és attól kezdve mindig ezen a néven szerepelt és ezen a néven vált ismertté. 1910 előtt néha Medgyaszay Benkó István nevet is használ. A család egyik elődje, Benkó Mihály 1678-ban nemességet kap Csejte előnévvel, így a Csejte Benkó nevet is viselik.

² Édesapja, Benkó Károly a múlt század második felében sokat építő neves építész, később ipariskolai tanár. Egyszerű kőművesből küzdötte fel magát tervezővé. A múlt század hetvenes éveiben az Ausztriától való gazdasági függőség megszüntetése érdekében megalapította Magyarország első cementgyárát Nyergesújfalun. A gyártást saját új rendszere alapján szervezte meg. Az akkori egész országot behálózó lerakatai voltak, még Ausztriában is. A gyár 1872-ben már működik, 1873-ban világkiállítási diplomát kap. Később az osztrák konkurrencia csődbe juttatja. Egy külföldi mérnökkel társulva saját költségén az egész országra kiterjedő hajózási és öntözési csatornarendszer tervét dolgozza ki. Tervét nem fogadták el. 1893-ban halt meg.

³ Apja halála után 16 évesen családfenntartó lett. Édesanyját és testvéreit is ő tartotta el. A szakma választásában elsősorban apja példáját követhette, de esetleg korábbi őseiről is tudhatott.

⁴ Az ipariskolák abban az időben a gyakorlati szakmai képzéshez adtak elméleti képzettséget, általában igen jó színvonalon és hatásokkal.

⁵ A nevezett iskola ebben az időben igen jó hírű volt. Medgyaszay Benkó néven a négy felső osztályt két év alatt végezte el, magánúton érettségizett. A családi hagyomány szerint tanárai azzal engedték át, hogy „csak művészpályát ne válasszon” (Bartha Zoltán közlése).

⁶ Czernowitzban (Csernovci, Szovjetunió) Morgen építész-tanár műtermében dolgozott. Itt tervezte a színházat, amelyről egy keresztmetszeti rajz maradt fenn, ez jellegzetes szecessziós belsőt mutat. Kisméretű színházról van szó, amely feltehetőleg egy szálloda (Hotel Weiss) része volt.

⁷ Az Intézet eredeti elnevezése „Akademie der bildenden Künste”. Ezen belül a „Spezialschule für moderne Architektur” hallgatója. Ez Otto Wagner (1841–1918), a bécsi szecesszió legjelentősebb alakja, mesteriskolája. Medgyaszay ugyancsak Benkó István néven I. Ferenc József ösztöndíját elnyerve került a mesteriskolába. A másik intézmény, a bécsi Műegyetem hivatalos neve „K. K. Technische Hochschule”, amelynek 1900. október 17-től hallgatója (492. sz. index).

⁸ A megbízás alapján a Wien-Breitensee-i és a Wien-Meidling-i törzstiszti kaszinó, kápolna, lovarda és egyéb épületek (32 épület) homlokzatait kellett tervezni. A feladat jellege is jellemző, hiszen eklektikusnak induló épületekről van szó.

⁹ A molnármesterség korábban együtt járt a malomépítéssel. A „faragó molnár” elnevezés onnan származik, hogy a malmok belső, fából készült berendezéseit csodálatos faragásokkal díszítették a molnárok.

¹⁰ A mesteriskolán készített tervei megjelentek a „Der Architekt” című bécsi építészeti lapban, valamint a „Wagner-Schule” külön kiadványában (1902–03).

¹¹ A „Forrástemplom” tervével, de valószínűleg a Panteonnal is már a mesteriskolai felvétel előtt foglalkozott. Ezeket magával vitte Bécsbe. A „Forrástemplom” egy korai vázlatán Czernowitz felirat van.

¹² A 2. sz. jegyzetben már említett, Nyergesújfalun alapított gyárról van szó.

¹³ A terv 1903-ban az Akadémián Gundel-díjat kapott.

¹⁴ A tervet 1904-ben Budapesten a Műcsarnokban „A Gellérthegy kiképzése és a nemzeti Pantheon” címen átdolgozva kiállította. A tervet az állam megvásárolta a Szépművészeti Múzeum részére. A tervet 1907-ben Párizsban is bemutatták. A Société des Artistes Français éremmel tüntette ki. Mint kitüntetettet a francia köztársaság elnöke is vendégül látta. A „Városi Szemle” 1908 július–augusztusi (7–8.) számában „A Szt. Gellérthegy kiképzése és a nemzeti Pantheon” címen hosszan ismerteti.

¹⁵ Ezek az építészeti viták főleg a század elejétől kezdve, de lényegében Lechner Ödön Iparművészeti Múzeumának megépülése óta, egyre hevesebbek. A vita tetőpontját 1913-ban az új Nemzeti Színház pályázatával kapcsolatban éri el. Ez a vita napjainkig nem fejeződött be, és hogy a huszas-harmincas években is izgató téma volt, azt a korabeli szaklapok bizonyítják. Az „Építőmunka” című lap 1933 november–decemberi (8–9.) számában kifejezetten vitára bocsátotta „Lehetséges-e nemzeti stílus?” címen. Felkért hozzászólók: Jánszky Béla, Kotsis Iván, Lechner Jenő, Medgyaszay István, Thoroczkai Wigand Ede.

¹⁶ Itt elsősorban Bartók Béla és Kodály Zoltán népdalgyűjtő tevékenységét kell említeni, mint ezen a téren példamutató, legalaposabb és legnagyobb eredményt hozó kezdeményezést. De velük egyidőben folyik a népi művészetnek más területein is a gyűjtés. Thoroczkai Wigand Ede már 1902-ben tanulmányozta Erdélyben a népi építészetet.

¹⁷ Huszka József (1854–1934) iparművész. A múlt század végétől a magyar ornamentika eredetével foglalkozott. Alapvető műve e téren, „A magyar ornamentika”, 1898-ban jelent meg Budapesten. Munkássága az építészekre is nagy hatással volt a századfordulón, többek között Lechner Ödönre is. Huszka megítélése ma általában más, mint volt a századfordulón.

¹⁸ Lechner Ödön (1845–1914) építészetiében jelentkezett először — már a kilencvenes évek elejétől — magyar formatörekvés az építészetben. Legjelentősebb ilyen művei az Iparművészeti Múzeum (1891–1896), a Földtani Intézet (1898–1899) és az éppen a századfordulón épülő Posta-takarékpénztár (1899–1901). Művei közvetlenül vagy közvetve jelentős hatással voltak a századforduló építészetére, főleg a művei körül kibontakozó vita — amely mindenkit ilyen vagy olyan állásfoglalásra kényszerített — segítette az új törekvések kibontakozását.

¹⁹ A Kir. József nádor Műegyetemen 1903-ban és 1904-ben tanult. Diplomája 1904. június 20-án kelt.

²⁰ Ez a már említett „Akademie der bildenden Künste”.

²¹ Azt, hogy erre közvetlenül mi készítette, nem tudjuk, de ez akkor már benne volt a levegőben. Aki abban az időben valamit újat akart, mind erre az útra lépett. Feltehetőleg ezt már a pesti Műegyetemre történt átiratkozásnál elhatározta, hiszen nyilvánvalóan az itthoni ilyen irányban bontakozó — és az ő törekvéseivel egybevágó — törekvések hozták haza Bécsből.

²² Malonyay Dezső (1866–1916) író, művészettörténész. Nagy érdemei vannak a magyar népművészeti kincsnek szinte az utolsó pillanatban szervezett begyűjtése terén. Művészeket, írókat, építészeket hozott össze erre az azóta is felülmúlhatatlan munkára.

²³ Malonyay Dezső: „A magyar nép művészete”. Mindmáig az egyetlen és leggazdagabb összefoglalása a magyar népművészetnek. Ma már könyvészeti ritkaság is. Első kötete 1907-ben jelent meg (Kalotaszeg).

²⁴ Kós Károly (1883–1977) és néhány társa — Zrumeckzy Dezső (1886–1917), Jánszky Béla (1884–1945), Mende Valér (1886–1918) és mások — 1907-ben még mint egyetemi hallgatók tűntek fel, egy, a Műegyetemen rendezett hallgatói kiállításon. Közös vonásuk az volt, hogy mindnyájan a népi építészet formakincsének felhasználásával akartak új építészetet teremteni. A csoport vezéregyénisége a sokoldalú Kós Károly volt, jellegzetes grafikái is nagy hatásúak voltak. A magyar

népművészet, a magyar középkor építésze, az angolok és finnek egyaránt hatást gyakoroltak a csoportra.

²⁵ Magyar Mérnök és Építész Egylet Heti Értesítője 1908. évf. 30. sz. Medgyaszay István: „A Szt. Gellérthegy kiképzése és a nemzeti Pantheon”.

²⁶ Nagy Sándornak (1868–1950) a gödöllői iskola egyik alapítójának, illetve Belmonte Leónak készült. Medgyaszayt szoros szálak fűzték a gödöllőiekhez, félig-meddig a csoporthoz tartozott. Nagy Sándorral sokszor dolgozott együtt, már a milánói kiállításon is, majd a veszprémi színháznál és a későbbiekben is.

²⁷ Erről tanulmányt is írt „A falkötővasak szerepe és helyesbített alakja” címen. Megjelent a Magyar Mérnök és Építész Egylet közlönyében (1923). A tanulmányért Hollán-díjat kapott (1924).

²⁸ A Teleki grófok hírneves gornyeszegi és alsózsuki kastélyában végzett főleg belső átalakításokat. Verpeléten a Sztáray-, Barcsan a Széchenyi-kastélyban ugyancsak kisebb-nagyobb átépítéseket tervezett.

²⁹ A milánói kiállításon (Esposizione Internazionale delle Arti) a „Művész ember otthona” címet viselő belső tereket tervezi. A bútorokat Nagy Sándor, a textiliákat Nagy Sándor felesége tervezte. A kitüntetés: „Medaglia d'oro”.

³⁰ „Nekünk, magyaroknak csak az ázsiai kultúrák formakincséből lehet a modern értelemben vett művészetünket fejleszteni. Ezt az elvet igazolták az elfeledett kis völgyekben talált népművészet keleties művei.” Idézet Medgyaszay: „L'architecture moderne en Hongrie” című előadásából, amely a IX. Nemzetközi Építészkongresszuson (IX. Congresso internazionale degli architetti) Rómában hangzott el 1909-ben.

³¹ François Hennebique (1842–1921) szerkesztett először teljes egészében vasbeton szerkezetű épületet. Felépített egy, a vasbeton statikai tulajdonságaiból következő rendszert (1892), amelynek a lényege, hogy a szerkezet támaszokból, fióktartókból és a kapcsolódó lemezekből áll. A rendszer egyik alapvető sajátossága, hogy a gerenda a lemezzel egybe épül (fejlemez), együtt dolgozik, növeli annak teherbírását, s így kisebb szerkezeti méretekre van szükség. A vasbetont egyébként már a XVIII. században is ismerték, építészeti felhasználása azonban csak a XIX. sz. második felében indul meg. A vasbeton szerkezet lényegét, a vas és beton szerepét elsőnek Amerikában Thaddeus Hyatt ismerte fel és írta le 1878. évi szabadalmában.

³² A megbízó a „Veszprémi Színházpártoló Egyesület”, amely nagyarányú társadalmi összefogásból jött létre. Az egyesület a programot részletekbe menően kidolgozta, így a város sajátos igényeit teljes mértékben kielégítő, többcélú épület született. A többcélú felhasználást figyelembe véve a központi légfűtést-szellőzést úgy oldották meg, hogy az épület egyes részei külön-külön fűthetők legyenek. A nézőtér $20 \times 16 \text{ m} = 320 \text{ m}^2$). Az alsó szint ruhatár, társalgó, klub, cukrászda együttesen 300 m^2 . A főbejárat fölötti sgraffito „A fehér szarvas vadászata” Nagy Sándor munkája, ugyanúgy a lépcsőház felőli körablak üvegfestménye is. A színház filmvetítésekre is alkalmas. Az első előadás 1908. szeptember 17-én volt a színházban.

³³ A megbízást akkor kapta, amikor a keleti gyűjtemények tanulmányozása végett többek között Párizsba is elutazott.

³⁴ Ebben az időben már készen volt a vasbeton építészet formálási elveiről kidolgozott új elméletével, amelyet a bécsi Nemzetközi Építészkongresszuson is ismertetett: „Die künstlerische Lösung des Eisenbetonbaues.” (VIII. Internationaler Architektenkongress. Bericht. Anton Schroll Verlag, Wien 1908). Lényegében ugyanezzel a szöveggel magyar nyelven: „A vasbeton művészi formájáról”, Művészet, 1909. VIII. évf.

³⁵ A Korona Vendégfogadó a múlt század elején valószínűleg korábbi alapokon épült korai klasszicista épület. A város társadalmi életében régtől fontos szerepet játszott. Ezért is kellett összekapcsolni az új színházzal, kaszinóval (a II. világháborúban éppen az összekapcsoló épületrész pusztult el). A Koronában egykor Petőfi is megfordult.

³⁶ A Püspökkertet (Belső Püspökkert) Bíró Márton veszprémi püspök építtette ki a XVIII. században. Egykor szép kert pavilonok is voltak benne.

³⁷ „A vasbetonépítéset művészi megoldásairól” („Die künstlerische Lösung des Eisenbetonbaues”. Wien 1908).

³⁸ Az idézet Medgyaszaynak a bécsi kongresszuson elhangzott előadásából való (1908). Az előadást nagyjából a Veszprémben már megvalósult példákkal illusztrálta.

³⁹ Itt az európai értelemben vett történelmi építésetet értem, amely a görög-római alapokból fejlődött.

⁴⁰ Medgyaszay ezt az ablaktípust maga fejlesztette ki. Lényege az előregyártás, a szabad formálás lehetősége, a tartósság stb. Feltétele a mesterséges szellőztetés, mivel nem nyitható.

⁴¹ A népi építéset tanulmányozása során éppen azzal foglalkozott mélyrehatóan, hogy az egyes építőanyagok belső tulajdonságai hogyan hatnak az építéseti formák kialakulására. A bécsi kongresszuson elhangzott előadásában (1908) ezt az elemzést az építéset történetének minden jelentős fejezetére, minden önálló stílusra vonatkozólag kifejtette.

⁴² „Foglatat nélküli izzólámpa és felfüggesztő szerkezete”. Szabadalom 1908. november 16-tól. Magyar Kir. Szabadalmi hivatal 45772. sz. Ausztriában is szabadalmazva, „Hängevorrichtung für fassunglose Glühlampen” No. 223615, Kaiserliches Patentamt 1909. október 26-tól.

⁴³ A Színház 1841-ben épült klasszicista stílusban. Az átépítést elsősorban az tette szükségessé, hogy az épület tűzveszélyessé vált, de egyébként is elavult.

⁴⁴ Színházak és más közösségi épületek biztonságos, de veszély, pánik esetén egyetlen gombnyomásra felnyíló ajtó megoldására bejelentett szabadalom. „Ajtózárr” (Pótszabadalom) a 49605. sz. törzsszabadalomhoz 1911. december 4-től. Magyar Kir. Szabadalmi hivatal, 58235. sz.

⁴⁵ Körfy Rudolf végrendeletileg létesített 100 000.— koronás alapítványából épült. A végrendelet végrehajtói többszöri levélváltás és tárgyalás után 1910 januári keltezésű levélben adták meg a végleges megbízást. A levél Losoncon kelt, a pénzáttulást a szécsényi takarékpénztár közvetítésével a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank végezte. A templomtér belső átmérője 16 m, belmagassága 14 m. A kivitelezésben budapesti és losonci vállalkozók és kisiparosok vettek részt.

⁴⁶ A szobrokat Sidló Ferenc (1882–1953) készítette fekete műköből. A szobrok a halál angyalai.

⁴⁷ A fánál a nyomó- és húzószilárdság közel azonos, a vasbetonnál a kettő közötti különbség többszörös lehet.

⁴⁸ „A kertvárosokról” címmel előadást tartott a Magyar Mérnök és Építész Egylet általános Szakbizottságában, ahol a Vác-Kertváros tervét ismertette (1910. december 19.).

⁴⁹ A vasbeton mennyezet szabadalma 1910. május 30-tól. Magyar Kir. Szabadalmi hivatal, 51405. sz.

⁵⁰ Állami népiskolák tervezete, a közoktatásügyi kormányzat megbízásából. Muszka, Alsóárpás, Mezőméhes, Kiskapus.

⁵¹ A pályázatban forgalmi kérdéseket, a beépítést kellett megoldani. Medgyaszay az egész tér homlokzatait áttervezi.

⁵² A döntés 1913. január 13-án volt. Az értékelés a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium által kiadott Hivatalos Közlönyben jelent meg (1913. március 11. sz.). Az első négy helyezett új pályázatra hívták meg.

⁵³ A veszprémi és soproni színházak felépítése óta Medgyaszay a színházépítésben első számú szaktekintélynek számított.

⁵⁴ Részletes leírását adja a Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye 1912. XI. 16-i számában. Medgyaszay István: „A Magyar Kir. Operaház átalakítása.”

⁵⁵ Egyik oldali zsaluzatnak magát a tetőhéjazatot használták, a zsaluzat megtámasztására pedig az elbontandó fedélszék faszerkezetét. A vasbeton megszilárdulása után az immár önálló szerkezet alól a fedélszék szerkezetét kifűrészték. Így magát a tetőhéjat nem kellett megbontani. A nagyarányú átépítést néhány hónap alatt elvégezték, az előadásokban fennakadást nem okozott, 1912. október 8-án már előadást tartottak.

⁵⁶ A templommal egyidőben paplakot is tervezett ugyanott.

⁵⁷ A veszprémi múzeum építése is ekkor indul, de a háború miatt abbamarad és csak 1924-ben fejeződik be. Az előző korszakhoz tartozik még a karánsebesi gimnázium, ez 1914-ig elkészül.

⁵⁸ Medgyaszay István: „A vasbeton művészi formájáról.” Művészet, 1909. VIII. évf. M. I.: „Népünk építőművészetéről.” Magyar Építőművészet, 1909. VII. évf. 5. sz.

⁵⁹ A pályázattal a napi sajtó és a szakirodalom egyaránt óriási terjedelemben foglalkozott.

⁶⁰ Egy jellemző kritika: Színházi Élet, II. évf. 4. sz. (1913. jan. 26—febr. 2-ig) „Milyen lesz az új Nemzeti?” (név nélkül).

⁶¹ Ma a Kultúrkapcsolatok Intézetének székháza.

⁶² Az osztrák hivatalos nyelvhasználatban der K. u. K. 2. Armee. A 2. Hadseregnek külön magyar és külön osztrák részlege volt.

⁶³ Ma a Szovjetunióhoz tartozó terület.

⁶⁴ Nem lehetetlen, hogy a század elején, a bécsi kaszárnyák tervezésénél szerzett jó híre és a Hadügyminisztériummal kialakult kapcsolata is belejátszott a megbízásba.

⁶⁵ A kiállításhoz elegáns vezetőt adtak ki — minden bizonnyal Medgyaszay tervezte — a külső borítón távlati kép van a főépületről (Medgyaszay rajza). Felirata: KRIEGSAUSTELLUNG der K. u. K. 2. Armee. Lemberg 1916. A belső oldalon a kiállítás helyszínrajza, a látnivalók beszámozott felsorolásával.

⁶⁶ Több mint húsz épületet és létesítményt mutat a helyszínrajz.

⁶⁷ A nagykanizsai színháznál alkalmazza ezt a szerkezeti elvet.

⁶⁸ Medgyaszay minden egyes épületet úgy tervezett meg, hogy annak tanulságait később a békés építésben is hasznosítani tudja. A kiállítási épületeknek egyáltalán nincs hadi jellegük.

⁶⁹ Erről egy hazaküldött tábori leveléből értesülünk: „A falu felépítése gyorsan halad terveim szerint. Egy hét óta húsz házat tetőztünk be. Ha az oroszokat jobban betanítom, gyorsabban is fog menni. Hálás, érdekes feladat. Majd minden házon, az oromfal eresze alatt készíttetek galambdúcot, sőt...

Szegény koldus nép, milyen boldogan nézi, amint épül ismét a háza — és még jobb és szebb munkával, mint azelőtt volt.

Eddig a pincékben, ólakban, jégvermekben laktak, ezek ajtajából kukucskáltak ki annak csudájára, hogy a háború jót is adhat.

Elmondtuk a századossal, milyen boldogok lennének, ha itt most magunknak is építhetnének egy ugyanilyen kis családi fészket! Mennyivel gazdagabbak lettek most ezek a koldusok — mint mi!” szept. 26. A levélen évszám nincsen, de valószínűleg 1917-ben íródott. (A levelet Bartha Zoltán bocsátotta rendelkezésemre.)

⁷⁰ Gyöngyösön 1917-ben nagy tűzvész pusztított, ezért volt szükség újjáépítésére.

⁷¹ Salgótarján „Bányakapitányság” I. díj. Budapest „Belga követség” (Nemzetközi) I. díj. Pusztaborsod „Kápolna” I. díj stb.

⁷² A templom a második világháborúban megsérült. Jelenlegi formájában főleg a torony nem felel meg eredeti állapotának.

⁷³ A gyöngyösi oszlopok díszítése a honfoglalás kori övveretek és lószerszám-veretek díszítőmódjához hasonló.

⁷⁴ A háború után, 1925 körül indulnak először jelentősebb állami, fővárosi építkezések. Ezek közé tartozik a Budaörsi úti lakótelep.

⁷⁵ A Budaörsi úti ún. kislakásos lakótelepnek készült, de voltak benne nagy lakások is. Az alaprajzok teljes komforttal készültek, és a mai funkcionális elveknek is megfelelnek.

⁷⁶ Az előregyártott vasbeton elemek felhasználása terén Medgyaszay messze megelőzte korát. Először a veszprémi színháznál alkalmazott előregyártott vasbeton konzolokat (1907). 1911-ben előregyártott vasbeton elemekből készíthető (monolit jellegű) vasbeton födémet szabadalmaztatott.

⁷⁷ Előzetesen többször jelölték tanszékvezető tanárrá is. 1927-től nyilvános rendkívüli tanár. Fakultatív előadásait 1945 után is tartotta néhány évig.

⁷⁸ Itt érződik igazán Medgyaszay gyűjtőútjainak eredménye. Helyszínen készített szép faluképeinek hangulata itt mintegy monumentálissá nemesedve jelenik meg.

⁷⁹ A hasonlóan formált és hasonló szerepet betöltő kémények megtalálhatók a soproni Színházon is.

⁸⁰ A sgraffitókat Raksányi Dezső festőművész készítette.

⁸¹ A keleti építészeti alatt Medgyaszayval kapcsolatban minden esetben Indiára kell gondolni. Ezen belül is India rendkívül változatos, sokféle hatást magába olvasztó építészetének egy viszonylag nehezen körvonalazható jellegzetességére.

⁸² Jellegzetes Medgyaszay-architektúra, a homlokzat kiemelt részein erőteljes kőburkolattal, az oromzatban Márton Ferenc sgraffitói.

⁸³ Az alapkőletétel 1928. szeptember 30-án volt. A két bérház építését 1929 áprilisában kezdték és november 1-én adták át beköltözésre. A templom és torony építése befejeződött 1929 augusztusában. Az egész együttes teljesen elkészült 1930 novemberében.

⁸⁴ A Baár és Madas-féle alapítványból épült. A homlokzati nagy sgraffito Márton Ferenc munkája: „A nő szerepe a magyar társadalomban.”

⁸⁵ A több évszázados hagyományokkal rendelkező református kollégiumokra (Debrecen, Sárospatak, Nagyenyed, Pápa stb.) gondolunk.

⁸⁶ Ez a díszítő elv a magyar népművészetre jellemző, és Medgyaszay egyik fontos építészeti alapelve.

⁸⁷ A megbízás körülményei még nem tisztáztak. Egyik írásában (kézirat) utalás található, amely szerint a londoni 1909. évi művészeti kiállításon szerepelt műveinek (?) jellege keltette fel illetékesek figyelmét.

⁸⁸ Ezeket az elveket először és legteljesebben a már említett, bécsi kongresszuson elhangzott előadásában fektette le.

⁸⁹ Pl. a tekintélyes „The Times of India” 1932. május 28-i számában ismerteti Medgyaszaynak „Evolution of Architecture” címen elhangzott előadását.

⁹⁰ „TÉBE” — Takarékpénztárak és Bankok Országos Nyugdíjpénztárának háza. (Azelőtt gróf Tisza István u. 12., illetve Perc köz 2.)

⁹¹ Feszty Árpád (1856–1914) „A magyarok bejövetele” című közismert, nagyszabású képe.

E könyv megjelenésének segítéséért köszönet illeti Major Máté akademikust, Dr. Vargha László lektort. Külön köszönet illeti Bartha Zoltánt és családját, amiért a Medgyaszay-hagyatékot önzetlenül rendelkezésemre bocsátották.

- Medgyaszay István: A vasbeton építészet művészi megoldásairól. (Die künstlerische Lösung des Eisenbetonbaues. VIII. Internationaler Architekten Kongress. Bericht. Wien 1908).
- Medgyaszay István: A vasbeton művészi formájáról. Művészet, 1909/VIII. évf.
- Medgyaszay István: A Szent Gellérthegy kiképzése és a Nemzeti Pantheon. Városi Szemle, 1908/7—8. sz.
- Medgyaszay István: Népünk építőművészetéről. Magyar Építőművészet, 1909. VII. évf./5. sz.
- Medgyaszay István: A veszprémi színház. Építőipar, 1909/1. sz.
- Medgyaszay István: A soproni színház átépítéséről. M. M. É. E. Heti értesítője, 1910/20. sz.
- Medgyaszay István: A kertvárosokról. M. M. É. E. Közlönye, 1910.
- Medgyaszay István: A váci Kertváros. Vállalkozók Közlönye, 1910.
- Medgyaszay István: L'architecture moderne en Hongrie. Congresso internazionale degli architetti. Értesítő)
- Medgyaszay István: Építőszerkezetek kialakulása. Betonszemle, 1913/1—3. sz.
- Medgyaszay István: A falkötővas helyesbített alakja. M. M. É. E. Közlönye, 1923.
- Medgyaszay István: Tisztviselők kertvárosa. Városok lapja, 1925 (II. 15)
- Medgyaszay István: Városaink építőművészete. Városok lapja, 1930/1—2. sz.
ua. Építőipar, Építőművészet, 1930/5—6. sz.
- Medgyaszay István: Evolution of Architecture. The Times of India, 1932. máj. 28.
- Medgyaszay István: Épület, eső, hó. Technika, 1936/1—2. sz.
- Medgyaszay István: A szebb és jobb építésért. Vállalkozók lapja, 1937. jan. 7.
- Medgyaszay István: A magyar népi építés ősi eredete. Műszaki Világ, 1938. máj. 28.
- Medgyaszay István széles körű és jelentős szakirodalmi tevékenységet folytatott. Elméleti munkássága kiterjedt az építészetnek szinte minden területére. A magyar népművészettel éppen olyan behatóan foglalkozott, mint az építészettörténet nagy korszakaival, de figyelme kiterjedt a nagy statikai szerkezeti problémáktól kezdve a legapróbb szerkezeti részletekre is, és minden téren tudott valami újat hozni, amit a gyakorlatban meg is valósított.
- Legkorábbi elméleti tevékenysége a népi építészeti gyűjtéssel kapcsolatos és a magyar népművészettel foglalkozik. Legjelentősebb tanulmánya a vasbeton építészet formálási elveiről szól, amelyet a bécsi kongresszuson ismertetett, és amely révén hírnevet szerzett. Ez a felsorolás csak töredékét tartalmazza szakirodalmi műveinek, a legjelentősebbek kiemelésével.

Kitüntetései

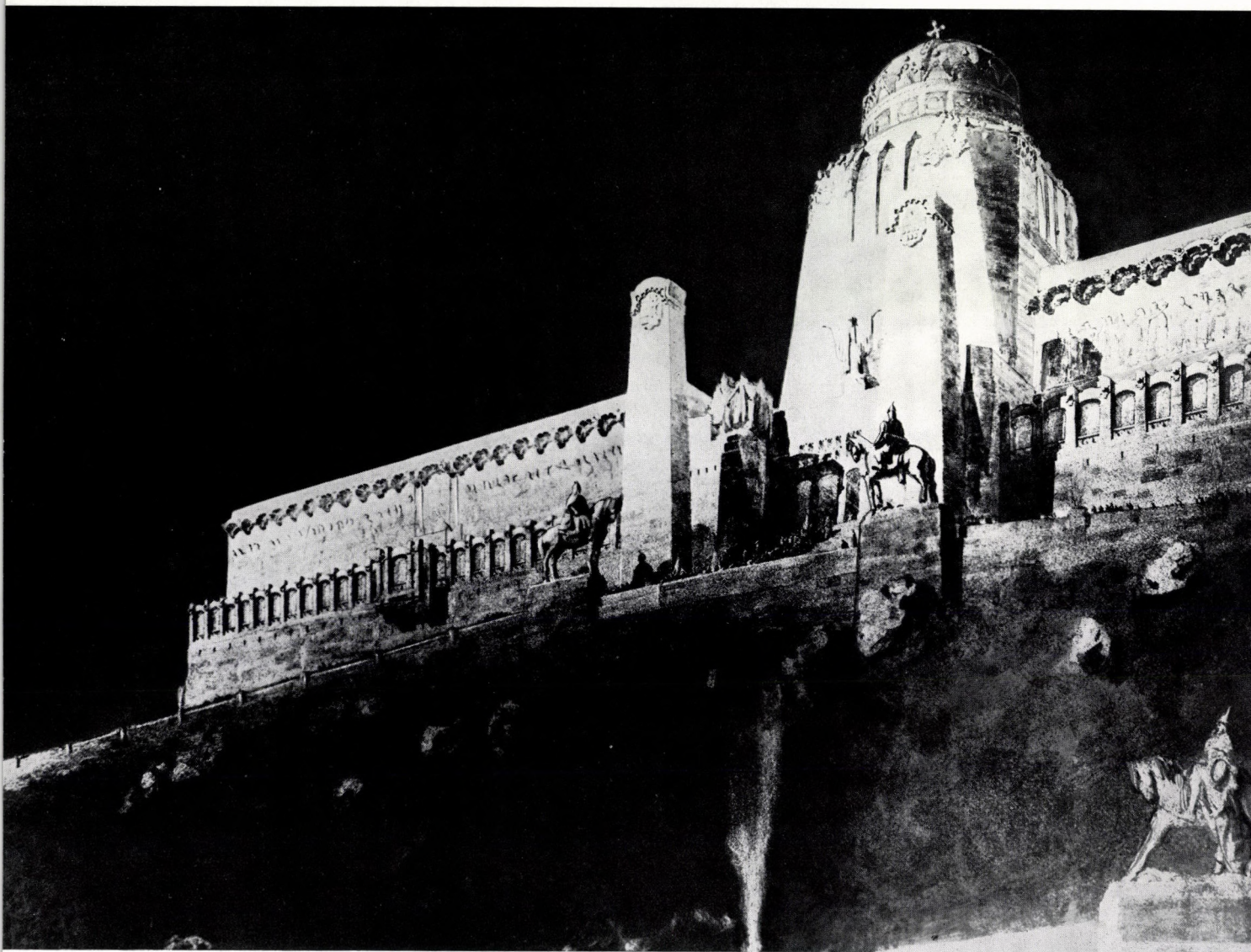
1903	Bécs	Akademie der bildenden Künste. Gundel-díj
1906	Milánó	Esposizione internazionale delle arti. Aranyérem
1907	Páris	Société des Artistes Français (Salon d'automne). Érem
1908	Budapest	Magyar Mérnök és Építész Egylet. Czigler-érem
1923	Monza	Esposizione delle arti. Diploma
1924	Budapest	Magyar Mérnök és Építész Egylet. Hollán-díj
1924	Budapest	Országos Képzőművészeti Társulat Építészeti nagydíj
1930	Budapest	Kisfaludy-Társaság. Greguss-díj
1954	Budapest	Budapesti Műszaki Egyetem. Aranydiploma

- Der Architekt IX. (1902—03) Wien
- Wagnerschule (1902—03) — (1903—04) Baumgartners Buchhandlung. Leipzig 1905.
- Jakabffy Zoltán*: A színház építészet fejlődése. Budapest 1908.
- Óváry Ferenc*: A veszprémi színház története. Veszprém Vármegye, 1909.
- Rerrich Béla*: A veszprémi színház. Építőipar, 1909. 1. sz. Jan. 3.
- Rerrich Béla*: A soproni színház. Építőipar, 1910. 20. sz. máj. 15.
- Név nélkül*: Milyen lesz az új Nemzeti? Színházi Élet, II. évf. 1913. jan. 26—febr. 2. 4. sz.
- Wannenmacher Fábán*: A budapesti Nemzeti Színház tervpályázata. Magyar Építőművészet, XI. évf. 1913. 1. sz.
- Név nélkül*: The New National Theatre. Hungary, 1913. máj. 1.
- Név nélkül*: A Néprajzi Múzeum tervpályázata. Magyar Építőművészet, XXIV. évf. 1914. 1—3. sz.
- A Cs. és K. 2. Hadsereg Hadikiállítása. Lemberg 1916. Manz Verlag, Wien.
- Név nélkül*: A budapesti hadikiállítást. Front I. évf. 1917. 11. sz. szept. 16.
- Név nélkül*: A nagykanizsai színház a magyar kultúra szempontjából. Városok lapja, 1927. 15—16. sz.
- Tájékoztató a budapesti Baár—Madas Leánynevelő Intézetéről. Az iskola kiadványa. Bp. 1930.
- Csatkai Endre*: A soproni színház története 1841—1952. Budapest 1952.
- Kathy Imre*: Korszerűség, szecesszió, hagyomány. Magyar Építőművészet, 1960. 3. sz.
- Kathy Imre*: Népi és hagyomány. Magyar Építőművészet, 1961. 1. sz.
- Kathy Imre*: Medgyaszay István (1877—1959). Magyar Építőművészet, 1961. 3. sz.
- Horváth Zoltán*: Magyar századforduló. Budapest 1961.
- Merényi Ferenc*: Magyar építészet 1867—1967. Budapest 1970.
- Pók Lajos*: A szecesszió. Gondolat Könyvkiadó, Budapest 1972.
- Kathy Imre*: A magyar szecesszió építésze. Művészet, 1975. 12.

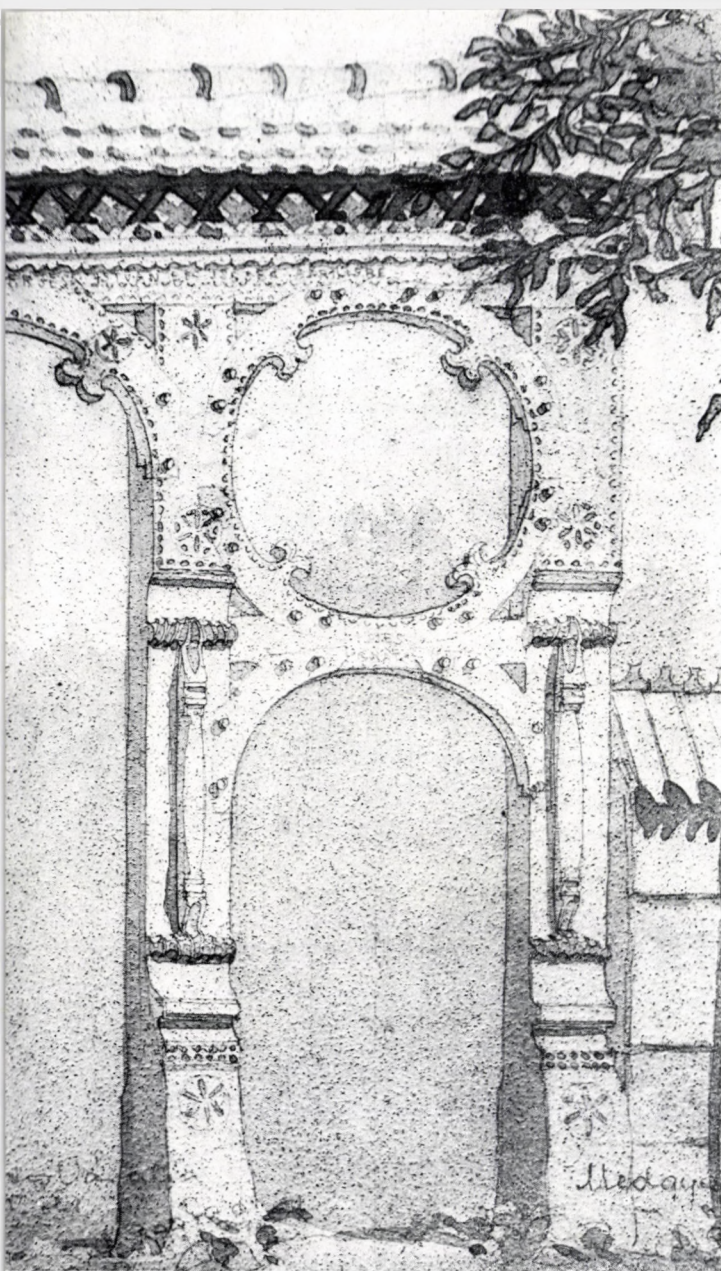
A fényképek mindegyike egykorú felvétel — nagyrészt Medgyaszay István eredeti felvételei, a többinek szerzője ismeretlen. A rajzok Medgyaszay eredeti terveiről készült fényképfelvételek.

1. Bécs. Áruház terve (1902)

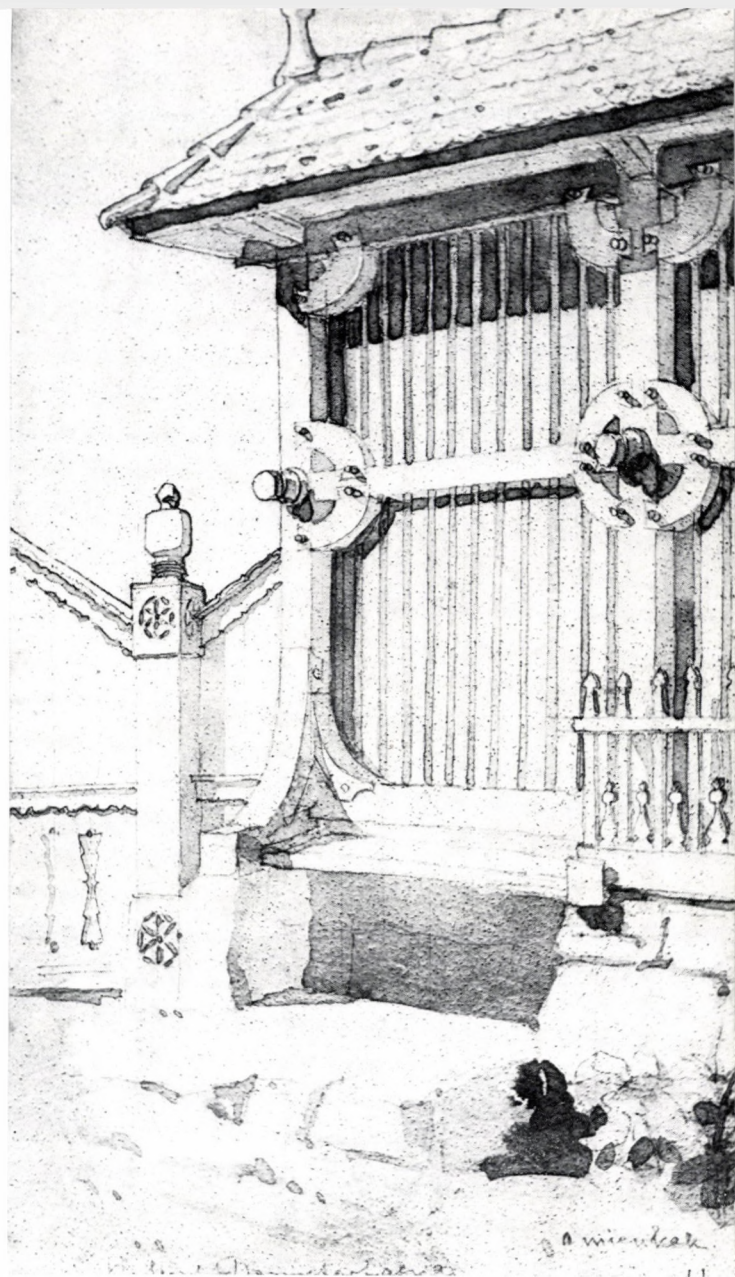

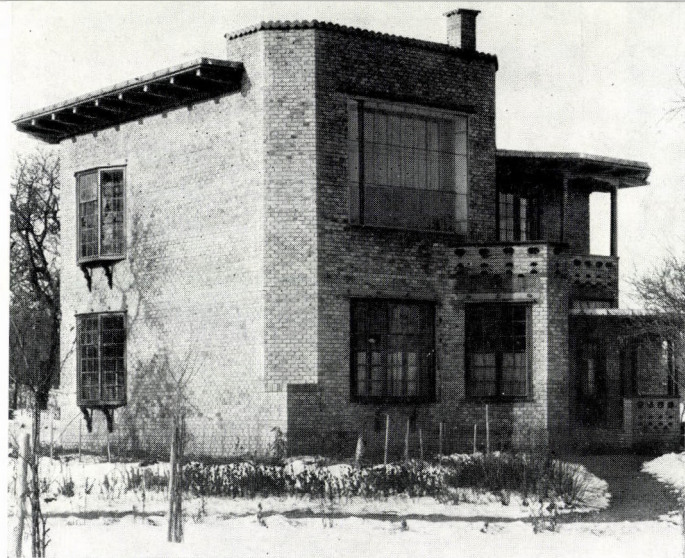
2. Budapest. Nemzeti Panteon terve (1902—03)

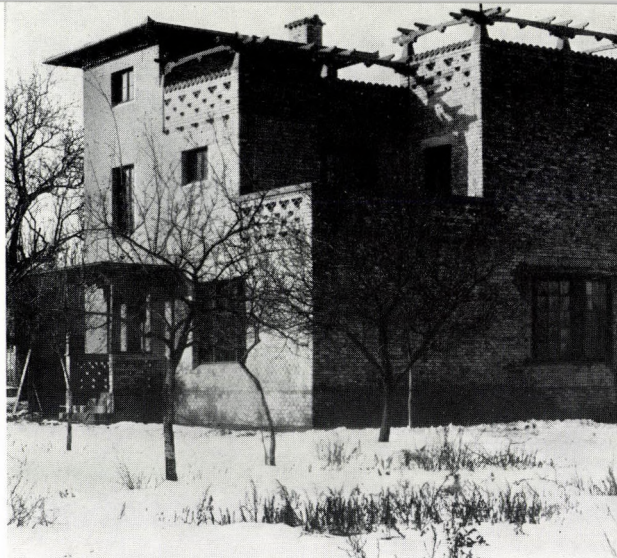
3. Firtosváralja (Firtusu) Székelykapu.
Medgyaszay I. gyűjtése (1904)

4. Kobátfalva (Cobatesti). Góré.
Medgyaszay I. gyűjtése (1904)

5. Gödöllő. Nagy Sándor háza (1904–06)

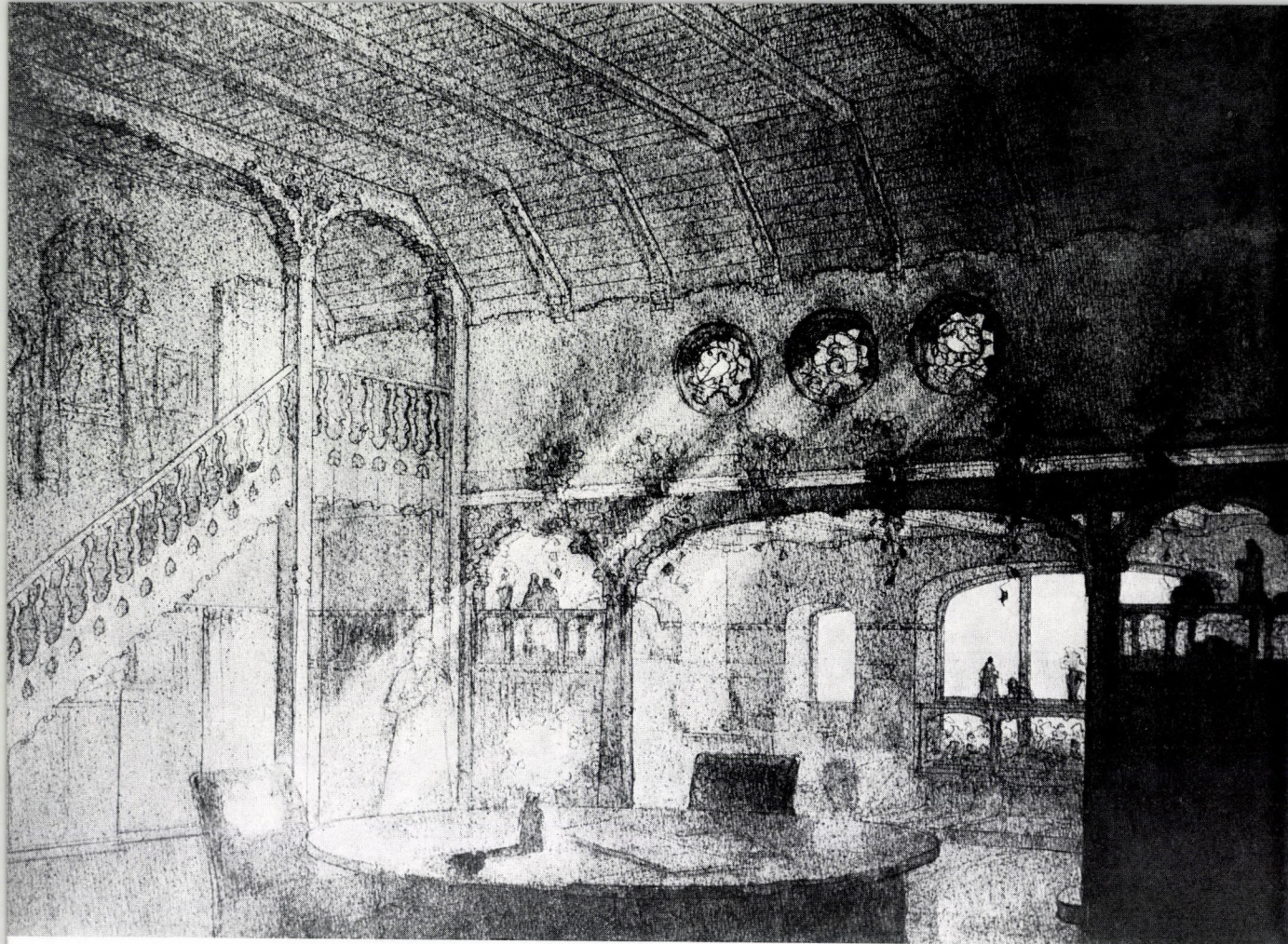
7. Gödöllő. Múteremvilla (1904–06)

6. Gödöllő. Nagy Sándor háza (1904–06)

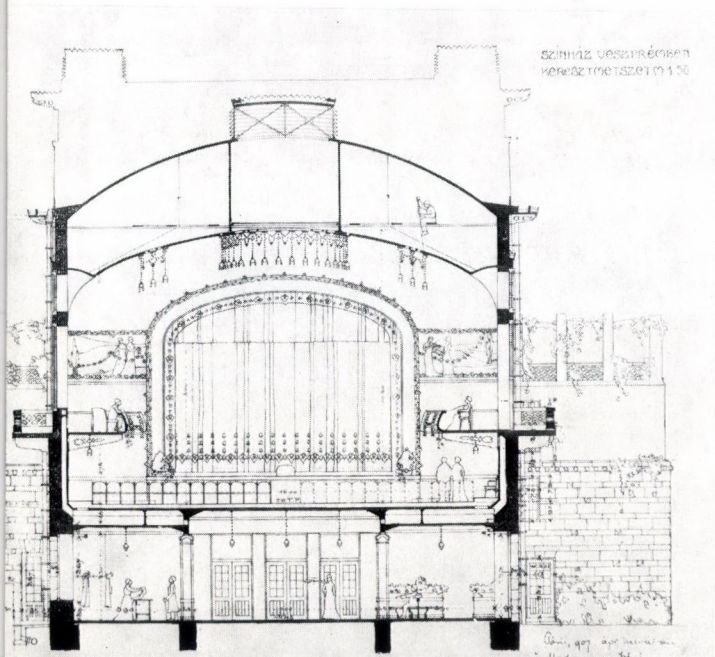

8. Gödöllő,
Műteremvilla.
Részlet (1904–06)

9. Milánó. A kiállítás magyar terme (1906)

10. Veszprém. Színház. Keresztmetszet (1907—08)

11. Veszprém. Színház. Főbejárat felőli nézet (1907–08)

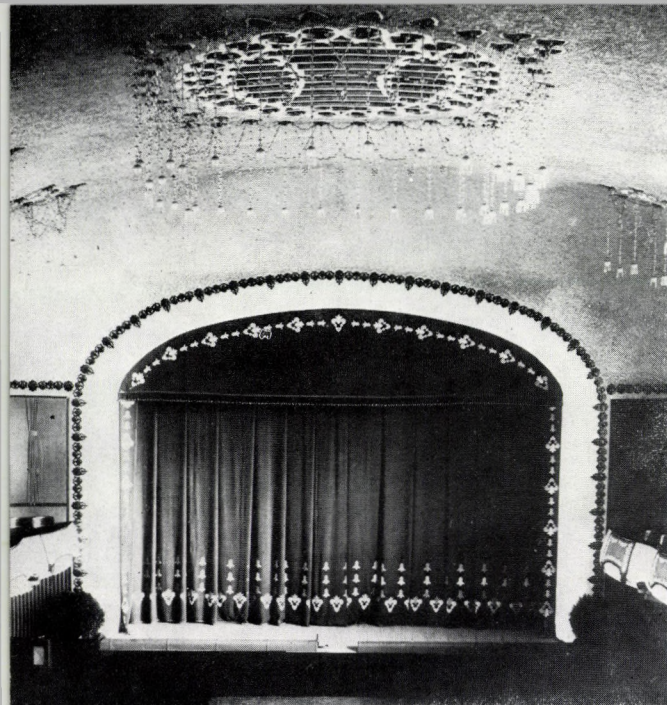
12 Veszprém. Színház. Külső összkép (1907–08)

13. Veszprém. Színház. Bejárat előtér (1907–08)

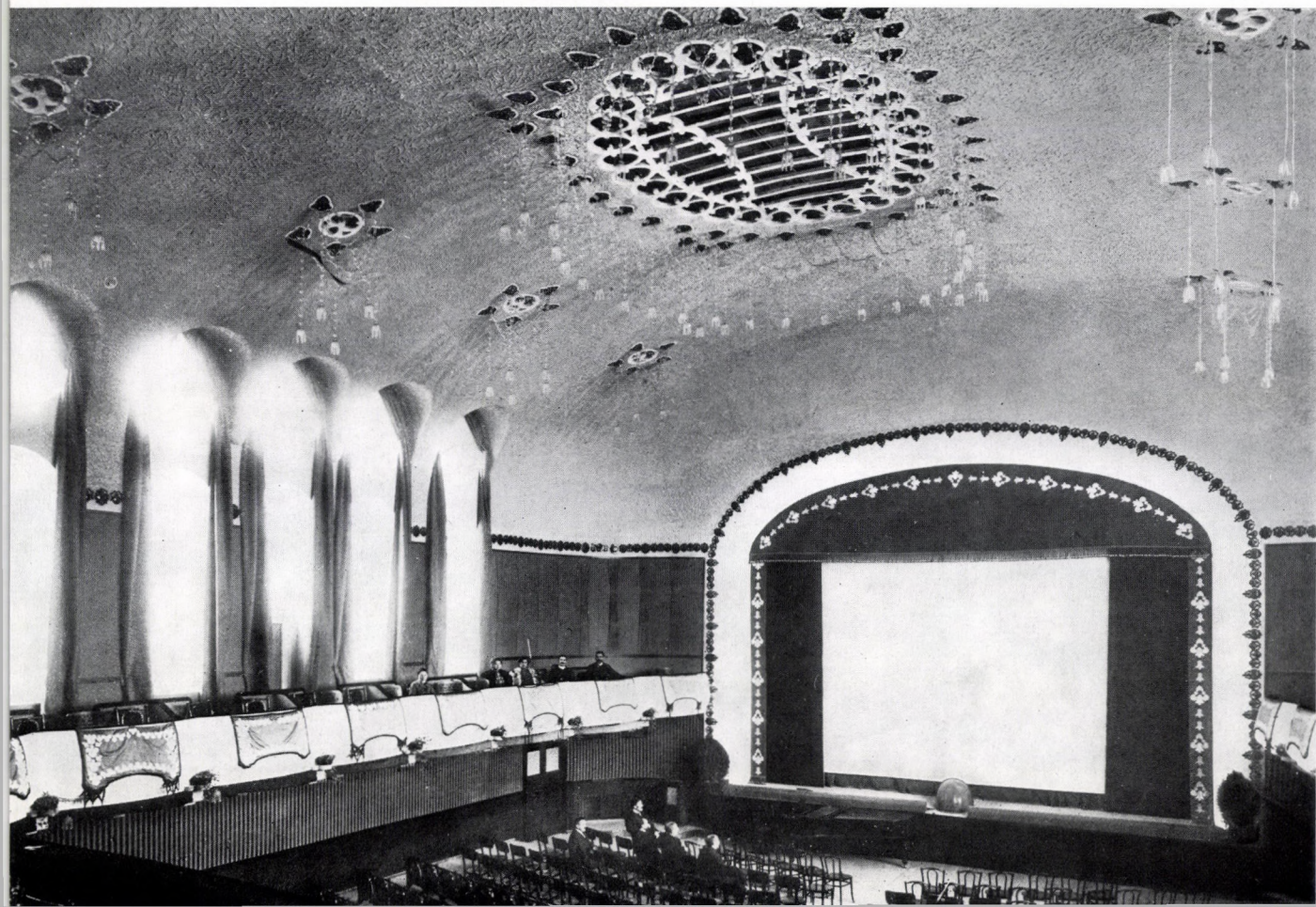

14. Veszprém. Színház. Emeleti lépcső (1907–08)

15. Veszprém. Színház. A színpad (1907–08)

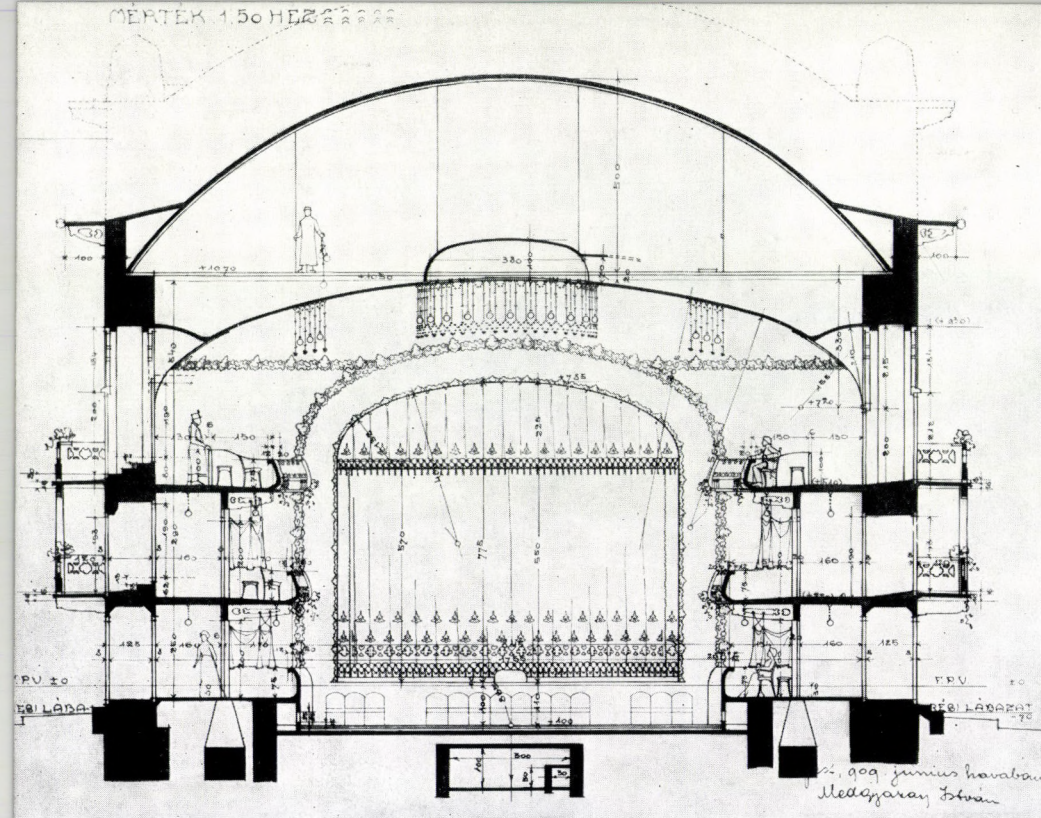

16. Veszprém. Színház. A nézőtér összképe (1907–08)

17. Sopron. Színház. Külső kép (1908—09)

MÉRTEK 1:50 HÉSZÁR

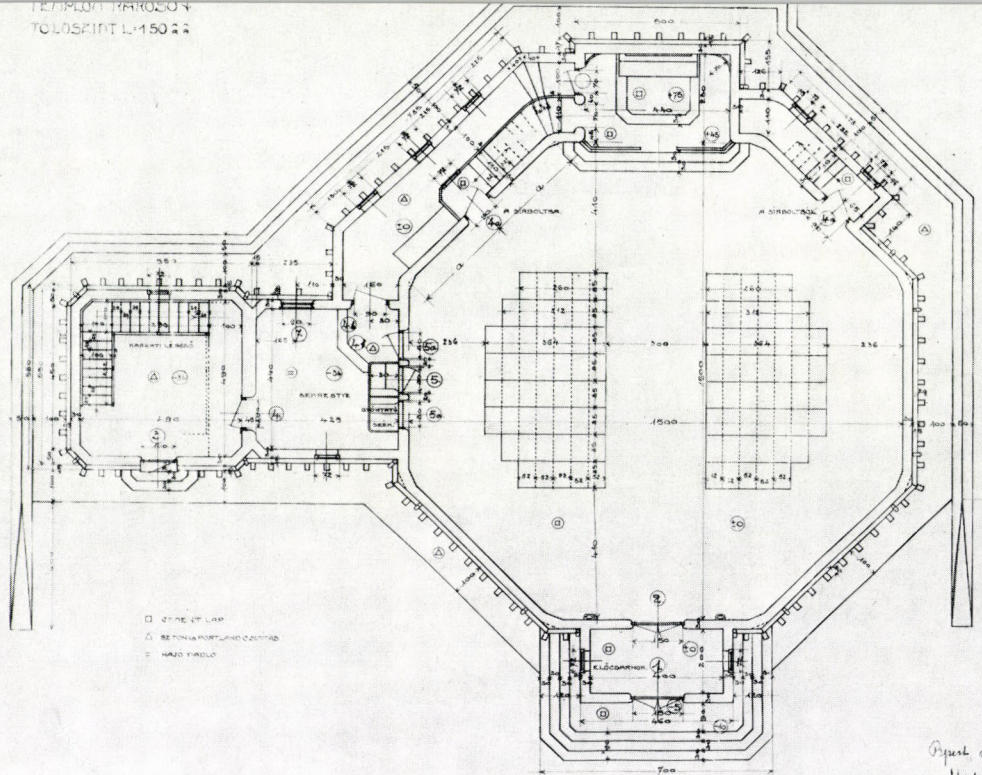
18. Sopron. Színház.
Keresztmetszet (1908—09)

19. Sopron. Színház.
Az emeleti lépcsők (1908—09)

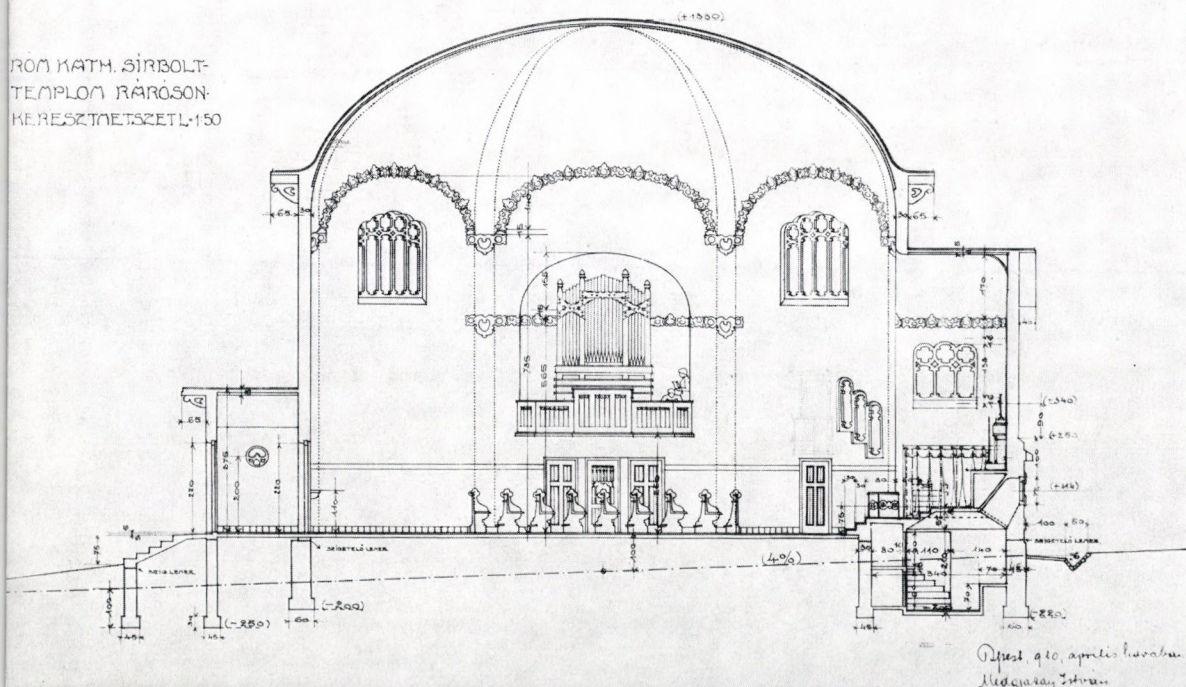
20. Sopron. Színház.
Nézőtér 1908–09)

21. Rákosmúlyad (Mul'a). Rk. templom és sírbolt alaprajza (1909–10)

22. Rákosmúlyad (Mul'a). Rk. templom. Metszet (1909–10)

RÓM KATH. SÍRBOLT-
TEMPLOM RÁRÓSON
KÉRESZTNETSZET L:150

23. Ráosmúlyad (Mul'a).
Rk. templom.
Külső kép (1909–10)

24. Rákosmúlyad (Mul'a). Rk. templom. Külső kép (1909–10)

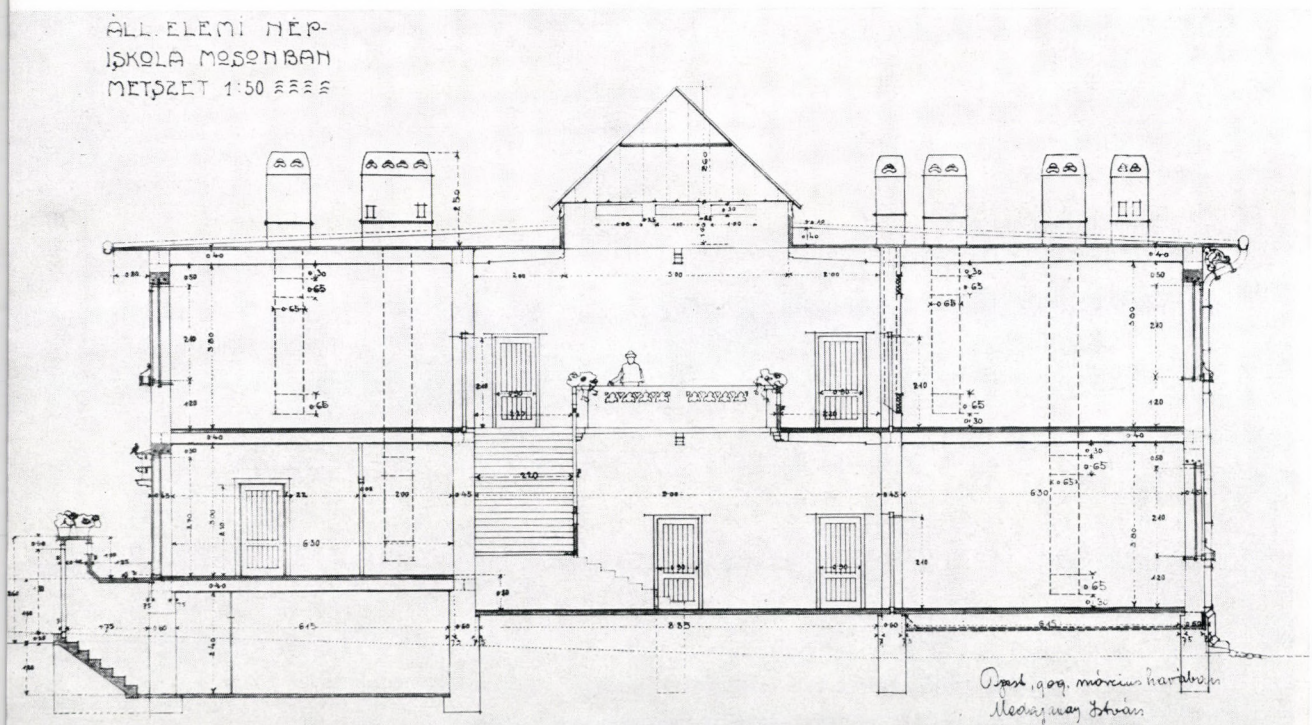

25. Ráosmúlyad
(Mul'a). Rk. templom.
Belső kép (1909–10)

26. Moson. Állami elemi iskola. Főnézet (1909)

27. Moson. Állami elemi iskola. Metszet (1909)

28. Budapest.
Orlay u. Lakóház.
Homlokzat (1909–10)

29. Budapest. Elek u. Lakóház. Utcai homlokzat (1910)

30. Ógyalla. (Hurbanovo). Rk. templom. Külső kép (1912)

31. Ógyalla.
(Hurbanovo).
Rk. templom.
A fakupolás
belső tér (1912)

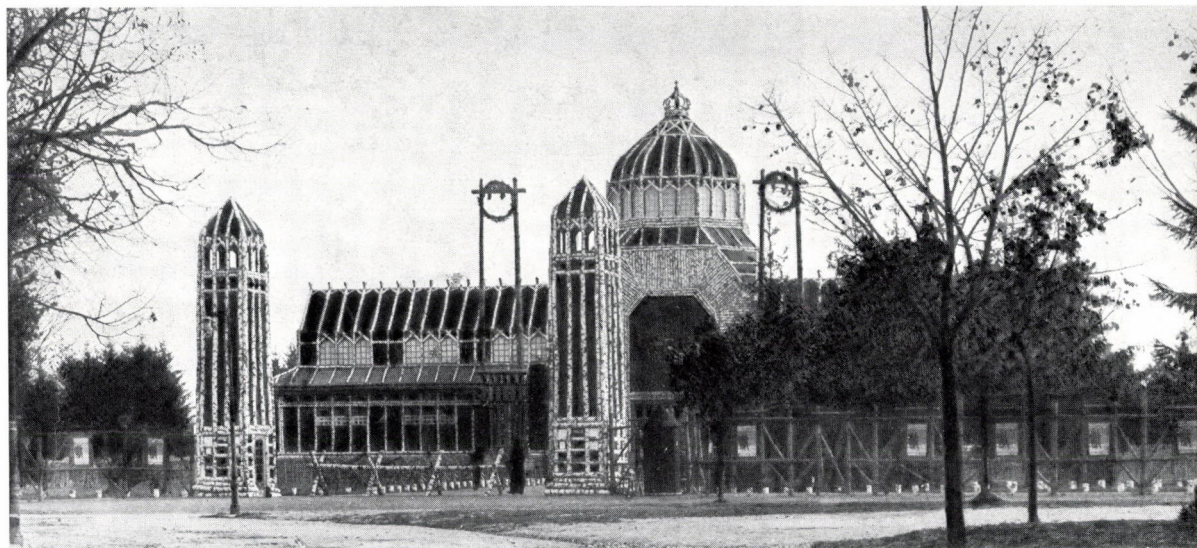

32. Budapest. Dorottya u.
Bérpalota (1914)

33. Lemberg (Lvov).
Hadikiállítás.
Összkép (1916),
Budapest (1918)

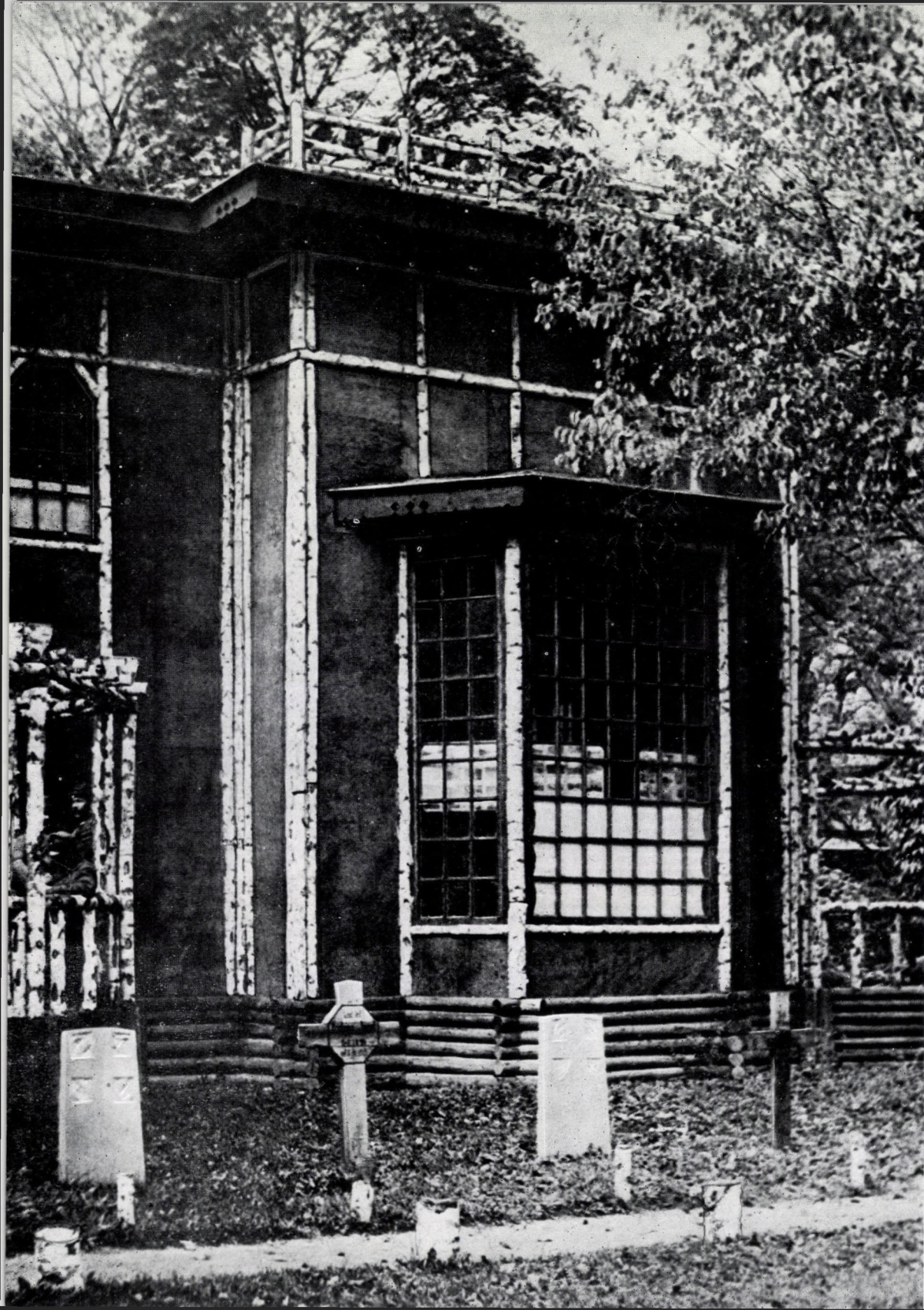

34. Lemberg. (Lvov).
Hadikiállítás.
Főépület (1916),
Budapest (1918)

35. Lemberg. (Lvov).
Hadikiállítás.
Pavilon (1916),
Budapest (1918)

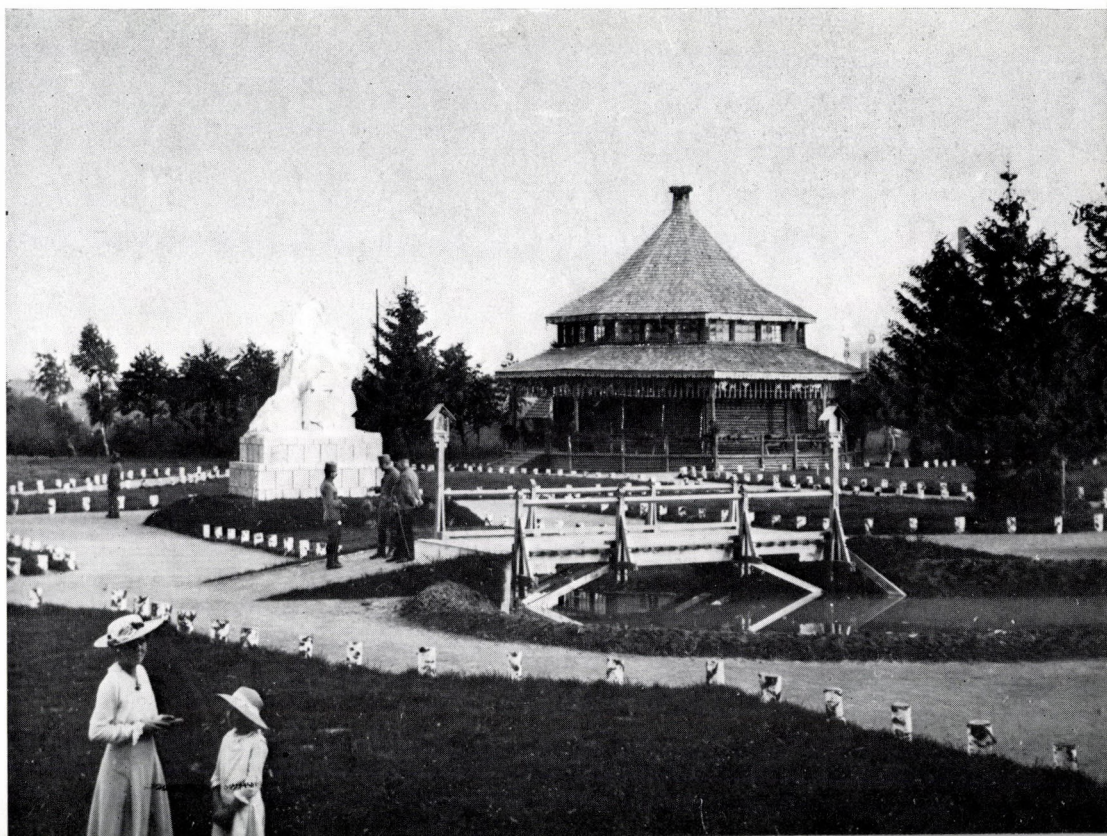

36. Lemberg (Lvov).
Hadikiállítás.
Pavilon-részlet (1916),
Budapest (1918)

37. Lemberg (Lvov).
Hadikiállítás.
Étterem sátor (1916),
Budapest (1918)

38. Lemberg (Lvov).
Hadikiállítás.
Fahíd a Tatár-pavilonnal (1916),
Budapest (1918)

40. Lemberg (Lvov). Hadikiállítás.
Pavilon (1916), Budapest (1918)

41. Lemberg (Lvov). Hadikiállítás.
Pavilon (1916), Budapest (1918)

◀ 39. Lemberg (Lvov).
Hadikiállítás Az ún.
Tatár-pavilon (1916),
Budapest (1918)

42. Püspökladány.
Rk. templom. Összkép (1921)

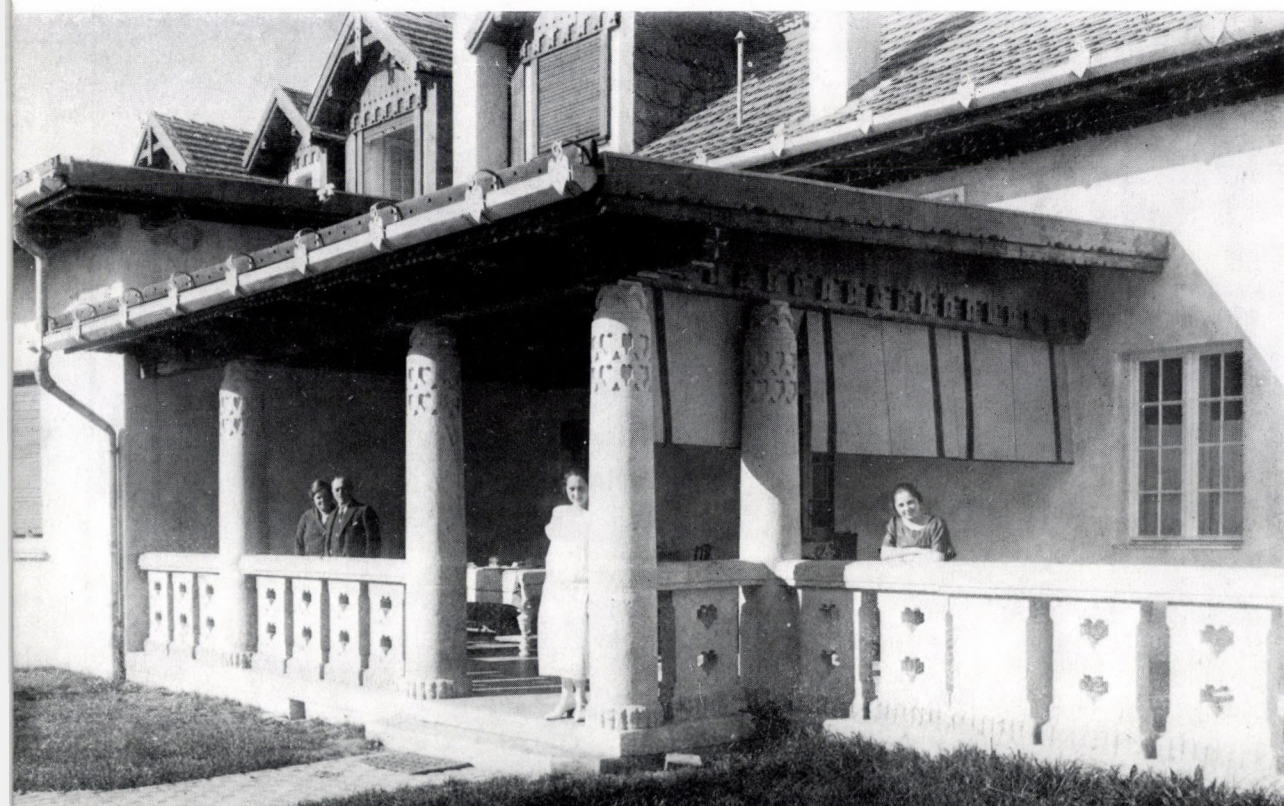

43. Püspökladány. ►
Rk. templom. Főhomlokzat (1921)

44. Gyöngyös. Rusz-ház részlete (1922)

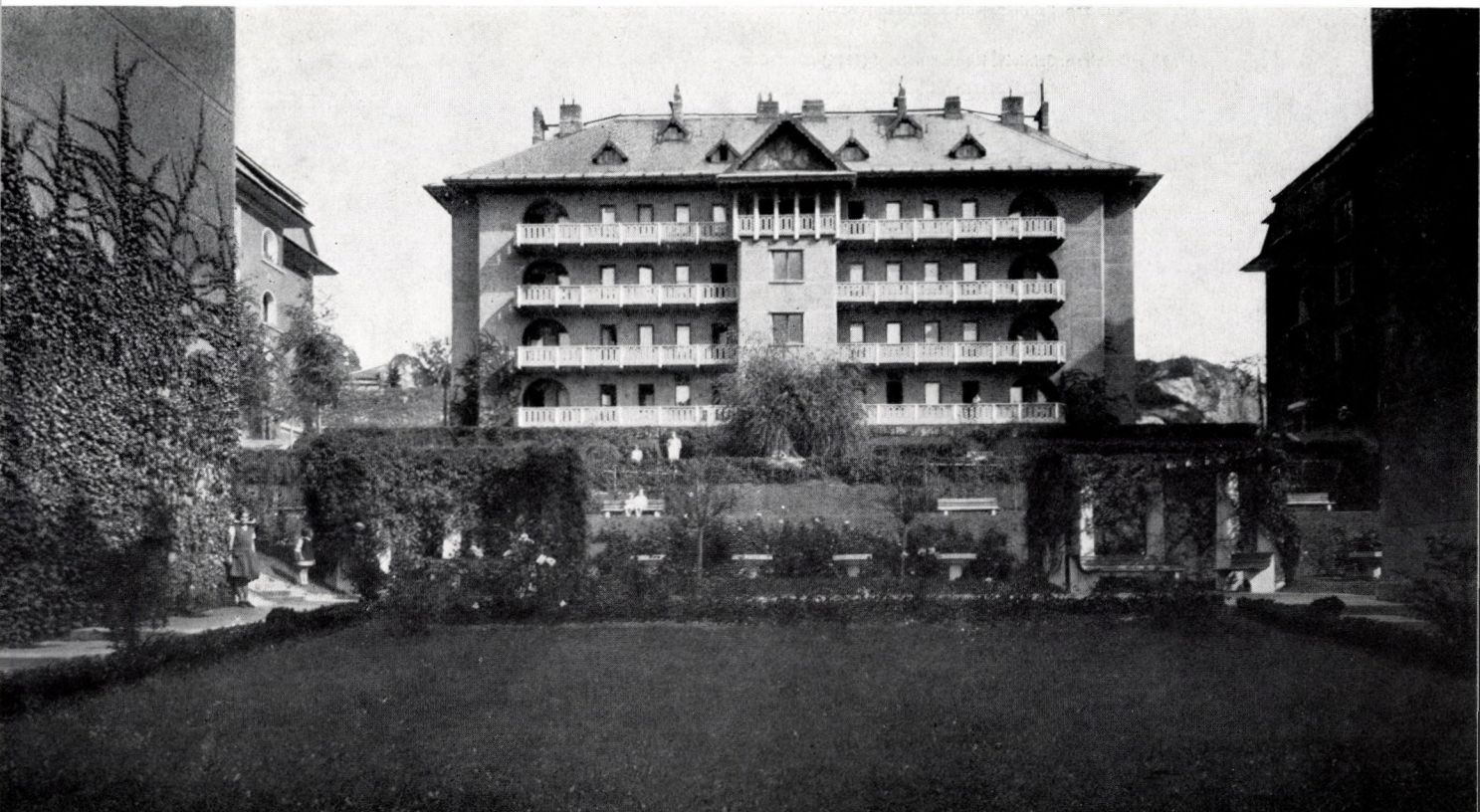

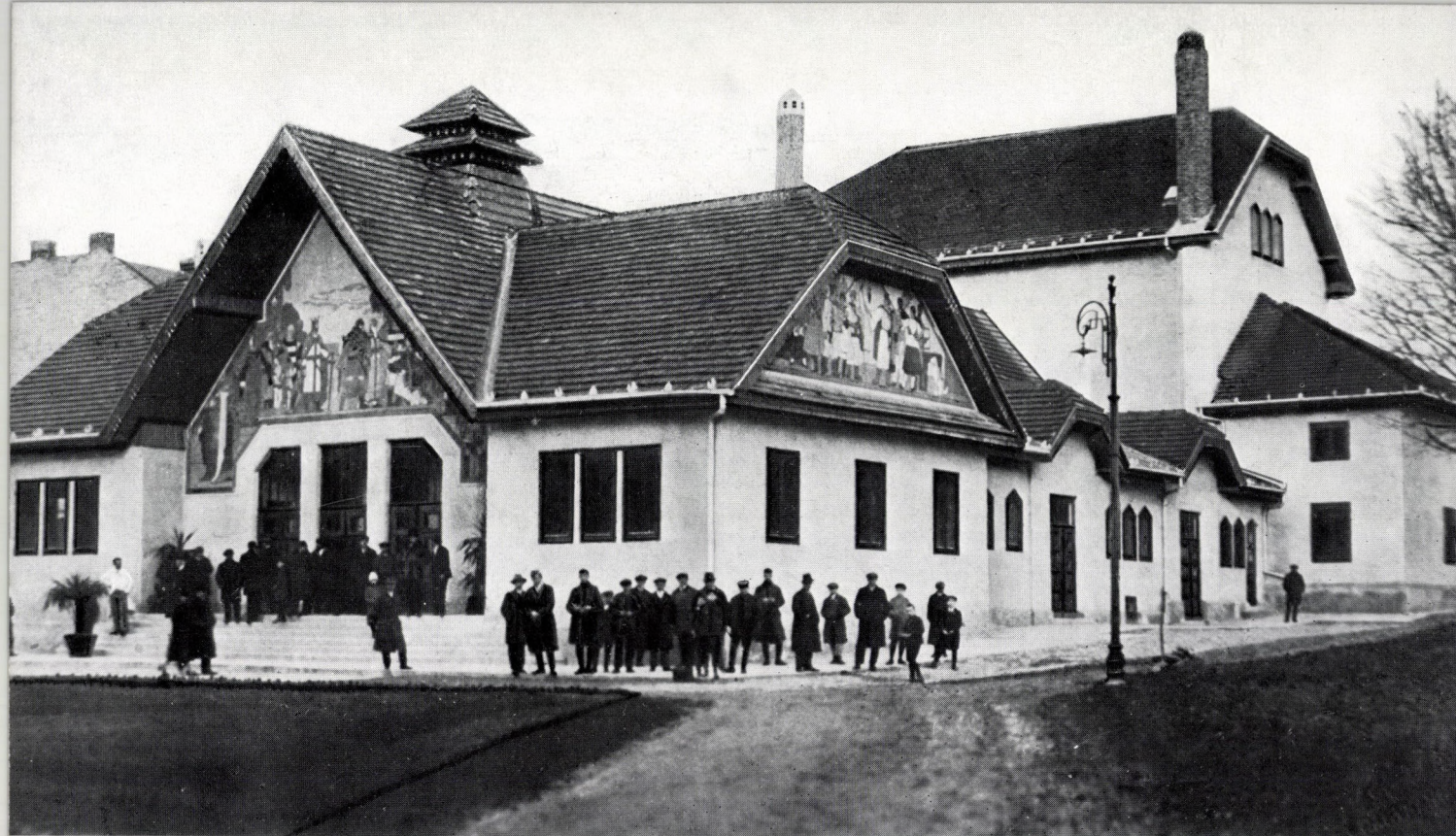
45. Gyöngyös. Rusz-ház (1922)

46. Budapest. Budaörsi út. Fővárosi Lakóháztelep. Összkép (1925)

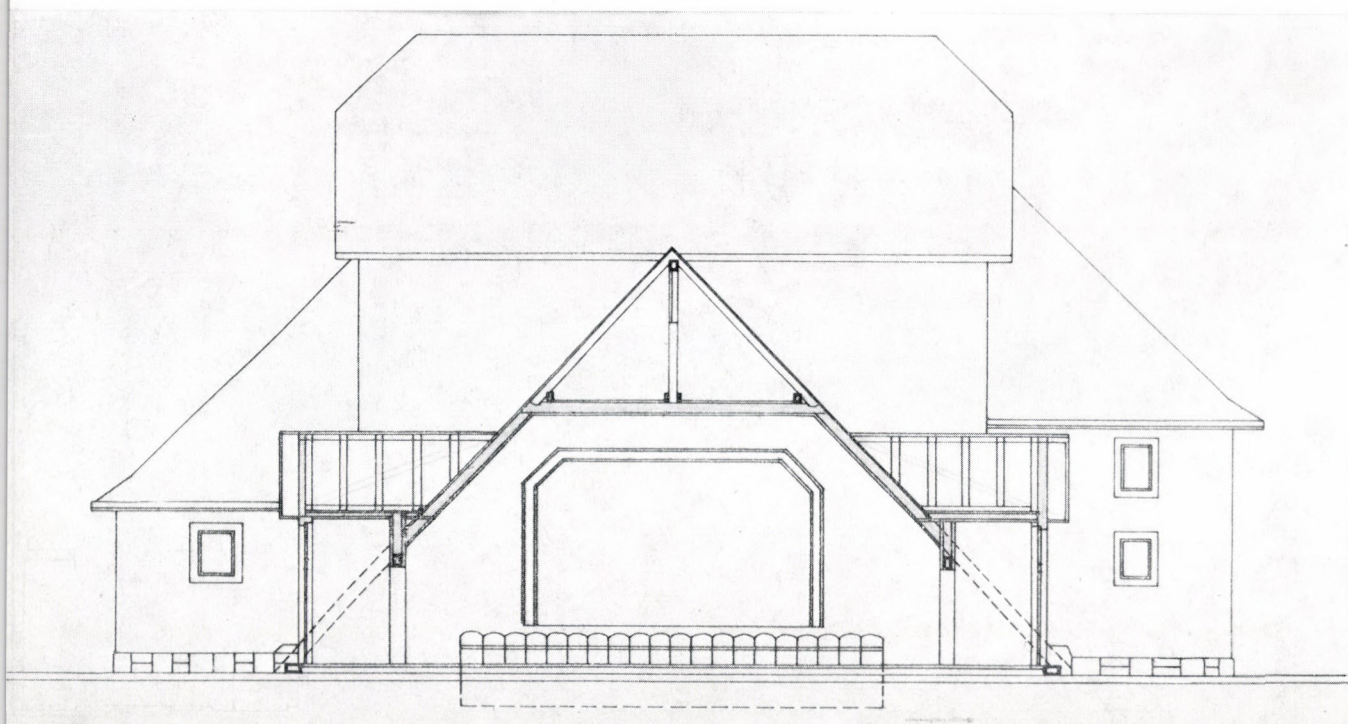
47. Budapest. Budaörsi út. Fővárosi Lakóháztelep. Belső zöldterület (1925)

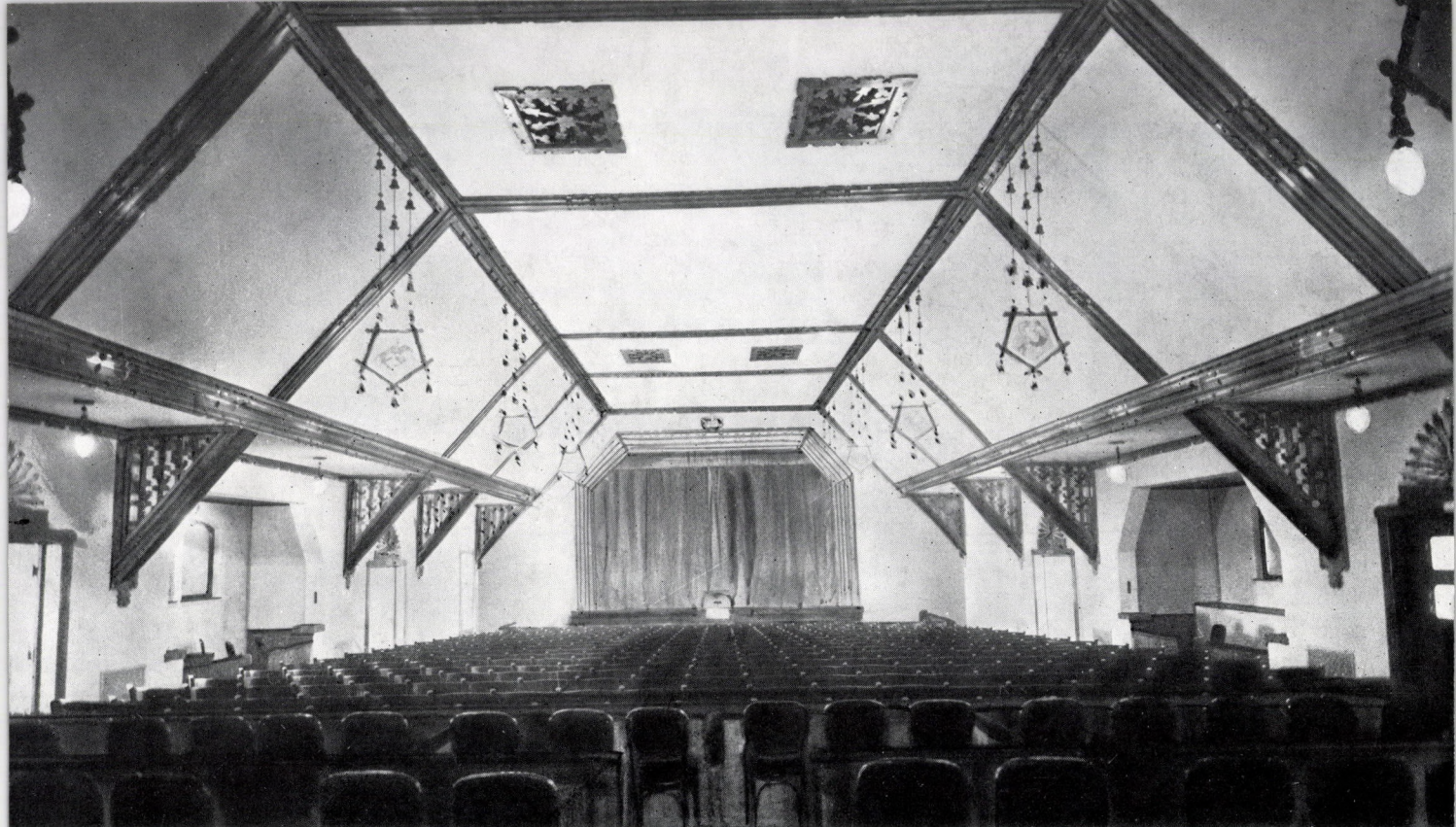

48. Nagykanizsa. Színház. Külső összkép (1926)

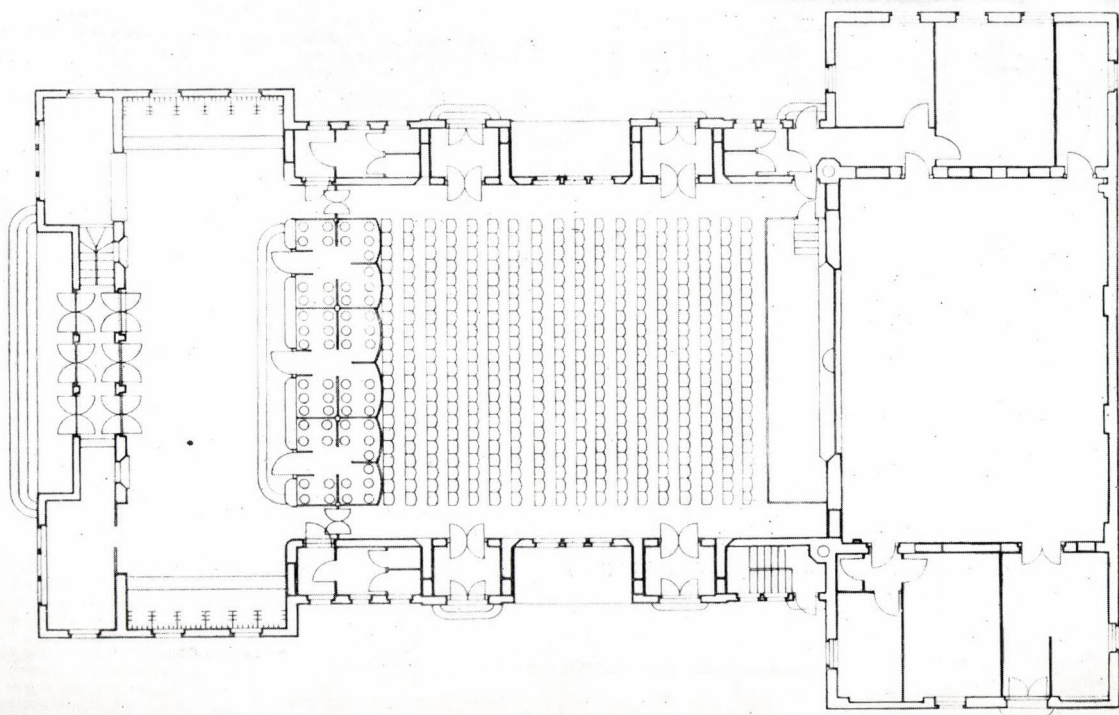
49. Nagykanizsa. Színház. Keresztmetszet (1926)

50. Nagykanizsa. Színház. Nézőtér (1926)

51. Nagykanizsa. Színház alaprajza (1926)

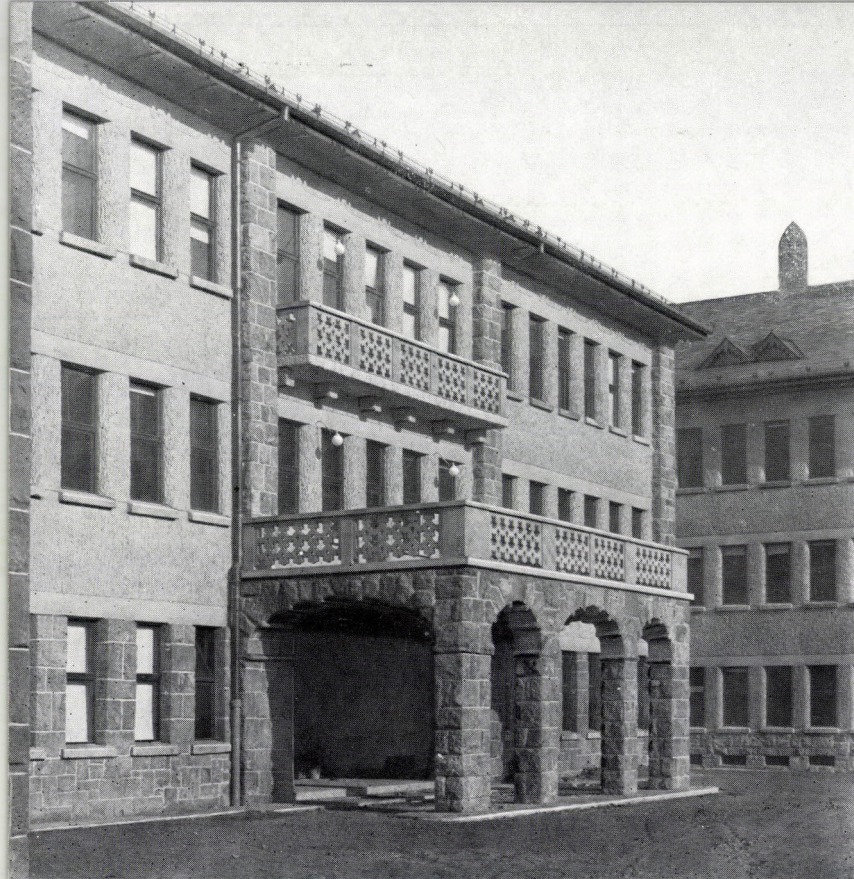

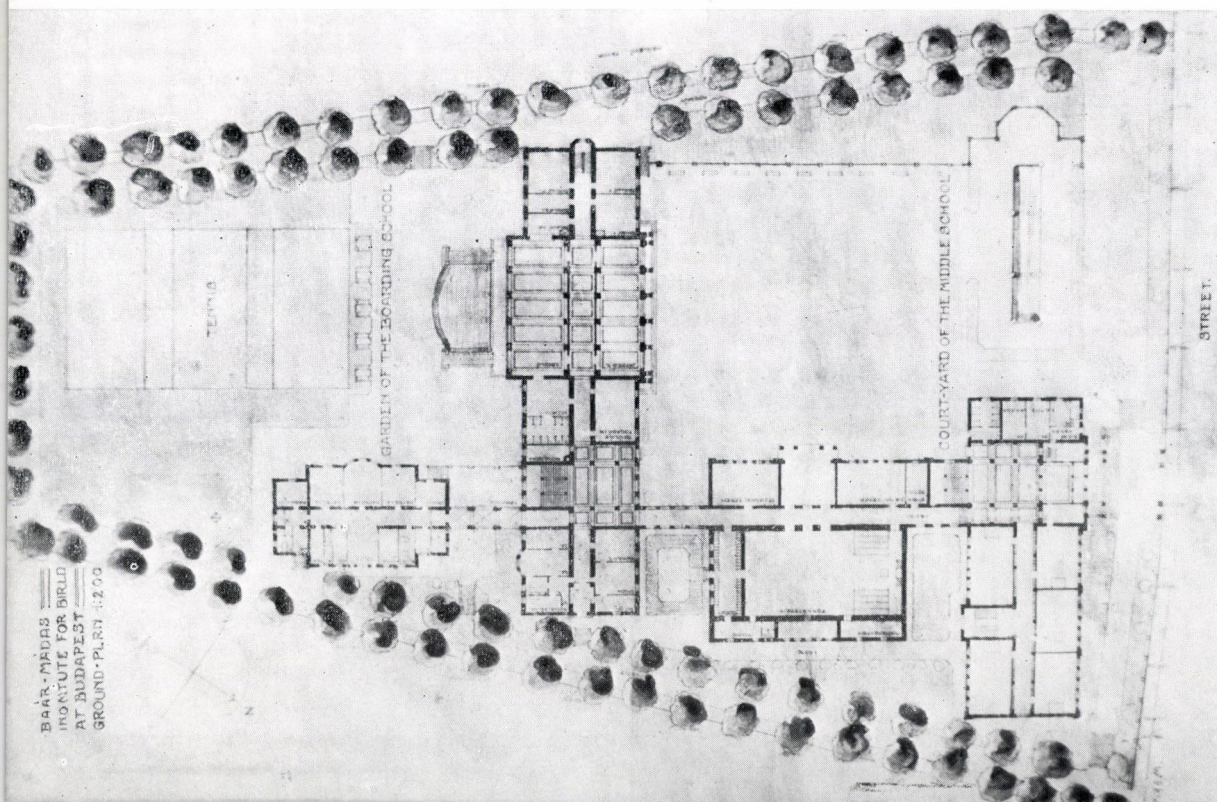
52. Mátraháza. Sportszálló (1927)

53. Budapest.
Kelenföldi templom.
Belső kép (1928–29)

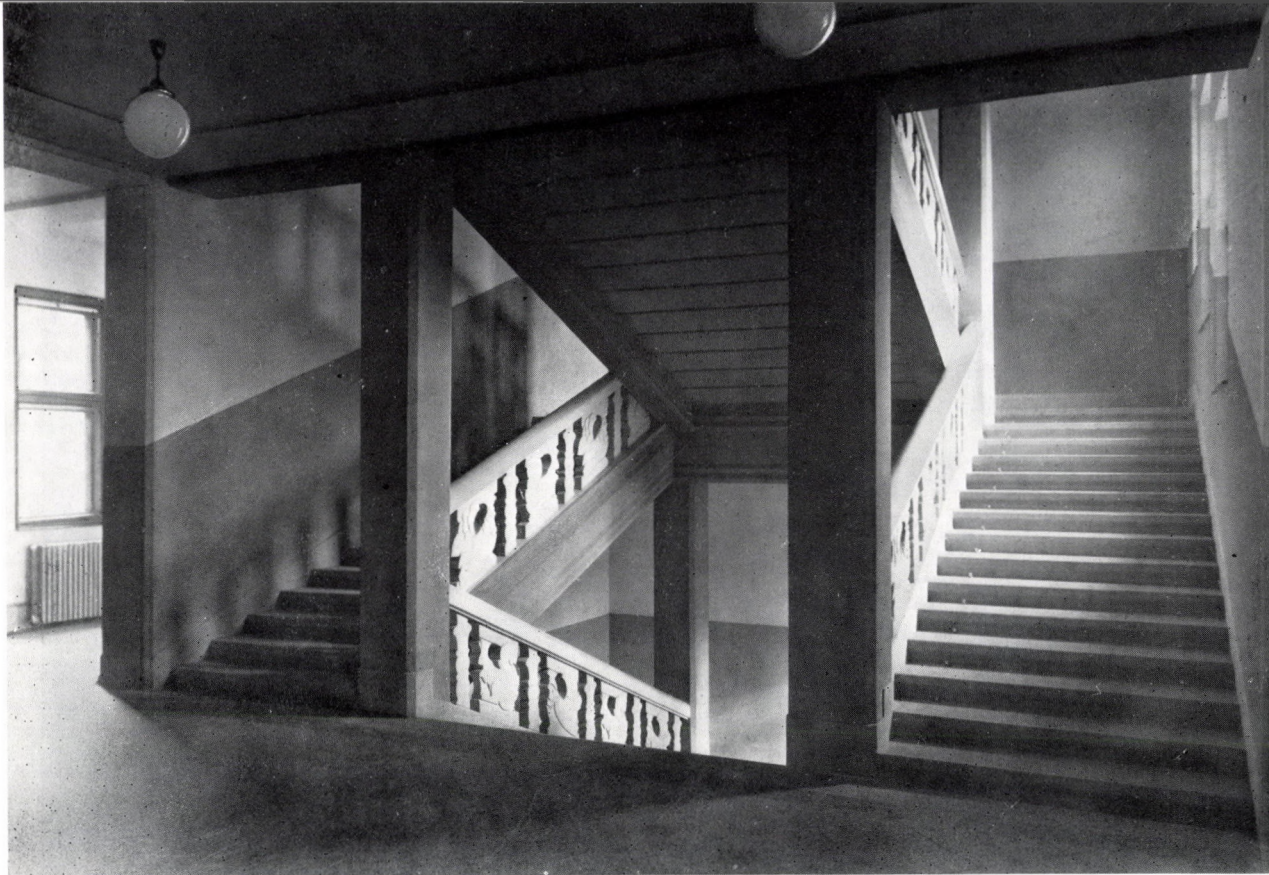

54. Budapest. Baár—Madas Református Leánynevelő Intézet.
Belső udvar (1929)

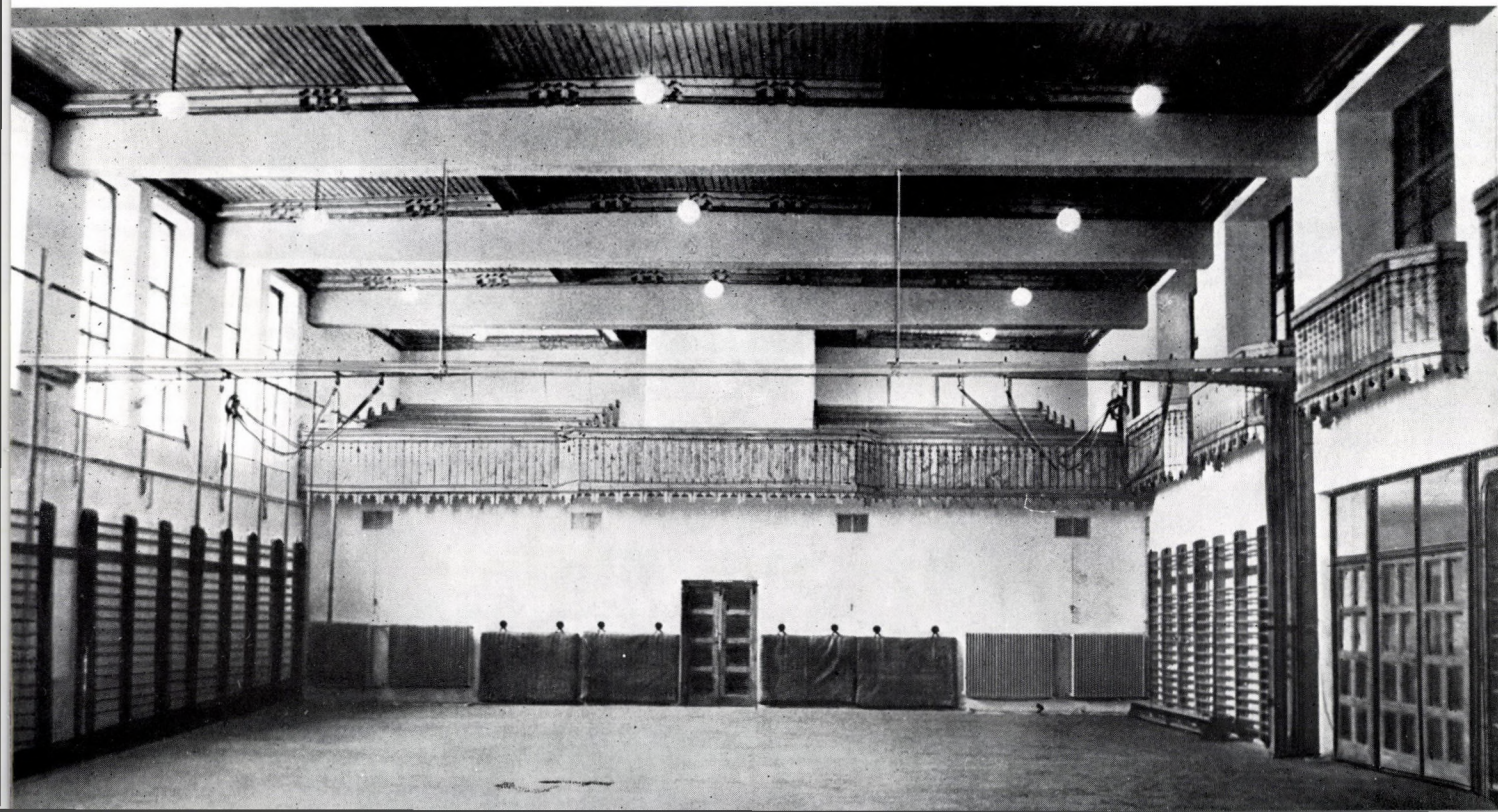

55. Budapest.
Baár—Madas Református
Leánynevelő Intézet.
Alaprajzi elrendezés (1929)

56. Budapest.
Baár—Madas Református
Leánynevelő Intézet.
Lépcsőházi részlet (1929)

57. Budapest.
Baár—Madas Református
Leánynevelő Intézet.
▲ főbécélú tornaterem
(1929)

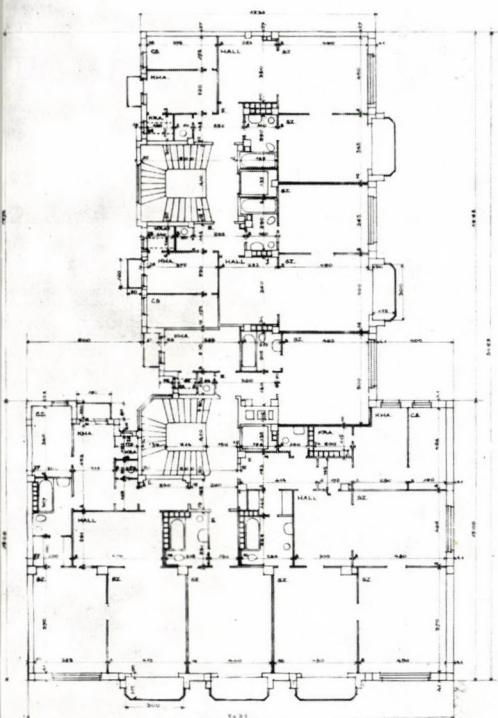

58. Budapest. TÉBE-ház.
Perc közli látkép (1939)

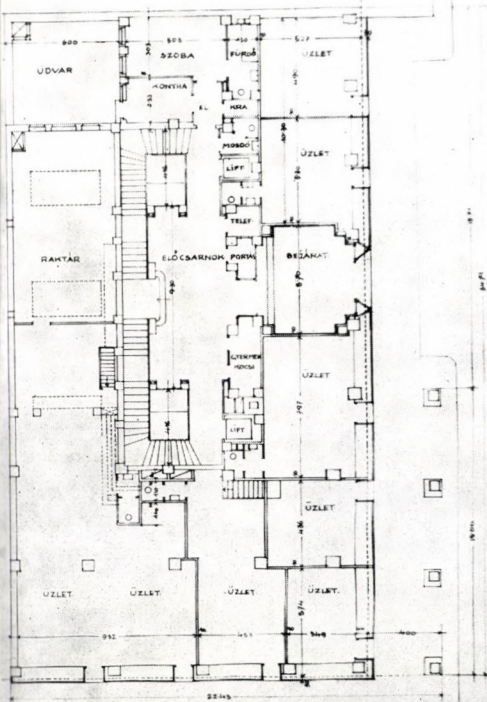
59. Budapest. József Attila u.
TÉBE-ház alaprajza (1939)

60. Budapest. TÉBE-ház József Attila u-i képe (1939)

17. ÉS V. EMELET.

FÖLDALAT.

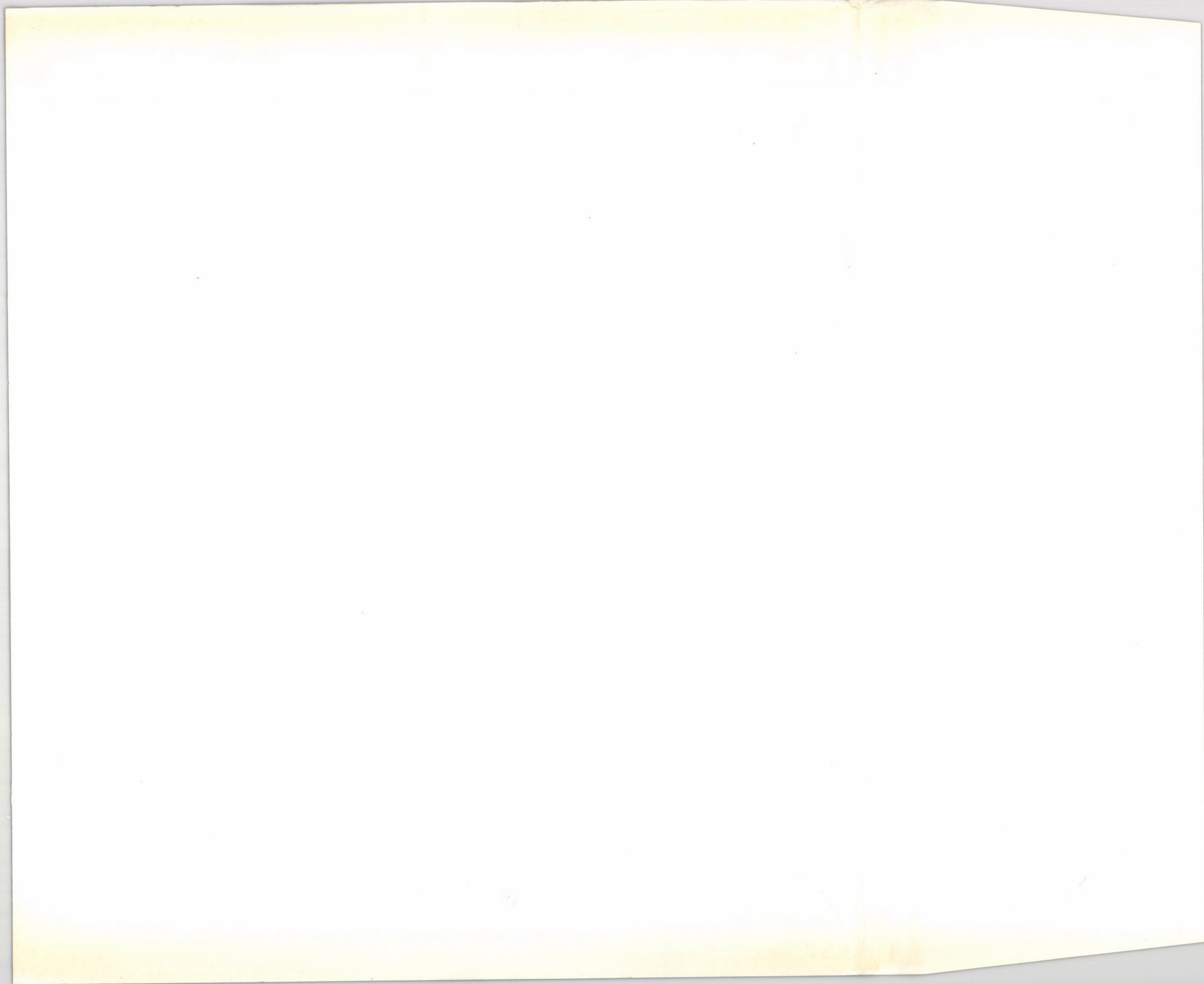

DR. TISZA ISTVÁN U.

61. Budapest. József Attila u.
TÉBE-ház lépcsőháza (1939)

Ára: 45,— Ft

AZ ARCHITEKTÚRA SOROZAT
ELŐZŐ KÖTETEI

PIER LUIGI NERVI
ÁRKAY ALADÁR
GYÖRGYI DÉNES
KOZMA LAJOS
ÉPÍTÉSZET ÉS FÉNYKÉP
LE CORBUSIER
ADOLF LOOS
BREUER MARCEL
RICHARD NEUTRA
KÓS KÁROLY
A CIAM MAGYAR
CSOPORTJA (1928—1938)
WALTER GROPIUS
KENZO TANGE
GOLDFINGER ERNŐ
MÁLNAI BÉLA
ERIK GUNNAR ASPLUND
ALEXANDER BODON
BOHUSLAV FUCHS
LUDWIG MIES VAN DER
ROHE

AKADÉMIAI KIADÓ · BUDAPEST